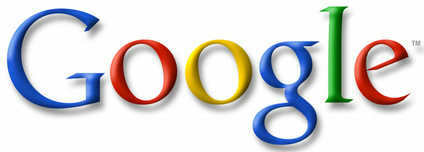

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

325
95Au

КНИГОВЕЗНИЦА
НА
НЕНО М. БЕЛЕВЪ
ПЛѢВЕНЪ

93065

К-3
8-195
3407

20

КНИГОВЕЗНИЦА
НА
НЕНО М. БЕЛЕВЪ
ПЛѢВЕНЪ

K – 3
8 – 195
3407

20

ИЗЪ БЪЛГАРСКИТѢ БУРНИ ВРЕМЕНА.

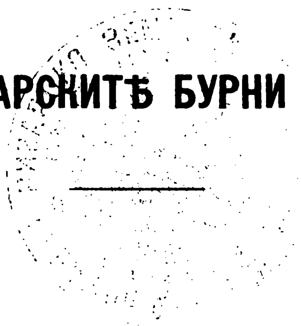

Х95Аи

32Б

СЕЛСКО - СТО[illegible]УМ - ПЛЕВЕН

№ 2037 1955 г.

СЪДЬРЖАНИЕ.

Huhn, Arthur Ernst von

ИЗЪ БЪЛГАРСКИТѢ БУРНИ ВРЕМЕНА

ОТЪ

А. фонъ Хуна.

ПРЕВЕЛЪ

ДР. ВАЛТЕРЪ.

РУССЕ

СКОРО-ПЕЧАТНИЦА на СТ. ИВ. РОГЛЕВЪ

1890.

TK

DR86
H8815
1840

Правото за препечатвание си задържа преводачътъ.

Предисловие.

Преди половина година азъ написахъ една книга подъ заглавие „Борбата на българитѣ за съединението си.“ Въ тази книга сж изложени пловдивския превратъ, сърбско-българската война и политическитѣ събития отъ онова време. Тогава азъ не мисляхъ, че ще бждж принуденъ да напиша и друга книга за България.

Както сега, тъй и тогава бѣхъ пратенъ въ България отъ редакцията на келнската газета, и имахъ случай да присжтствувамъ при събитията; тамъ пъкъ, гдѣто не можахъ да присжтствувамъ, чърпихъ нуждния материялъ изъ вѣрни източници, и така сполучихъ да съставя едно точно очъртание на станалитѣ събития въ България.

Свалянието на единъ любезенъ и достоенъ князь, борбата на единъ младъ, достоенъ и храбръ народъ за свободата и независимостьта си —това е съдържанието на тази ми книга. Борбата не е още свършена: българския народъ се бори още непрестанно съ всичкитѣ си сили

противъ онова зло, което единъ български патриотъ съ насълзени очи е нарѣкалъ: „l'égorgement d'un peuple.“

Азъ сьмь напълно убѣденъ, че начинътъ и срѣдствата на тази отчаяна борба ще заинтересуватъ образования свѣтъ и че ще обьрне симпатиитѣ си къмъ благородния и юнашкия български народъ.

София, 6-ий октомврий 1886 г.

А. фонъ Хунъ.

I.

Въведение.

Трудното положение на князь Александра. Русската враждебность отъ какъ Александръ III стжпи на престола. Различни опити, за да се отстрани князьтъ. Източно-румелийския въпросъ и цариградския протоколъ. Българската армия слѣдъ сърбската война. Офицерското тѣло и обработването му чрезъ враговетѣ на княза.

За нѣколко седмици въ България се натрупаха такива политически, дипломатически и конспиратически (заговорнически) събития, за каквито всемирната история почти нѣма примѣръ.

Князь Александръ въ това време биде заплѣненъ, сваленъ отъ престола, поканенъ пакъ въ страната, дочаканъ съ триумфъ и повторно принуденъ да се откаже отъ короната и да напусне страната си. — Ненадѣйно и съ ужасна сила се струполиха тѣзи приключения на миролюбивата и отъ миръ нуждающата се Европа. По-малко странни и ненадѣйни, обаче, се видѣха тѣзи приключения на тия, които съ внимателно око наблюдаваха развитието на българскитѣ ра-

боти и знаѣха, какво се работеше задъ колиситѣ на русскитѣ консулства въ България. Но че опититѣ за отстраняванието на князь Александра ще приематъ тъкмо тази пъклениа форма, която избраха предателитѣ на 9 августъ,—това, наистина, не е очаквалъ никой, ако и да се знаеше, че Руссия ще направи всичко, за да отстрани омразния князь. Отъ много признаци се забѣлѣзваше, че наближава минутата, гдѣто русскитѣ мекерета ще се одързостятъ да нанесатъ послѣдния ударъ противъ особата на княза, за да могжтъ да постигнатъ адскитѣ си цѣли. Ако князь Александръ бѣ сполучилъ да издѣйствува пълното съединение на Източна-Румелия съ България, то положението му щеше да се усили до толкозъ, щото всѣко нападение противъ него би било останало безъ никакъвъ успѣхъ. Източно-румелийския въпросъ, както го рѣши цариградската конференция, образуваше за русскитѣ мекерета единъ превъсходенъ шанцъ, отъ който тѣ непрестанно можѣха да нападатъ княза. Българитѣ, разбира се, наедно съ князьтъ искаха пълно съединение на двѣтѣ страни, както то стана по превратътъ; заблуденага европейска дипломация работеше противъ съединението и имаше намѣрение да вкара стария рѣдъ въ Източна-Румелия; а русситѣ по България и Източна-Румелия лъжеха пъкъ народа, като му

проповѣдваха, че единственната прѣчка за съединението е особата на князь Александра: съ него унищожение на съединението, а безъ него Санъ-Стефанска България! Но за българитѣ бѣха еднакво скѫпи и князя, и съединението. Тѣ не искаха да жъртвуватъ нито едното, нито другото, а опорствуваха да склонятъ на русското aut—aut и размишляваха за исходенъ пѫть, по който да имъ стане възможно да задържатъ, както князя, така и съединението. Но русситѣ все пакъ сѫ успѣли да запознаятъ българския народъ съ въпросътъ, да ли князьтъ трѣбва да се отстрани, или не; да приучатъ постъпенно народътъ на този въпросъ и да убиятъ полека-лека династическото му чувство. Почвата за подкопавание властьта на князя, както се вижда, бѣше доста добрѣ приготвена. За това и не трѣбва да се чудиме, ако русситѣ храниха надежда, че свалванието на князя отъ българския престолъ нѣма да намѣри голѣмо препятствие между народа. За русситѣ оставаше още само този трудецъ, да намѣратъ нуждднитѣ предателски рѫцѣ, чрезъ които да могѫтъ да постигнатъ цѣльта си. Но че и българския народъ ще въстане противъ свършеното дѣло, — това Руссия никакъ не помислюваше.

Отъ нѣколко години насамъ русситѣ съ неуморима послѣдователность гонятъ едничката

цѣль, да свалятъ князь Александра отъ българския престолъ. Всичкитѣ несполуки и всичкитѣ опити на княза да укроти разгнѣвения покровитель не бѣха въ състояние да отклонятъ руситѣ отъ враждебнитѣ имъ намѣрения.

Още въ първитѣ години при царуванието на князь Александра се породиха недоразумения между русското и българското правителства. Но благодарение на бащинското съчувствие на царя Александра II къмъ княза и българския народъ, тѣзи недоразумения се изглаждаха винаги по благъ начинъ. Съвсѣмъ другъ характеръ прие това положение на работитѣ, щомъ Александръ III стжпи на русския престолъ. Отъ това време враждебностьта на рускитѣ агенти преминаваше всѣка граница. Тѣ явно ругаяха и нападаха княза по-най гнусенъ начинъ и се опитаха нѣколко пжти да го извъргнатъ отъ престола. Тѣзи опити иматъ началото си още отъ паданието на пълномощията. Възвръщанието на Драганъ Цанкова отъ заточаванието му въ Вратца и приеманието му властьта на страната бѣше русска политика. Вратчанския свѣтецъ още тогава имаше тайни споразумения съ русското правителство за отстраняванието княза изъ България. Но щомъ Цанковъ се докопа до властьта, той веднага обърна черкеската си кола и захвана да води противъ

русситѣ чисто българска политика. Излъганитѣ за зеленъ хайверъ русси бѣха сега принудени да вършатъ сами нихилистическия си занаятъ. Първото истинско покушение противъ особата на князя влиза въ времето на русскитѣ генерали Соболевъ и Каулбарсъ. Тѣзи двама царски нихилисти се опитаха единъ день да открадватъ князя въ срѣдъ нощь изъ палатътъ и да го откаратъ задъ границата. Но работата не имъ дойде отъ-ржки, и двѣтѣ нихилистически превосходителства бѣха неволно принудени да напуснатъ България. Сдѣдъ тази несполука на царскитѣ нихилисти, Руссия по-едно време замълкна. Мнозина вече мислѣха, че царската Руссия се е отказала отъ враждебнитѣ си намѣрения, но тѣ останаха излъгани. Щомъ Каравеловъ стжпи на власть, то и подкопаванията започнаха отново. Русситѣ се цълунаха пакъ съ старото си мекере Цанкова, и се опитаха да подкупатъ привърженницитѣ на князя. Русситѣ и мекеретата имъ говорѣха явно предъ народа, че работятъ въ името на русския царь и предложиха на двама отъ по-виднитѣ членове на Каравеловата партия, да отидатъ въ Петерсбургъ и да поискатъ ауденция отъ русския царь. Ауденцията щѣла да имъ бжде позволена и тогава ще чуятъ съ собственнитѣ си уши изъ устата на царя, че той иска отстранението на

принцъ Батемберга изъ България. — Така русситѣ наричаха князь Александра. Като отблъснаха поканенитѣ личности това предложение, русситѣ захванаха да развращаватъ българската войска. Но и тукъ не се оказа на русситѣ голѣма сполука. Плодътъ на развращението бѣше този, че се развалиха добритѣ другарски отношения между русскитѣ и българскитѣ офицери, и то въ врѣда на русскитѣ планове.

Между това избухна на 6 септемврий 1885 год. и румелийския превратъ. Това събитие усили още по-вече умразата на Руссия къмъ князь Александра и България. Матушка Руссия сега се убѣди, че неблагодарната България иска да се отърве съвсѣмъ отъ желѣзнитѣ ръцѣ на православното покровителство. За това тя заповѣда на агентитѣ си, да употрѣбатъ каквито и да сѫ срѣдства, само и само да се отстрани омразния принцъ Батембергъ. Когато князь Александръ се бавеше въ Пловдивъ, русския дипломатическия агентъ Кояндръ раздвижи, и адъ, и рай, за да свали Батемберга отъ българский престолъ. Не страхътъ за обща война принуди Руссия да оттегли офицеритѣ си изъ България и да отчисли сетнѣ българския князь отъ генералския му чинъ на русската армия, ами пустата надежда, че ще може да свали княза отъ българския престолъ. Тѣзи явни мѣрки, раз-

бира се, бѣха придружени и съ тайни заговори. На 10 септемврий русския агентъ Кояндръ покани въ посолството председателя на камарата, г-на Стамбулова, и му предложи да съдѣйствува за свалянието на княза, като убѣди представителитѣ да не отпускатъ на княза нуждинитѣ пари за войната, т. е. за доискарванието на съединението. Въ случай ако Стамбуловъ склони на предложението и помогне, за да се отстрани княза, то Руссия ще издѣйствува по миренъ начинъ съединението, а ако не, то тя ще да намѣри срѣдства, за да осуети съединението на двѣтѣ Българии. Г-нъ Стамбуловъ не само че отблъсна по-най категорически начинъ подлото предложение на Кояндра, но и му каза, че тази безсъвѣстна и ниска постжпка противъ княза ще да покрие съ срамъ и позоръ цѣлия български народъ. Слѣдъ като Кояндръ погълтна моралната плесница на достойния български синъ Стамбулова, той веднага побърза да стжпи въ тайно споразумение съ Каравелова. Но и тукъ негово превосходителство не намѣри привременно голѣма сполука.—Още въ времето на сърбската война България стоеше предъ прагътъ на революцията, и то въ минутата, когато пристигаха лоши извѣстия отъ бойното поле. — Тогава, на 7 ноемврий, привременното правителство, подъ предсѣдателството на предателя Цан-

кова, бѣше вече готово. Русскитѣ мекерета чакаха само окончателната побѣда надъ българитѣ, за да се подигнатъ, да провъзгласътъ княза за свѫленъ отъ българския престолъ и да повикатъ матушка Руссия на помощь—нѣщо, което тя очакваше отдавна.

Съвършенното измѣнение на обстоятелствата, неочакванитѣ славни войнишки успѣхи на князь Александра и възбуденатa национална гордость въ българитѣ—спреха привременно безчестнитѣ русски планове. За злощастие на България, излѣзе подлия цариградски протоколъ, и русситѣ получиха отново материялъ за постигание адскитѣ си цѣли.

По-напредъ русситѣ се опитаха ту при войската, ту при политиканитѣ, за да произведѫтъ бунтъ въ България, но не сполучиха. Сега, тѣ дойдоха до убѣждение, че ще дѣйствуватъ подобрѣ, ако съединятъ и двѣтѣ страни—войската и политиканитѣ—и така да приготвятъ смѣсена революция въ страната. Като орѫдия за революцията русситѣ имаха на расположение подкупенитѣ Цанковисти. Само между войската тѣ трѣбаше да намѣрятъ още нуждниtѣ безсъвѣстни, подли и глупави офицери, които да дѣйствуватъ за продаванието и унищожението на отечеството си. И русситѣ намѣриха нуждниtѣ

орждия въ лицето на Груева, Бендерева, Радко Димитриева и с-ие.

Какъ и по кой начинъ развратителитѣ дѣйствуваха между войската, за да постигнатъ плановетѣ си, ще опишемъ на друго мѣсто. Но за да може да разбере читателя, какъ въобще бѣше възможно да участвува войската при посѣгателството на държавния глава, трѣбва да приведа тукъ положението на българската армия слѣдъ сърбската война.

Българската войска бѣше отлично приготвена и показа въ сърбската война, че е достойна въ всѣко отношение. Това се дължи наймного на русскитѣ офицери и унтерофицери, които дадоха на превосходния български войнишки материялъ изрѣдно образувание. Но че младитѣ и неопитнитѣ български офицери ще умѣятъ да ржководятъ военната машина съ голѣмъ талантъ и щастие,—това именно никой невѣрваше — и сетнѣ очуди цѣлия свѣтъ. Ако и да стана това, то пакъ презъ него време се чуваха гласове въ Европа, че по-нататъшното въспитание на войската въ мирно време ще изисква други по опитни сили. Въ време на войната припознаха туй нѣщо и самитѣ български офицери. Слѣдъ войната, обаче, младитѣ дружинни, полковой и бригадни командири не искаха да се откажжтъ отъ високитѣ си постове

и да предадѫтъ мѣстата си на чужди офицери. Намѣрението на князя, да докара странни офицери въ българската армия намѣри опорство и падна, разбира се, само по-себѣ си. Славолюбието надви здравия разумъ и добритѣ намѣрения на князя, и високитѣ военни чинове останаха въ рѫцѣтѣ на младитѣ офицери. И така българскитѣ офицери предприеха самички възпитанието на войската въ мирно време и рѣшиха, за очудвание на военния свѣтъ, задачата си съ голѣма сполука. Трудната работа за сливание българската и румелийската войска се свърши съ неисказана скорость, и новитѣ полкове имаха сега още по-добъръ изглѣдъ, отъ колкото въ времето на русскитѣ офицери.

Успѣхътъ на възпитанието въ войската, наистина, бѣ отличенъ; но отъ друга страна се появиха голѣми недостатъци, които намаляваха стойностьта на армията. Между долнитѣ чинове и войницитѣ дисциплината се удържа по-най строгъ начинъ; а между горнитѣ чинове не стана това. Нѣкой отъ българскитѣ офицери, които преди двѣ години бѣха поручици, сега едни отъ тѣхъ командуваха полкове и бригади, а други — роти. Нѣщо съвсѣмъ естественно е, че това обстоятелство вкара въ армията незадоволство, коварство и съперничество, и подкопа моралния авторитетъ на висшитѣ началници. Ако

подъ тия обстоятелства се удържа дисциплината съ голѣма строгость между долнитѣ чинове, това може да се счита почти като нещастие. Само тази е причината, гдѣто развратителитѣ можаха да опълчатъ струмския полкъ противъ господаря си. Една армия, която участвува нѣколко пжти въ революции, изгубва моралната си стойность и става най-сетнѣ ниско орждие въ ржцѣтѣ на нѣколко славолюбци. Това всеобщо правило може да се приеме за всѣка армия, особенно за такава млада, каквато е българската.

Около срѣдата на мѣсецъ юлий българската армия се намѣрваше въ доста добро външно положение; но вжтрешно боледуваше най-важния факторъ на армията, офицерското тѣло, отъ не уважение дисциплината къмъ виcшитѣ си началници. Българската армия бѣше изложена чрезъ това на всичкитѣ случайности. Това русситѣ знаяха твърдѣ добрѣ и се въсползуваха отъ благоприятнитѣ обстоятелства. Царската Руссия намѣри въ България добра почва за деструктивната си нихилистическа политика и натовари своитѣ апостоли: Богданова, Сахарова и Чичагова да започнатъ нихилистическото си дѣйствие и да обработатъ българското офицерско тѣло за предателство. И наистина, Руссия познава точно способностьта на орждията си. Царскитѣ нихилисти: Богдановъ,

цѣль, да свалятъ князь Александра отъ българския престолъ. Всичкитѣ несполуки и всичкитѣ опити на княза да укроти разгнѣвения покровитель не бѣха въ състояние да отклонятъ русситѣ отъ враждебнитѣ имъ намѣрения.

Още въ първитѣ години при царуванието на князь Александра се породиха недоразумения между русското и българското правителства. Но благодарение на бащинското съчувствие на царя Александра II къмъ княза и българския народъ, тѣзи недоразумения се изглаждаха винаги по благъ начинъ. Съвсѣмъ другъ характеръ прие това положение на работитѣ, щомъ Александръ III стѫпи на русския престолъ. Отъ това време враждебностьта на русскитѣ агенти преминаваше всѣка граница. Тѣ явно ругаяха и нападаха княза по-най гнусенъ начинъ и се опитаха нѣколко пѫти да го извъргнатъ отъ престола. Тѣзи опити иматъ началото си още отъ паданието на пълномощията. Възвръщанието на Драганъ Цанкова отъ заточаванието му въ Вратца и приеманието му властьта на страната бѣше русска политика. Вратчанския свѣтецъ още тогава имаше тайни споразумения съ русското правителство за отстраняванието княза изъ България. Но щомъ Цанковъ се докопа до властьта, той веднага обърна черкеската си кола и захвана да води противъ

[illegible] Източна-Румелия. Двамата царски [illegible]ботѣха до толкозъ майсторски, щото [illegible]осолства въ София и Пловдивъ по-[illegible]добрѣ българскитѣ офицери, отъ кол-[illegible] Александръ.

[illegible] подъ тия обстоятелства само нѣкол-[illegible]арски офицери паднаха въ нектетѣ на [illegible]итѣ си, това може да се счита като [illegible]удо и славна морална побѣда на бъл-[illegible] офицерско тѣло надъ русситѣ.

[illegible]акаръ русситѣ и да бѣха токо-рѣчи го-[illegible] приготовленията си за военнъ бунтъ, [illegible] пакъ се опитаха още единъ пжть да сва-[illegible] княза безъ съдѣйствието на войската. При-[illegible] за отлаганието на военното съдѣйствие [illegible] още точно позната. Едни казваха, че Рус-[illegible] се страхувала отъ Европа да произведе въ [illegible]гария военнъ мятежъ; а други—, че Рус-[illegible] имала точни свѣдения, щото по-голѣмата [illegible]ть отъ войската ще въстане противъ преда-[illegible] на отечеството си и че ще осуети по-[illegible]енъ начинъ русскитѣ планове — нѣщо, [illegible] стана. По кой начинъ русситѣ искаха [illegible]ранятъ княза безъ съдѣйствието на вой-[illegible]ще навѣда въ идущата глава.

Сахаровъ, Чичаговъ и с-ие започнаха работата си и разрушаваха съ нихилистическа страсть уважението къмъ монархическитѣ начала, подкопаваха любовьта къмъ княза и подстрекаваха офицеритѣ къмъ клѣтвопрестѫпничество и предателство. Човѣкъ се смайва отъ тѣзи противоположности на автократическата Руссия. Тя въ своята държава проповѣдва обожаванието на монархическитѣ начала и непрекосновенностьта на държавния глава, и убива ежегодно по звѣрски начинъ хиляди и хиляди невинни свои граждани заради свободоумнитѣ имъ стремления; а въ България и други държави тя проповѣдва чрезъ своитѣ генерали, консули и агенти нихилизмъ и анархия. Какво безначалие, какво противорѣчие на автократната Руссия! — Избиранието на Сахарова за воененъ аташе въ София, вмѣсто генералъ Кантакузина, бѣше много сполучливо за подлитѣ намѣрения на Руссия. Никой не познаваше по-добрѣ българското офицерско тѣло, отъ колкото Сахаровъ, защото той бѣше нѣколко години директоръ на юнкерското училище въ София. Презъ рѫцѣтѣ на Сахарова преминаха почти всичкитѣ българсти офицери, слѣдователно, той знаеше добрѣ и гѫделътъ имъ. Достоенъ братъ на Сахарова бѣше Чичаговъ, воененъ аташе въ Пловдивъ. Сахаровъ развращаваше офицерското тѣло въ България, а Чи-

чаговъ — въ Източна-Румелия. Двамата царски нихилисти работѣха до толкозъ майсторски, щото русскитѣ посолства въ София и Пловдивъ познаваха по-добрѣ българскитѣ офицери, отъ колкото князь Александръ.

Ако подъ тия обстоятелства само нѣколцина български офицери паднаха въ нектетѣ на искушителитѣ си, това може да се счита като голѣмо чудо и славна морална побѣда на българското офицерско тѣло надъ русситѣ.

Макаръ русситѣ и да бѣха токо-рѣчи готови съ приготовленията си за военень бунтъ, но тѣ пакъ се опитаха още единъ пѫть да свалятъ князя безъ сѫдѣйствието на войската. Причината за отлаганието на военното сѫдѣйствие не е още точно позната. Едни казваха, че Руссия се страхувала отъ Европа да произведе въ България военень мятежъ; а други—, че Руссия имала точни свѣдения, щото по-голѣмата часть отъ войската ще въстане противъ предателитѣ на отечеството си и че ще осуети по-най-стиденъ начинъ русскитѣ планове — нѣщо, което и стана. По кой начинъ русситѣ искаха да отстранятъ князя безъ сѫдѣйствието на войската, ще навѣда въ идущата глава.

Сахаровъ, Чичаговъ и с-ие започнаха работ[illegible] си и разрушаваха съ нихилистическа стра[illegible] уважението къмъ монархическитѣ начала, п[illegible] копаваха любовьта къмъ князя и подстрекава[illegible] офицеритѣ къмъ клѣтвопрестжпничество и пр[illegible]дателство. Човѣкъ се смайва отъ тѣзи противо[illegible]положности на автократическата Руссия. Тя в[illegible] своята държава проповѣдва обожаванието на монархическитѣ начала и непрекосновенностьта на държавния глава, и убива ежегодно по звѣрски начинъ хиляди и хиляди невинни свои граждани заради свободоумнитѣ имъ стремления; а въ България и други държави тя проповѣдва чрезъ своитѣ генерали, консули и агенти нихилизмъ и анархия. Какво безначалие, какво противорѣчие на автократната Руссия! — Избиранието на Сахарова за воененъ аташе въ София, вмѣсто генералъ Кантакузина, бѣше много сполучливо за подлитѣ намѣрения на Руссия. Никой не познаваше по-добрѣ българското офицерско тѣло, отъ колкото Сахаровъ, защото той бѣше нѣколко години директоръ на юнкерското училище въ София. Презъ ржцѣтѣ на Сахарова преминаха почти всичкитѣ българсти офицери, слѣдователно, той знаеше добрѣ и гжделътъ имъ. Д[illegible] братъ на Сахарова бѣше Чичаговъ, [illegible]аташе въ Пловдивъ. Сахаровъ развра[illegible] офицерското тѣло въ България, а Чи-

и да предадѫтъ мѣстата си на чужди офицери. Намѣрението на князя, да докара странни офицери въ българската армия намѣри опорство и падна, разбира се, само по-себѣ си. Славолюбието надви здравия разумъ и добритѣ намѣрения на князя, и високитѣ военни чинове останаха въ ржцѣтѣ на младитѣ офицери. И така българскитѣ офицери предприеха самички възпитанието на войската въ мирно време и рѣшиха, за очудване на военния свѣтъ, задачата си съ голѣма сполука. Трудната работа за сливание българската и румелийската войска се свърши съ неисказана скорость, и новитѣ полкове имаха сега още по-добъръ изглѣдъ, отъ колкото въ времето на русскитѣ офицери.

Успѣхътъ на възпитанието въ войската, наистина, бѣ отличенъ; но отъ друга страна се появиха голѣми недостатъци, които намаляваха стойностьта на армията. Между долнитѣ чинове и войницитѣ дисциплината се удържа по-най строгъ начинъ; а между горнитѣ чинове не стана това. Нѣкой отъ българскитѣ офицери, които преди двѣ години бѣха поручици, сега едни отъ тѣхъ командуваха полкове и бригади, а други — роти. Нѣщо съвсѣмъ естественно е, че това обстоятелство вкара въ армията незадоволство, коварство и съперничество, и подкопа моралния авторитетъ на висшитѣ началници. Ако

подъ тия обстоятелства се удържа дисциплината съ голѣма строгость между долнитѣ чинове, това може да се счита почти като нещастие. Само тази е причината, гдѣто развратителитѣ можаха да опълчатъ струмския полкъ противъ господаря си. Една армия, която участвува нѣколко пѫти въ революции, изгубва моралната си стойность и става най-сетнѣ ниско орѫдие въ рѫцѣтѣ на нѣколко славолюбци. Това всеобщо правило може да се приеме за всѣка армия, особенно за такава млада, каквато е българската.

Около срѣдата на мѣсецъ юлий българската армия се намѣрваше въ доста добро вънкашно положение; но вѫтрешно боледуваше най-важния факторъ на армията, офицерското тѣло, отъ не уважение дисциплината къмъ виснитѣ си началници. Българската армия бѣше изложена чрезъ това на всичкитѣ случайности. Това русситѣ знаяха твърдѣ добрѣ и се въсползуваха отъ благоприятнитѣ обстоятелства. Царската Руссия намѣри въ България добра почва за деструктивната си нихилистическа политика и натовари своитѣ апостоли: Богданова, Сахарова и Чичагова да започнатъ нихилистическото си дѣйствие и да обработатъ българското офицерско тѣло за предателство. И наистина, Руссия познава точно способностьта на орѫдията си. Царскитѣ нихилисти: Богдановъ,

Сахаровъ, Чичаговъ и с-ие започнаха работата си и разрушаваха съ нихилистическа страсть уважението къмъ монархическитѣ начала, подкопаваха любовьта къмъ князя и подстрекаваха офицеритѣ къмъ клѣтвопрестѫпничество и предателство. Човѣкъ се смайва отъ тѣзи противоположности на автократическата Руссия. Тя въ своята държава проповѣдва обожаванието на монархическитѣ начала и непрекосновенностьта на държавния глава, и убива ежегодно по звѣрски начинъ хиляди и хиляди невинни свои граждани заради свободоумнитѣ имъ стремления; а въ България и други държави тя проповѣдва чрезъ своитѣ генерали, консули и агенти нихилизмъ и анархия. Какво безначалие, какво противорѣчие на автократната Руссия! — Избиранието на Сахарова за воененъ аташе въ София, вмѣсто генералъ Кантакузина, бѣше много сполучливо за подлитѣ намѣрения на Руссия. Никой не познаваше по-добрѣ българското офицерско тѣло, отъ колкото Сахаровъ, защото той бѣше нѣколко години директоръ на юнкерското училище въ София. Презъ ржцѣтѣ на Сахарова преминаха почти всичкитѣ българсти офицери, слѣдователно, той знаеше добрѣ и гждельтъ имъ. Достоенъ братъ на Сахарова бѣше Чичаговъ, военевъ аташе въ Пловдивъ. Сахаровъ развращаваше офицерското тѣло въ България, а Чи-

чаговъ — въ Источна-Румелия. Двамата царски нихилисти работѣха до толкозъ майсторски, щото русскитѣ посолства въ София и Пловдивъ познаваха по-добрѣ българскитѣ офицери, отъ колкото князь Александръ.

Ако подъ тия обстоятелства само нѣколцина български офицери паднаха въ нектетѣ на искушителитѣ си, това може да се счита като голѣмо чудо и славна морална побѣда на българското офицерско тѣло надъ русситѣ.

Макаръ русситѣ и да бѣха токо-рѣчи готови съ приготовленията си за воененъ бунтъ, но тѣ пакъ се опитаха още единъ пѫть да свалятъ княза безъ съдѣйствието на войската. Причината за отлаганието на военното съдѣйствие не е още точно позната. Едни казваха, че Руссия се страхувала отъ Европа да произведе въ България воененъ мятежъ; а други—, че Руссия имала точни свѣдения, щото по-голѣмата часть отъ войската ще въстане противъ предателитѣ на отечеството си и че ще осуети по-най-стиденъ начинъ русскитѣ планове — нѣщо, което и стана. По кой начинъ русситѣ искаха да отстранятъ княза безъ съдѣйствието на войската, ще навѣда въ идущата глава.

II.

Бургаското съзаклѣтие.

Заобиколката на княза по Източна-Румелия. Селѣнинътъ Михайловъ открива планътъ на русския капитанъ Набокова, относително заробванието на княза при Бургасъ. Поповетѣ и черногорцитѣ. Показанията на свидѣтелитѣ. Подозрителното поведение на русския консулъ и персоналътъ му въ Бургасъ.

Презъ мѣсецъ май князь Александръ предприе съ президентъ министра Каравелова една заобиколка по Източна-Румелия, и на всѣкждѣ се посрѣщна отъ народа съ голѣмъ ентусиазмъ и тържество. Политическото положение бѣше тогава доста мирно, и въ европейскитѣ дипломатически кржгове се вѣрваше, че Руссия поне за време ще спре своитѣ нихилистически конспирации въ България; но дипломацията се излъга. Внезапно и въ срѣдъ тази тишина телеграфътъ донесе извѣстие, че въ Бургасъ се открило съзаклѣтие противъ особата на князь Александра. Цѣльта на това съзаклѣтие е била тази: да се зароби князя при Камчи-дере, да

се закара отъ тамъ въ една нарочно приготвена русска ладия и откара въ Руссия, или, ако това не може да се сполучи, да се убие. Като душа и главатаръ на съзаклѣтието се считаше нѣкой си капитанъ Набоковъ, внукъ на бившия русски министръ на просвѣщението. Набоковъ живѣеше отъ нѣколко време въ Бургасъ и се занимаваше, както казваше, съ охотничество! По-нататъшнитѣ изслѣдвания показаха, че Набоковъ получавалъ огромни сумми отъ русското консулство въ Бургасъ и че е поддържалъ презъ цѣли мѣсеци съ русски рубли цѣла шайка черногорци. Необоримъ фактъ е, че бургаското съзаклѣтие бѣше приготвено отъ царската Руссия, ако и да се кълнеше въ полицейскитѣ си вѣстници, че не знае нищо за тази мрьсна работа. Отъ долунаведенитѣ официални показания на свидѣтелитѣ, читателя ще може самъ да си състави заключение, да ли свѣденията на подкупенитѣ русски вѣстници сѫ вѣрни, или не.

Първото извѣстие за съзаклѣтието българското правителство получи на 5 май отъ бургаския прокуроръ чрезъ слѣдующата телеграмма:

„Днесь бѣхъ поканенъ отъ помощника на окрѫжния управитель да отида при него и намѣрихъ тамъ нѣкой си Георги Михайловъ, който въ моето присѫтствие даде слѣдующитѣ показания: Азъ бѣхъ писменно поканенъ отъ води-

теля на опозицията, Горанова, да отида въ неговия домъ. Вчера вечерь удовлетворихъ желанието на Горанова и заварихъ въ домътъ му слѣдующитѣ лица: капитанъ Набокова, черногорскитѣ священници: Коларова, Шишманова, Балова, двама черногорци и други непознати на мене личности. Цѣльта на събранието бѣше тази: да се причака княза при Камчи-дере, когато отива отъ Сливенъ за Бургасъ, да се зароби, или, ако не, да се убие. За испълнение на този планъ щѣха да бѫдѫтъ опредѣлени 30 добрѣ въорѫжени мѫже, подъ предводителството на Набокова. На мене се предложи да намѣра 20 рѣшителни другари, да ги заведѫ за къмъ Камчи-дере и да чакамъ тамъ заповѣдитѣ на капитанъ Набокова. Въ случай ако посѣгателството не сполучи при Камчи-дере, то съзаклѣтницитѣ иматъ намѣрение да заробятъ княза при входа на градътъ Бургасъ и да го закаратъ въ една нарочно приготвена русска ладия. Каравелова и управителя Цанкова щели да убиятъ, а помощника на управителя да арестуватъ. Слѣдъ това щела да се произведе революция и да се окупира страната отъ руситѣ. — Днесь съзаклѣтницитѣ иматъ намѣрение да проводатъ двама гърци въ Ахиело и Карнобатъ: единъ отъ тѣхъ има̀ заповѣдь да пресѣче телеграфнитѣ жици, а други — да извѣсти съзаклѣтницитѣ, да

ли князя пжтува съ конь или—кола и отъ колко души му се състои конвоя. Слѣдъ сполучванието на посъгателството сжщия гъркъ бѣ натоваренъ да пресѣче и телеграфната линия между Сливенъ и Бургасъ. Всичкитѣ личности, събрани въ кжщата на Горанова, положиха слѣдующата клѣтва предъ черногорския священникъ: „Заклѣваме се въ името на Бога, че ще държимъ всичко тайно и че нѣма да откриемъ нищо отъ нашия планъ. За постигание намѣрението ни, нека ни помогне Богъ!“

На основание тѣзи показания и въ слѣдствие телеграфическото приказание на министра послѣдва на 6 май арестуванието на показанитѣ отъ Михайлова личности. Веднага, слѣдъ арестуванието на Набокова и черногорскитѣ священници, яви се секретаря на русския консулъ при прокурора и поиска минутното освобождение на арестуванитѣ. Прокурора отблъсна категорически това искание, и секретарътъ на русския консулъ бѣше принуденъ да си отиде, отъ гдѣто бѣ дошьлъ.

На 7 май пристигна нѣкой си Контичъ съ единъ каикъ отъ русското параплувно дружество въ бургаското пристанище и се арестува въ минутата, когато агентинътъ на това дружество искаше да го контрабандира на българска земя. Контичъ притъжаваше черногорски

паспортъ, издаденъ преди два деня въ Цариградъ. Този Контичъ бѣ вѣроятно проводенъ за това въ Бургасъ, да види, какво е станало съ предприятието на Набокова и дружината му, и защо не се поискаха приготвенитѣ каици. Въ сѫщи този день се арестува и черногорския священникъ, Драговичъ, при напусканието му домътъ на Набокова, гдѣто бѣше скритъ. Двамата арестувани, Контичъ и Драговичъ, се заведоха на 8 май предъ слѣдователя, но отказваха всѣко разяснение, въ случай ако русския консулъ не присѫтствува при изслѣдванието. Нѣколко дни се изминаха безъ да докара изслѣдванието нѣкой удовлетворителенъ резултатъ. Едва на 20 май прокурора можа да даде слѣдующия рапортъ на министра:

„Днесь признаха, като свидѣтели, повиканитѣ каикчии, Христо Николовъ и Стати Николовъ, че капитанъ Набоковъ ги е поканилъ на 5 май чрезъ посрѣдничеството на нѣкой си Тодоровъ да отидатъ въ домътъ му. Тамъ тѣ намѣрили Горанова и черногорскитѣ священници, Коларова и Шишманова. Капитанъ Набоковъ имъ предложилъ да се отправатъ презъ нощьта на 5 май съ два каика срѣщу русския вапоръ, който иделъ отъ Цариградъ. Вапорътъ ще спре и изъ него щели да влѣзатъ въ каицитѣ около 20—30 души, които да принесѫтъ

на бургаския брѣгъ, безъ да ги види нѣкой. Но тъй като Набоковъ се арестува на 6-ий, то и планътъ не се тури въ дѣйствие. — Днесь тоже телеграфистътъ Михаилъ Богдановъ потвърди съ клѣтва истиностьта на даденото показание отъ Илия Чичовъ въ Варна, че нѣкой си Тома, слуга при агентинътъ на русското параплувно дружество, му расказалъ на 30 априлий слѣдующето: капитанъ Набоковъ бѣ дошьлъ при агентинътъ и му прочете едно писмо на русски язикъ, отъ което Тома разбралъ слѣдующитѣ думи: „Пазете се добрѣ, Набоковъ, ви можете да пропаднете при предприятието си, но дадецитѣ ви заповѣди трѣбва да се испълнатъ точно.“ — Други свидѣтели потвърдили, че Набоковъ на 29 априлий ругалъ явно Негово Височество, като е добавилъ думитѣ, че скоро ще удари послѣдния часъ за нѣмецътъ Батемберга.“

Спорѣдъ тѣзи обвинителни показания работата захвана да става опасна за русското агенство въ София. То поиска най-напрѣдъ пълно удовлетворение отъ българското правителство заради незаконното арестувание на капитанъ Набокова. Сѫщевременно агентството си запази правото да защищава арестуванитѣ черногорци. Сетнѣ, русското агентство съобщи съ нота, че българскитѣ сѫдилища не сѫ компетентни да сѫдатъ Набокова, понеже е русски поданникъ.

Но българитѣ не се грижѣха за русскитѣ претенции, а продължаваха изслѣдването. Около срѣдата на юлий прокурорския паркетъ бѣше приготвилъ обвинителния актъ противъ Набокова и съмишленницитѣ му, и заповѣда разглѣжданието на дѣлото чрезъ сѫдилището. Въ сѫщото време русското агентство отправи втора нота до българското правителство, като настояваше, щото Набоковъ поне да се не предаде подъ военния сѫдъ. Това искание биде удовлетворено отъ министра на правосѫдието и дѣлото на Набокова можеше да се разглѣжда. . . . Но русското агентство подигна отново своитѣ претенции и издѣйствува отлаганието на дѣлото. Между това избухна революцията на 9 августъ и измѣни съвсѣмъ положението на работитѣ.

Както вече казахъ, читателя самъ може да си състави заключение отъ изложенитѣ показания на свидѣтелитѣ, да ли обвинението противъ Набокова бѣше до толкозъ смѣшно, колкото го представляваха русскитѣ полицейски вѣстници. Всѣки разуменъ човѣкъ ще признае, че Нобаковъ съ своя щабъ, отъ черногорски священници и други гадови, не е седѣлъ цѣли седмици безцѣлно въ Бургасъ и че не е хранилъ тѣзи изверги на човѣчеството за частното си удоволствие, а за заробвание на България. Подозрителнитѣ преговори съ каикчиитѣ, сѫмни-

телното поведение на русското параплувно агентство,—всичко това подкрѣплява показанията на селѣнина Михайлова и показва явно, че князь Александръ се отърва въ Бургасъ съ голѣма мжка отъ ржцѣтѣ на тайнитѣ русски убийци.

III.

Послѣднитѣ приготовления за предателството.

Пьрскание лъжливи слухове за сърбскитѣ военни приготовления. Отстраняванис вѣрнитѣ войски на княза отъ София. Испращание на капитанъ Вазова въ Сърбия. Лъжливитѣ му извѣстия. Размѣняванис дипломатически ноти между България, Турция и Сърбия. Въ България се вкоренява мнѣнието, че сърбитѣ ще обяватъ отново война. Смущение въ България заради предстоящата война. Александровския полкъ се испраща въ Сливница за построявание шанцови. Отправание на струмския полкъ къмъ София. София въ ржцѣтѣ на съзаклѣтницитѣ.

Разбойническитѣ планове на царската Руссия се осуетиха по позоренъ начинъ и при Бургасъ. Руссия сега заповѣда на нихилистическата си тайфа въ София, да прибѣгне къмъ послѣдното отчаяно срѣдство и да свали князь Александра отъ българския престолъ посрѣдствомъ военна революция. Послѣднитѣ приготовления за предателството се вършѣха толкозъ майсторски, щото любителитѣ и специалиститѣ на съзаклѣтията признаватъ явно, че българскитѣ конспиратори надминаватъ много евро-

пейскитѣ си колеги. Отъ техническо — конспираторическа точка зрѣние българскитѣ съзаклѣтници заслужватъ неограничена хвалба. Ако работата сетнѣ излѣзе калпава, то вината не може да се припише на съзаклѣтницитѣ, а на тия глупци, които непознаваха истинското политическо положение на страната и волята на българския народъ, и заповѣдаха да се произведе революция. Тукъ трѣбва да забѣлѣжа, че съзаклѣтницитѣ прибѣгнаха до такива хитрости, щото даже проводиха въ странство най-вѣрнитѣ офицери на княза, като, напр., полковникъ Николаева, майоръ Петрова, Паница и пр.

Царскитѣ нихилисти, Богдановъ и Сахаровъ, сполучиха да подкупатъ и придобятъ за предателство слѣдующитѣ личности:

1). Въ военното министерство: капитанитѣ Бендерева и Димитриева.

2). Въ струмския полкъ: майоръ Стоянова и нѣколко безсъвѣстни офицерчета.

3). Командантина на артилерийския полкъ въ София и нѣколко отъ мекеретата му.

4). Директора на юнкерското училище, майоръ Груева.

5). Нѣколко славолюбиви офицери изъ провинцията.

6). Цанова, Климента и нѣколко тѣмъ подобни личности.

Главната работа принадлѣжеше на офицеритѣ въ военното министерство. Тѣ имаха задачата да отстранятъ отъ София вѣрнитѣ войски на князя. За това първата имъ грижа бѣше да отстранятъ отъ столицата предання Александровски полкъ и командантинътъ му, майоръ Попова, на когото привърженностьта къмъ князя бѣше позната на всѣкиго. Предателитѣ измислѣха единъ планъ, който при всичката си низость показва нѣкоя си гениалность. Тѣ, именно, распърснаха слухътъ, че сърбитѣ се приготовляватъ отново за война. Отъ струмския полкъ, който се намираше по сърбската граница, дохождаха отъ день на день все по-застрашителни извѣстия, относително сърбскитѣ приготовления. Като се знаеше, че сърбитѣ миналата година отвориха война безъ причина и че сключения договоръ въ Букурещъ прилича повече на примирие, отъ колкото на миръ, то всѣки вѣрваше, че България стои предъ прагътъ на нова война. Князьтъ, разбира се, не е даже сънувалъ, че военното министерство тъй безбожно го лъже. Той повѣрва на доноситѣ отъ военния министръ и се занимаваше съ мисъльта, да ли подъ тия обстоятелства не е умѣстно да се прибѣгне къмъ отбранителни мѣрки. Но преди още да заповѣда мобилизацията на войската, князя искаше да се увѣри точно, до

колко сж върни слуховетѣ за сърбскитѣ приготовления. Вслѣдствие на това княза заповѣда на управляющия военото министерство да се испроводи единъ вещъ офицеринъ въ Сърбия, за да види съ собственнитѣ си очи, какво правятъ братията сърби. За тази важна и деликатна мисия военното министерство препоржчи нѣкой си капитанъ Вазовъ, достоенъ братъ на Бендерева и Димитриева. Вазовъ отиде въ Сърбия и слѣдъ малко време пристигна отъ него въ военното министерство единъ рапортъ, пъленъ съ ужасни застрашителни новини. Въ рапорта бѣше писано: че сърбитѣ построяватъ силни укрѣпления, че трупатъ огромни количества муниция и провизии край границата си, че сж повикани подъ оржжие запаснитѣ войски и че сж осрѣдоточени значителни военни сили около Нишъ, Власиня, Княжевацъ и Пиротъ. Така пишеше капитанъ Вазовъ. Но че Вазовъ не бѣше отишълъ въ Сърбия, а въ Руссия, и че рапортитѣ му бѣха писани по диктовката на Бендерева, — това, разбира се, не е знаялъ княза.

Споредъ тъзи извѣстия мобилизацията на българската войска бѣше свѣщенъ дългъ къмъ страната. Но преди да се рѣши още окончателно тази постжпка, княза проводи една нота до великия везиръ, извѣсти го за сърбскитѣ при-

готовления и помоли съдѣйствието му, като прибави, че въ противенъ случай ще бжде принуденъ да мобилизира армията си. Турция, уплашена отъ предстоящи нови смутове на Балканския-Полуостровъ, и като знаеше, че при нова война ще трѣбва да плаща съ гърба си, телеграфира веднага въ Бѣлградъ и поиска разяснение за военнитѣ приготовления. Послѣ това послѣдва отъ страна на сърбския министръ на вънкашнитѣ дѣла, Фросановича, една нота, която заслужва да се съхрани за вѣчни времена въ музея на грубостьта, ако би нѣкогашъ да се построи такъвъ. Както се оказа сетнѣ, тази невежлива нота не бѣше друго нищо, освѣнь изражение на гнѣвътъ за наскърбената невинность. Който четеше тогава сърбската нота, трѣбаше да си каже: че сърбитѣ сж полудели отъ гнѣвъ, за гдѣто се открихa преди време злобнитѣ имъ планове . . . tu te fâches, donc tu as tort. Тогава никой не е вървалъ, че чистотата на съвѣстьта бѣше причината за разгнѣвяването на сърбитѣ. Напротивъ, всѣкой бѣше напълно убѣденъ, че сърбитѣ сж се разгнѣвили само заради това, за гдѣто имъ се открихa намѣренията. На това мнѣние бѣше и самия князь. Предателитѣ сполучиха, каквото искаха. Княза заповѣда да се поправатъ старитѣ укрѣпления около Сливница и да се построятъ нови край

сърбската граница. За тази работа въ това време не бѣха на расположение други работнически сили, освѣнъ войницитѣ отъ Александровския полкъ. Отъ този полкъ се испратиха на часа двѣ дружини въ Сливница, а третата остана като гарнизонъ въ София.

Щомъ веднажь станаха тѣзи премѣствания на войската, то не бѣше вече странно, ако послѣдваха и други подобни. Съ двѣ дружини не е могло да се построятъ, Богъ знай, какви голѣми укрѣпления,—това знаеше всѣкой. За това нищо не бѣше по-естественно, отъ колко това, да се турятъ въ движение и други войски, а особенно най-ближния до границата, струмския полкъ.

Ако предателитѣ сполучиха да се въсползуватъ отъ военнитѣ обстоятелства, то тѣ умѣха да извлечътъ отъ тѣхъ и политическа полза. Тѣзи ниски твари распространяваха слухъ между войската и насълението че работата за сърбскитѣ приготовления не стои до толкозъ злѣ, както се говори, а че само княза иска да подднови войната за частното си удоволствие и каприции. Колкото и да се показваха невѣроятни тѣзи слухове, то тѣ пакъ намѣриха доста привърженици въ войската и насълението. Народа захвана да негодува противъ княза и го обвиняваше, че иска, безъ причина, да хвърли стра-

ната въ ужаситѣ на нова война. Българитѣ, наистина, се борѣха, като львове, въ сърбската война, когато се касаеше да защищаватъ отечеството си; но всѣки ще се излъже, ако приеме, че българитѣ притѣжаватъ завоевателни страсти. Българинътъ се чувствува най-щастливъ, когато живѣе въ миръ и спокойствие, и ще се гнѣви винаги на този, който го убезпокоява безъ необходима нужда. Тази хубава народна чърта е вкоренена даже и въ самата българска войска. Слѣдователно, всѣка, безъ нужда, предизвикана война не ще се счита никогажь като народна, а ще се глѣда съ лошо око, както отъ народа, така и отъ войската. Тѣзи сж, именно, главнитѣ причини, гдѣто пьрснатитѣ подли слухове за военната страсть на княза произведоха негодувание между народа и войската.

Подъ такива обстоятелства струмския полкъ се отправи нощно време за къмъ София. Отъ войницитѣ не знаеше нито единъ истинската цѣль за отиванието имъ въ столицата. Третата дружина отъ Александровския полкъ бѣше испратена въ лагеръ, 4 километра далечь отъ София. Срѣщу тази дружина най-напредъ се отправиха бунтовницитѣ. На войницитѣ бѣ казано, че ще иматъ нощна маневра—и за тази цѣль ще се обезоржжи третата дружина отъ Алек-

сандровския полкъ. Тази „нощна маневра“ сполучи съвършенно: дружината ненадѣйно се нападна въ сънътъ и се обезоржжи. Струмския полкъ сега можеше да продължава безъ препятствие походътъ си за къмъ София.

Предателитѣ си предначъртаха формаленъ оперативенъ планъ за адското си предприятие. Тѣ имаха точни списъци за привърженницитѣ на княза и жилищата имъ, и опредѣлиха точно всичкитѣ кжщи въ столицата, предъ които да се турятъ карауди слѣдъ пристигвание на струмския полкъ. Българитѣ се показаха като вещи майстори при всѣко предприятие, слѣдователно и тукъ. Военнитѣ патраули, водени отъ особни предводчици, распърснаха се съ неисказана скорость по градътъ и обкржжиха всичкитѣ кжщи, въ които живѣеха привърженницитѣ на княза. Патраулитѣ имаха приказание да не пускатъ никого да излѣзе на улицата и да арестуватъ всичкитѣ офицери, които не знаятъ тѣхната пропуска, и при най-малко опорство да застрѣлятъ всѣкиго безъ милость. За да не се възбунтуватъ войницитѣ, офицеритѣ имъ казаха, че князь Александръ билъ заплѣненъ отъ зломишленницитѣ си и че струмския полкъ е дошьлъ въ София само и само да освободи своя любимъ вождъ отъ ржцѣтѣ на враговетѣ му. Отъ тукъ дохожда, че войницитѣ при пристигванието си къмъ

княжеския палатъ захванаха да викатъ съ ужасенъ гласъ: долу, долу! като мислѣха, че тѣзи викове се отнасятъ за враговетѣ на князя. За туй, именно, предателитѣ се вардѣха да не доведѫтъ войницитѣ отъ струмския полкъ въ непосрѣдственно допиране съ князя, а употрѣбиха за това само офицери и развратенитѣ отъ Груева юнкери.

Щомъ се арестуваха преданнитѣ лица на князя, предателитѣ веднага освоиха телеграфътъ, занѣха всичкитѣ исходи на княжеския палатъ и извѣстиха за станалото своитѣ съмишленници въ София —, слѣдъ това избухна бурата предъ палатътъ.

IV.

Заробванието на княза.

Обкръжаванието на княжеския палатъ. Струмския полкъ и юнкеритѣ. Нахлуванието на юнкеритѣ въ палатътъ. Заробванието на князя. Ниското повѣдение на нѣколцина офицери. Отвеждането на княза презъ Вратца за Орѣхово. Князьтъ въ яхтата „Александръ“. Откарванието на князя за Рени въ русско робство. Освобождението на княза.

Съ исключение на съзаклѣтницитѣ въ София никой другъ не е знаялъ, какво се приготовлява. Тихо и безъ шумъ струмския полкъ, подъ предводителството на майоръ Стоянова, пристигна въ София и обкржжи княжеския палатъ. Подкупения дежурни офицеринъ, капитанъ Зафировъ, отстрани стражитѣ отъ входоветѣ на палатътъ и така олесни предприятието на предателитѣ. Сжщевременно Груевъ пробуди подчиненитѣ нему юнкери и имъ съобщи, че отечеството ги вика да извършатъ велико патриотическо дѣло, което се състои въ това, да низвергнатъ нѣмецътъ Батемберга отъ българския престолъ, който е издалъ Руссия на Англия и

Германия, и че той (Грувевъ) расчита въ името на България на пълното имъ съдѣйствие. Почти за невѣрвание е, ако и да е необоримъ фактъ, че нито единъ отъ тѣзи млади мѫже не се е съпротивилъ противъ предателскитѣ намѣрения на своя началникъ. Тѣ всички принадлѣжаха къмъ по-образования классъ; тѣ всички се посвѣтиха на офицерското звание; тѣ всички познаваха задълженията си спрямо държавния си глава и званието си — и пакъ нито единъ отъ тѣхъ не се подигна противъ предателя Груева; напротивъ, тѣ се показаха готови за ужасното престѫпление и го извършиха съ пъкленна страсть. За това странно явление има само едно разяснение: само чрезъ систематично развращение Груевъ е можалъ да убие въ тѣзи млади мѫже чувството за право и длъжность и да ги преобърне на ниски орѫдия за едно подло престѫпление. И тъй, юнкеритѣ се отправиха къмъ княжеския палатъ, за да низвергнатъ своя господарь и да покриятъ себѣ и отечеството си съ срамъ и позоръ. Обкрѫжаванието на палатътъ пакъ не е могло да стане безъ шумъ. Въ палатътъ най-напредъ се пробуди тѣлохранительтъ на княза, Димитрий. Той бързо влѣзе въ спалнята на княза, пробуди го и му подаде единъ револверъ съ думитѣ: „Ваше Височество, избавете се, защото искатъ да Ви убиятъ!“

Князьтъ веднага скочи отъ леглото си и се отправи къмъ вратата на градината. Когато той отвори вратата на градината войницитѣ отправиха срѣщу него щиковетѣ си съ викътъ „назадъ“ и го принудиха да затвори вратата. Князьтъ се отправи въ горния етажъ, отъ гдѣто виждаше, че цѣлата околность на палатътъ е обкржжена съ войска. Слѣдъ като войницитѣ забѣлѣжиха, че жителитѣ на палатътъ се пробудиха, тѣ по заповѣдь на офицеритѣ си захванаха да викатъ: долу, долу! тъй силно, щото градината и палатътъ ечаха отъ виковетѣ имъ. Сжщевременно войницитѣ започнаха да гърмятъ съ пушкитѣ си, отчасти за да заплашатъ жителитѣ на палатътъ и отчасти, за да се насърдчатъ сами. Гърмежътъ отъ пушкитѣ и виковетѣ: долу, долу! увѣриха княза, че има работа съ воененъ бунтъ. Той слѣзе пакъ въ долния етажъ, за да се облѣче; но едвамъ бѣ успѣлъ да намѣтне формата си и да излѣзе въ корридорътъ, то бѣше и обкржженъ отъ офицери и юнкери. Всички се притискаха къмъ него съ дивъ викъ и роптание. Офицеритѣ допрѣха револверитѣ си на челото му, а юнкеритѣ — щиковетѣ си на грждитѣ му. Отъ всичкитѣ офицери най-много се отличавалъ въ бѣснѣние и викание капитанъ Радко Димитриевъ. Той предварително бѣше се опилъ, аа да добие по-много

куражъ за извършвание на престжплението. Между тълпата князьтъ съзре и своя братъ, принцъ Францъ Иосифа, който бѣше се пробудилъ и отправилъ къмъ князя. Всичкитѣ съзаклѣтници викаха на князя да се откаже отъ българския престолъ и да напише самъ оставката си. Слѣдъ като князьтъ отказа да напише самъ оставката, капитанъ Димитриевъ сѣдна до една малка маса, откжсна листъ книга отъ тефтерътъ, който се намѣрваше на масата, и се опита да състави актътъ за оставката. Но той бѣ толкозъ развълнуванъ и пиянъ, щото не бѣше въ състояние да напише правилна дума по книгата, а я зацапа съвсѣмъ съ мастило. Героя бѣше принуденъ да отстжпи мѣстото си на едно юнкерче, което вмѣсто него състави актътъ за оставката. Груевъ презъ това време държеше своя револверъ предъ челото на князя, безъ обаче да се осмѣли да му каже нѣщо или да го поглѣдне, даже и тогава не отговори, когато князьтъ му каза: „И ти си между бунтовницитѣ?“ — Това поне показва, че Груевъ притѣжава още искра срамъ!

Князьтъ едвамъ поглѣдна предложения нему актъ и написа подъ него думитѣ:

„Боже, пази България! Александръ.“

Всѣки ще признае, че князя въ тази минута не е можалъ да мисли и желае нищо дру-

го, освѣнь да се свърши, колкото е възможно по-скоро, тази отвратителна сцѣна. Князьтъ неволно бѣше принуденъ да мисли, че е издаденъ отъ цѣлата си армия, която той любеше по-много отъ себѣ-си. Той, разбира се, не е зналъ, че армията никакъ не сподѣля мнѣнията на съзаклѣтницитѣ и че ще опорствува противъ тѣхъ. Това, което стана, бѣше достатъчно, за да срути и най-силния духъ. По-лошо нѣщо отъ това предателство не можеше вече да посрѣщне князя. За това, той и мълчишкомъ вървеше по пжтьтъ къмъ военното министерство, на кждѣто го караха съзаклѣтницитѣ и гдѣто го очакваха още по-голѣми унижения.

Тукъ го посрѣщнаха другарьтъ на военния министръ, Бендеревъ, и нѣколко нему подобни офицерчета съ злобно присмиване. Князьтъ исказа желание, че иска да напустне минутно столицата; но Бендеревъ му отговори: „Не сега, а по бѣлъ день ще тръгнете отъ тукъ! Цѣлия свѣтъ трѣбва да види, какъ напускате България.“ Князьтъ искаше да се види съ Каравелова и кабинетния си съвѣтникъ, Менгеза, — нѣщо, което му се отказа. Напротивъ това Бендеревъ му позволи да напише едно писмо на Менгеза, за да му проводи пари и облѣкло, които нѣща той подиръ получи.

Въ петь часа сутриньта предъ военното

министерство пристигнаха девеtь файтона и на князя се каза, че трѣбва да тръгне. Въ първия файтонъ сѣднаха князя и капитанъ Кърджиевъ, въ втория—принцъ Францъ Иосифъ и капитанъ Зафировъ, а останалитѣ седемь файтона бѣха напълнени съ юнкери. Нѣколко офицери обкрѫжиха файтона на князя и му се присмиваха; капитанъ Димитриевъ дъвчеше една ябълка и се зѫбеше като маймуна; само у майоръ Груева бѣше останало още толкозъ благоприличие, щото да отдаде военния почетъ на отходящия князь.

Безъ голѣмъ шумъ файтонитѣ се отправиха къмъ орханийското шосе по-край конвойната и артилерийската казарми. Предъ послѣдната казарма стоеше една батерия, командантинътъ на която отдаде военния почетъ на князя. Сѫщо и този офицеринъ принадлѣжеше къмъ ония, които знаеха за съзаклѣтието, но не бѣха нито съ него, нито противъ него. При 15-тия километръ файтонитѣ се отбиха отъ шосето и хванаха пѫтьтъ къмъ манастирьтъ, който е 27 километра отдалеченъ отъ София. Слѣдъ $^1/_2$ часъ пѫть стигнаха една тълпа юнкери, които тръгнали презъ нощьта за къмъ манастиря съ цѣль, да образуватъ тамъ обсадата. Всичкитѣ край пѫтьтъ населѣни мѣста се отбѣгваха нарочно, за да не би се опита народа да освободи князя.

На князя се съобщи, че капитанъ Кърджиевъ е получилъ строга заповѣдь отъ началството си, да го убие на мѣсто, въ случай ако се опита да избѣгне или ако стжпи въ сношение съ нѣкоя странна личность. Князь Александръ бѣше на мнѣние, че капитанъ Кърджиевъ щеше да испълни немилостиво заповѣдьта, въ случай ако бѣха се появили нѣкои препятствия за откарванието му.

Въ манастиря князя се закара въ една малка нечиста стая, въ която трѣбваше да нощува. Тукъ той за пьрвъ пжть е можалъ да размишлява свободно върху положението си. Всѣки може да си представи, какви горчиви чувства сж го обвладавали тукъ и колко е трѣбвало да жалѣе, за гдѣто не е искалъ да вѣрва на полученитѣ съвѣти, относително предпазванието му. Два деня преди заробванието му, той получи едно анонимно писмо, въ което бѣше съобщенъ планътъ на предателитѣ. Князьтъ, наистина, прочете писмото, но не искаше да внимава на съдьржанието му и го тури съ присмивка въ джобътъ си. Той никакъ не е искалъ да повѣрва на таково предателство! Сетнѣ се узна, че това писмо било писано отъ двама офицери отъ струмския полкъ, именно отъ капитанъ Нишкова и поручикъ Маркова. Второ извѣстие за предателство той получи още въ

деньтъ преди престжплението чрезъ единъ офицеринъ. Той му бѣ съобщилъ устно, че се готви нѣщо въ офицерското тѣло противъ особата му, за което нѣмалъ още точни свѣдения. Сжщо и на това извѣстие княза не искаше да внимава, но измъмра офицерина, за гдѣто обвинява своитѣ другари, безъ да притѣжава нѣкои точни свѣдения заради тѣхъ.

Закарванието на княза въ манастиря може да се разясни така: Съзаклѣтницитѣ, вѣроятно, не сж имали още точни извѣстия, да ли съзаклѣтието е сполучило и въ провинцията; сжщо така трѣбваше да узнаятъ, да ли яхтата „Александръ" се намѣрва въ ржцѣтѣ на бунтовницитѣ, тъй като безъ нея по-нататъшното откарвание на княза бѣше нѣщо немислимо. Ако този вапоръ не бѣше падналъ въ ржцѣтѣ на предателитѣ, то тѣ, вѣроятно, щѣха да закаратъ княза презъ сърбската граница и да го освободатъ тамъ. Въ случай на несполука съзаклѣтницитѣ притѣжаваха въ лицето на княза драгоцѣненъ аманетъ, съ когото тѣ можѣха да се избавятъ отъ наказанието. Но тъй като яхтата „Александръ" се намѣрваше въ ржцѣтѣ на бунтовницитѣ и пристигнаха благоприятни извѣстия отъ провинцията, то привременното правителство заповѣда, да се откара княза въ Орѣхово, гдѣто ще го чака яхтата.

Отъ манастиря княза се откара въ Вратца,

гдѣто и нощува. Въ този градъ бѣха затворени всичкитѣ кѫщи и не се виждаше жива душа по улицитѣ. Привременното правителство натовари телеграфически вратчанската полиция, да съобщи на тамошното насѣление, че никой не смѣе да напусне въ този день кѫщата си и че всѣки ще бѫде застрѣлянъ, който се намѣри нощѣмъ по улицата. На князьтъ се отдаде случай да размѣни нѣколко думи съ единъ унтерофицеринъ; но Кърджиевъ забѣлѣжи това и повтори на княза, че ще го застрѣли безъ милость, ако се опита още единъ пѫтъ да говори съ нѣкого. Князьтъ бѣше варденъ денѣмъ и нощѣмъ по най-строгъ начинъ отъ своитѣ мѫчители и трѣбваше да претърпи отъ тѣхъ таквизи низости, които перото се отказва да пише.

Заранъта се продължи пѫтуванието за къмъ Орѣхово. По пѫтьтъ къмъ Орѣхово Кърджиевъ стана отвѣднѫжъ по-снисходителенъ спрямо княза и му каза: „Ваше Височество, душата на съзаклѣтието бѣше русския полковникъ Сахаровъ въ София. Той е подкупилъ Бендерева, Димитриева и Груева и е обѣщалъ на офицеритѣ въ името на царя си, че всички тия, които ще дѣйствуватъ за свалянието на княза, ще получатъ голѣма награда отъ царя и ще бѫдѫтъ повишени въ чиноветѣ си. Слѣдъ като Сахаровъ сполучи да подкупи по-главнитѣ офицери

въ военното министерство, то отъ тамъ пъкъ се испратиха листи до офицеритѣ въ провинцията, чрезъ подписванието на които тѣ се задължиха да участвуватъ при свалянието на князя. Азъ лично нѣмамъ нищо противъ Ваше Височество и зная, че не сте виновни въ нищо; но нашия народъ е още много простъ и не знае да оцѣнява заслугитѣ на своя князь. А нашата интелигенция стои подъ чуждо влияние и не може да образува здрава подпорка на държавния си глава. За това, именно, никой князь не ще може да се удържи дълго време на българския престолъ."

На 11 августъ князьтъ пристигна въ Орѣхово и се заведе веднага къмъ пристанището на австрийското параплувно дружество, гдѣто се намѣрваше освѣнь яхтата „Александръ" и австрийския вапоръ „Адлеръ" (орелъ). Въ агенцията на австрийското параплувно дружество князя имаше случай да размѣни нѣколко думи съ агентинътъ на това дружество, който му съобщи, че капитанинътъ на вапорътъ „Адлеръ" е готовъ да го избави. Този вапоръ билъ побързъ отъ яхтата, намѣрва се готовъ подъ пара, и ако князьтъ успѣе да скочи въ бордътъ му, то веднага ще се отбие отъ брѣгътъ и ще закара князя въ Романия. Този планъ, наистина, бѣше добрѣ намисленъ; но испълнението му не

бѣ възможно, защото князьтъ се намѣрваше непрестанно подъ строгъ надзоръ.

Слѣдъ като се заведе князьтъ въ яхтата, той забѣлѣжи тамъ нѣколко нему не познати офицери и капитанъ Карабарова съ една рота отъ дунавския полкъ. Карабаровъ се показа като командантинъ на яхтата и съобщи на княза, че трѣбва да се повинява безусловно на заповѣдитѣ му, иначе ще бѫде разстрѣлянъ. Като технически управитель на яхтата бѣше опредѣленъ единъ офицеринъ отъ българската флотилия. Въ дѣйствителность обаче, техническата команда водеше стария лоцманъ, Шолцъ, и то принуденъ чрезъ смъртнитѣ угрозявания на капитанъ Карабарова, който стоеше край него съ револверъ въ рѫцѣтѣ и му съобщи: че ще го убие като куче, ако забѣлѣжи, че вапорътъ се отбие отъ правилното направление или удари на пѣсъкъ. Князьтъ се закара въ каютата, която отъ всичкитѣ страни бѣше обкрѫжена отъ войска. Сѫщевременно му се забрани подъ смъртно наказание, да стои предъ прозорецътъ на каютата или да стѫпи въ сношение съ войскитѣ. Сѫщо така се затвориха всичкитѣ прозорци на каютата, тъй щото княза бѣше изложенъ на ужасна горѣщина въ време на пѫтуванието си. Юнкеритѣ въ досегашнитѣ си геройски дѣла намѣриха толкозъ вкусъ и удоволствие, щото

не искаха да се завърнатъ отъ Орѣхово въ София, а помолиха Карабарова да имъ позволи по-нататъшното пѫтувание съ яхтата — нѣщо, което имъ се и удовлетвори.

Отъ минутата на заробванието си, князьтъ е виждалъ около себѣ-си само предатели и подлеци. Тѣ непрестанно му говорили: че се е подигнала противъ него цѣлата армия и страната; че всичкитѣ българи го считали за предатель на отечеството си; че го вардели само за това тъй строго, защото разгнѣвения народъ искалъ да го раскѫса, и т. н. Слѣдъ като е видѣлъ княза съ собственнитѣ си очи въ София: че е въстанала противъ него войската му; че никой по пѫтя не се е опиталъ да го избави отъ рѫцѣтѣ на предателитѣ, и че въ собственната си яхта е билъ даденъ на нова предателска войска, — то всичко това го накара да повѣрва думитѣ на мѫчителитѣ си. Въ яхтата му се отдаде случай, да чуе пакъ първата приятна дума и да се увѣри, че не е изоставенъ и предаденъ отъ всичкитѣ. Морския юнкеръ, Гостоприемовъ, бѣше гълѫбътъ, който донесе на княза първото маслинено клонче на утѣхата. Той сполучи да се вмъкне въ каютата на княза и му расказа съ сълзи на очитѣ: че матрозитѣ и войницитѣ отъ дунавския полкъ плачатъ за своя любимъ вождъ и господарь; че народътъ не е

въстаналъ противъ господаря си, когото обича безмърно, а само нѣколцина подкупени офицери. Отъ този вѣренъ приятель князьтъ се научи и това, че ще го закаратъ въ Рени — извѣстие, което го възмути до крайность. Той знаеше твърдѣ добрѣ, че въ Руссия го очакватъ още по-голѣми мѫки и унижения, отъ колкото тукъ. Само едно нѣщо Гостоприемовъ не можеше да каже на княза, защото самъ не го знаеше; а това бѣше извѣстието за подиганието на армията и народътъ противъ похитителитѣ на България. Безъ да има и най-малко предчувствие за craналитѣ произшествия въ България, князьтъ стигна на 12 августъ предъ Рени. Слѣдъ като спре яхтата при пристанището и хвърли котва, изъ нея се проводи единъ офицеринъ на сушата, за да извѣсти русскитѣ власти, че яхтата „Александръ" имъ носи отдавна-очаквания „политически престѫпникъ." Какви преговори водеше този офицеринъ съ русситѣ, това ми не е извѣстно. Само това зная, че чакъ на другия день пристигна заповѣдь отъ русситѣ, да имъ се предаде „политическия престѫпникъ."

Никой не може да откаже, че Руссия не е имала намѣрение да задържи княза въ робство. Ако това да не бѣше вѣрно, то защо тогава русското правителство е заповѣдало телеграфически на Богданова въ София, да закаратъ

князя въ Рени? Защо тогава русското правителство не е заповѣдало на нихилистическата си тайфа въ София, да закаратъ князя въ Сърбия или Романия? Руссия никогашь не щеше да освободи князя, ако да не бѣше избухнала въ Европа ужасна бура противъ позорното ѝ дѣло отъ 9 августъ. Никой не може да докаже, че князя бѣше свободенъ въ Руссия. Той се закара подъ конвой въ гр. Рени и се предаде формално, като престѫпникъ на градския кметъ Аршинева. Князьтъ най-напредъ отправи нѣколко думи на българскитѣ войници, като имъ пожела, щото „бѫдѫщия князь да обича сѫщо така България и българската армия, както той я обичаше.“ Слѣдъ това, той примина отъ българското плѣнство въ русското робство. Въ Рени князя бѣше сѫщо така строго варденъ, както и въ яхтата; да, още по-строго, защото русситѣ му турихха даже и въ спалната двама жандарми като караулъ. Желанието му, да отпѫтува отъ Рени за къмъ Романия, категорически му се отказа. Най-сетнѣ му се съобщи, че може да отпѫтува само тогава, ако хване пѫтьтъ презъ Подволочишка. На князя горѣше земята подъ краката. Той чувствуваше силно стремление да пристигне на едно мѣсто, гдѣто може да узнае, какво се е случило въ България. Отъ русскитѣ си „гостоприемници“ въ

Рени, той абсолютно не е можалъ да узнае нищо. Въ минутата, слѣдователно, когато князьтъ, придруженъ отъ градския кметъ Аршинева и многочисленни жандарми, пристигна при австрийската граница, той знаеше по-малко за най-новитѣ събития въ България, отъ колкото всѣко дѣте въ Европа. Тържествения му приемъ въ Австрия му показа привременно само това, че го уважаватъ и обичатъ по-много въ Европа, отъ колкото въ България и Руссия . . . .

V.

Триумфътъ на бунта.

София въ ржцѣтѣ на бунтовницитѣ. Митрополитътъ Климентъ държи тържественно молебствие за избавлението на България отъ „князь Батемберга,“ благословява вѣроломнитѣ съзаклѣтници и закарва тълпа улични хора къмъ русското посолство, за да обожаватъ тамъ русския посланникъ Богданова. Привременното правителство фалшификува подписитѣ на Каравелова, Радославова, Грекова и пр. Благодарение на тѣзи фалшификувания провинцията приема привременното правителство и войската полага клѣтвата за вѣрность. Бунтътъ привременно успе.

Ние трѣбва да оставимъ привременно княза, за да се завърнемъ въ България. Нѣколко часа слѣдъ заминаванието на княза изъ столицата, на населѣнието се позволи да излѣзе на улицитѣ. Всичко се натискаше къмъ палатътъ, и скоро се узна, че военни мятежници сж свалили княза отъ престола. Предъ палатътъ стоеше капитанъ Бендеревъ, възсѣдналъ на конь, и приемаше честитяванията на русскитѣ мекерета и на тия, които желаяха да станатъ таквизи. Хотелджията и бивши русски офицеринъ, Кесяковъ, тичаше съ конь изъ улицитѣ и ди-

гаше такава гирюлтия, щото майоръ Груевъ беше принуденъ да му съобщи, че ще го арестува, ако не си збере умътъ въ главата. Народътъ стоеше като прибитъ предъ произшествията и не беше въ състояние да опорствува противъ станалото. Всичкитѣ личности, отъ които се страхуваха предателитѣ, като: майоръ Поповъ, адютантитѣ на княза и много други офицери, бѣха арестувани въ кѫщитѣ си. Само командантинътъ на княжеский конвой, капитанъ Цанковъ, остана свободенъ, защото съзаклѣтницитѣ знаѣха твърдѣ добрѣ, че този мѫжь нѣма да опорствува противъ дѣлата имъ.

Презъ нощьта участвуваха само войници при прискърбното предателско дѣло, но зараньта се явиха и гражданскитѣ съзаклѣтници, първото дѣло на които беше, да участвуватъ при тържественното богослужение въ престолната църква за избавлението на България отъ „князь Батемберга." Високопреосвѣщенния митрополитъ Климентъ, този бисеръ за българската църква и священството, който презъ седемь длъги години си е истрилъ зѫбитѣ при длъгоденственнитѣ молебствия за князь Александра, сега служеше молебствие за предателитѣ на България и ги благослови въ името на Бога! Числото на набожнитѣ, наистина, не беше твърдѣ голѣмо, но нито пъкъ избрано. Присѫтствующитѣ се

състояха най-много отъ улични хора, които жандармитѣ прибраха по улицитѣ и заведоха въ църквата, св. Краль, гдѣто на всѣкиго въ ръцѣтѣ лъснаха по нѣколко лъвчета. Извѣстието за тази рѣдка щедрость се распространи скоро въ градътъ и примами много любители на бакшишътъ въ църквата. За какво, именно, се служеше молебствието, това знаѣха само съзаклѣтницитѣ, но отъ останалитѣ малцина, или никой. За това и единъ благоговѣйнъ селѣнинъ извика весело въ църквата: „Слава Богу, нашия любимъ господарь взима дъщерята на царя за жена; сега поне ще има берекетъ въ България!"

Това молебствие изгубва съвсѣмъ значението си, ако оставимъ на страна богохулственната му часть. Въ България обикновенно се въвеждатъ всичкитѣ по-важни държавни дѣйствия съ молебствие; слѣдователно, българитѣ останаха тукъ вѣрни само на старата си привичка. Съвсѣмъ нова, обаче, бѣше сцѣната слѣдъ свършванието на молебствието, която представляваше апотеозътъ (обоготворението) на бунтътъ: обожаванието на русския представитель, г-на Богданова, предъ русското посолство. Тамъ се отправиха: достойния Климентъ и честния Цанковъ съ тайфата си, за да извѣстатъ на г-на Богданова, че е успѣло великото дѣло и получило тоже и благословията на църквата. Дѣя-

телнитѣ жандарми докараха тълпа хора предъ русското посолство, къмъ които се придружиха и мнозина любопитни. Всичко, което стана сега, бѣше твърдѣ трогателно. Измежду тълпата се чуваха гласове: „да живѣе русския царь, освободительтъ на България,“ и веднага на балконътъ се яви представительтъ на господарьтъ надъ всичкитѣ русси, господинъ Богдановъ, придруженъ отъ двамата бунтовнически главатари, Цанкова и Климента, и кликата имъ. Отъ този балконъ Богдановъ съобщи на събрания народъ: че Негово Величество русския царь обичалъ всѣкога добрия български народъ, и че българитѣ и за напредъ могѫтъ да расчитатъ на негова милость и помощь. Сетнѣ, Климентъ подигна рѫцѣтѣ си на горѣ и благослови тълпата. „На колена, на колена!“ викаха сега честнитѣ Цанковисти, и покорната тълпа се хвърли въ кальта. Нѣколцина, наистина, не искаха да подражятъ примѣрътъ на тълпата, но тѣ най-сетнѣ бидоха принудени да се покорятъ . . . . Какво човѣкъ не прави всичко, за да не яде бой! Господинъ Богдановъ бѣше до толкозъ въсхитенъ отъ раболепната сцѣна, щото каза на Цанкова: „Тѣзи часове сѫ най-хубавия моментъ въ животътъ ми.“

Жалко е, че часоветѣ минаватъ като минути и не траятъ вѣчно, и че въ човѣшкия

животъ най-голѣмото веселие се преобръща на скърбь и тжга. Господинъ Богдановъ, наистина, тържествуваше още и извѣсти свѣтътъ отъ великото събитие, разбира се, безъ да забрави да прибави: че българския народъ всклицава отъ радость, за гдѣто се избави отъ игото на нѣмецътъ Батемберга, и че софийското насѣление е исказало единодушно своитѣ чувства на крайната си предданность, любовь и вѣрность къмъ великия русски царь предъ представительтъ му, и пр.

Съзаклѣтницитѣ бѣха практични хора и не искаха да изгубатъ много време съ безполезни манифестации. Тѣ знаъха, че съ заробванието на князя и обожаванието на Богданова не е свършено дѣлото, и че съ завоюванието на София не е завоювана още цѣлата България. За това главната имъ работа бѣше, да съставатъ привременно правителство, което да се припознае и удобри отъ цѣлата страна и армията.

И тукъ трѣбва да се признае, че съзаклѣтницитѣ предприеха дѣлото си съ извънрѣдна лукавость и хитрость. Тѣ знаъха добрѣ: че сваляниeто на князя нѣма да се удобри никогашь отъ народътъ и армията, ако кажатъ истината; че народътъ и армията веднага ще се подигнатъ, щомъ узнаятъ, че сваляниeто на князя е дѣло на шепа военни съзаклѣтници, подкупени съ русско злато. Отъ когато Руссия се показа

враждебна противъ съединението на българитѣ; отъ когато Руссия употрѣби всички срѣдства, за да съсипи българския народъ и страната му, — отъ тогава русската партия въ България се състоеше само отъ нѣколцина, гладни за кокалъ, хора, които подъ предводителството на мизерния Цанковъ се поставиха на русско расположение, за да могжтъ съ помощьта на русситѣ да се докопатъ пакъ на властьта. Съ имената на тѣзи пропаднали хора, разбира се, не бѣше възможно да се добие удобрението на страната за сваляннето на княза. Предателиѣ, слѣдователно, бѣха принудени да измислятъ другъ исходенъ пжть, т. е. да придобиятъ по-здрави сили за бунтътъ, или поне да имъ откраднатъ имената. И тъй, като първото не бѣше възможно, то тѣ прибѣгнаха къмъ второ срѣдство.

Първото дѣло на бунтовническото правителство бѣше обявяванието на едно възвание, което още на 9 августъ сутриньта бѣха налѣпили по стѣнитѣ изъ софийскитѣ улици съ слѣдующето съдържание:

Днесь часа на 2 по полунощь князь Александръ Батембергъ се отрѣче за всѣкога отъ българския престолъ, като подписа формално отречението си, защото се убѣдилъ, че неговото господаруване е съсипително за българския народъ. — Предъ

видъ на това извънрѣдно и важно събитие състави се окончателно временно правителство, което ще управлява страната, до като се произнесе окончателно великото народно събрание. — Временното правителство обявява, че живота, имота и честьта на българскитѣ граждане както и на чуждитѣ поданици, живущи въ България, сж напълно гарантирани, и е напълно увѣрено, че всичкитѣ български граждане, безъ разлика на вѣра, народность и политически убѣждения ще съдѣйствуватъ за опазвание вжтрѣшния рѣдъ и тишина. Нека българския народъ бжде твърдо увѣренъ, че великия русски царь, покровителя на България, нѣма да остави отечеството ни безъ своето мощно покровителство и защита.—Да живѣе българския народъ, да живѣе България!

Съ тази звучна фраза свършва възванието на гробокопателитѣ на българската народность. Тукъ вече срѣщаме първата лъжа. Предателитѣ казватъ въ възванието си, че княза самъ се е отказалъ отъ българския престолъ, а не говорятъ нищо за посегателството и заробванието му. Слѣдъ като предателитѣ веднжжь стжпиха въ пжтьтъ на лъжата, то тѣ го и слѣдваха и добавиха къмъ лъжата си още и криминалното фалшификувание на чужди имена. Първото извъ-

стие за промѣнението на властьта се съобщи телеграфически на всичкитѣ окрѫжни управители и военнитѣ началници изъ провинцията, и носеше подписътъ „Каравеловъ“. Веднага слѣдъ това извѣстие послѣдва и една разяснителна телеграмма до окрѫжнитѣ управители съ слѣдующето съдьржание:

> Днесь 2 часа презъ нощьта князь Александръ Батембергъ се низвергна отъ престола. Подведете войската подъ клѣтва и подъ заповѣдитѣ на днешното правителство, което е съставено отъ Каравелова, Стаматова, Д. Цанкова, Бурмова, Т. Икономова, Величкова, Маджарова, Радославова, Грекова и военния министръ майоръ Никифорова.
>
> Главнокомандующия на българската армия.
>
> Майоръ Груевъ.

Впечатлението, което направи тази телеграмма въ странство и България, бѣше неописуемо. Горнитѣ подписи свидѣтелствуваха явно, че се съединиха всичкитѣ партии въ България, за да свалятъ княза отъ престола. Слѣдователно, подъ дивизътъ „сваляниeто на княза“ подадоха си рѫката всичкитѣ партизани и се слѣха въ едно цѣло. Съ други думи: чрезъ сваляниeто на княза се постигна съединението на всичкитѣ партии въ България и се рѣши една про-

блема, която преди се считаше за неосжществующа. Цѣлия свѣтъ бѣше смаянъ отъ това събитие. Въ първата минута всѣкой вѣрваше, че силата на рублата е поразила цѣлата българска интелигенция и че е продала не само своя князь, но и цѣлия си народъ.

Това бѣше впечатлението, което направи листътъ на имената на временното правителство въ странство. Въ България, т. е. въ провинцията, гдѣто се познаваха по-точно обстоятелствата, отъ колкото въ странство, между здравомислящитѣ се появи голѣмо сжмнение въ вѣрностьта на този листъ. Голѣмата масса напротивъ се показа по-довѣрчива и мислеше, че повелителни обстоятелства сж накарали княза да се откаже отъ българския престолъ. На народътъ бѣше извѣстно, че княза вече нѣколко пжти се билъ изразилъ, че е готовъ да сложи короната си, ако се окаже, че властвуванието му е вредително за българскитѣ интереси. Всички мислѣха, че България е угрозена отъ нѣкое нещастие и че княза се е жъртвувалъ само за това, за да избави страната отъ грозящата я пропасть. Най-много бѣше распространено мнѣнието, че Руссия искала да обяви война на България, въ случай ако не се отстрани княза отъ българския престолъ. При всичко това, че въ България бѣха по-внимателни, отъ колкото

странство, то предателитѣ пакъ сполучиха да излъжатъ народътъ и армията. Почти всичката войска положи клѣтва за временното правителство, съ исключение на отсѫтствующитѣ и арестуванитѣ офицери. Сѫщо така се отказаха отъ да положатъ клѣтва: полковоя командиръ, капитанъ Мариновъ, съ плѣвненския полкъ, капитанъ Велчевъ съ пловдивската дружина, и дружиния командиръ, капитанъ фонъ Махъ въ Бургасъ. Капитанъ Мариновъ не само че отблъсна клѣтвата, но и каза: „Азъ се сѫмнявамъ въ днешното правителство, защото съмь напълно убѣденъ, че българския народъ никогашь нѣма да остави героя на Сливница.“ Колкото се отняса за капитанъ Попова и Александровския полкъ, то можемъ да приемемъ, че той съ полкътъ си е положилъ само за това клѣтва, за да се освободи и да свали сетнѣ узурпаторитѣ отъ властьта.

Съ полаганието клѣтва на Александровския полкъ предателитѣ сѫ мислѣли, че е свършено дѣлото и че България е въ тѣхнитѣ рѫцѣ. Но тѣ се излъгаха горчиво въ смѣтката си. Щомъ българския народъ узна истинната, то и предателитѣ се струполиха по най-позоренъ начинъ отъ властьта.

VI.

Главатаритѣ на съзаклѣтницитѣ.

Груевъ. Бендеревъ. Димитриевъ. Митрополитъ Климентъ. Драганъ Цанковъ.

На това мѣсто ще опиша черпитѣ души, които сж искали да продадътъ отечеството си за русското злато. —Между военнитѣ съзаклѣтници най-забѣлѣжителенъ е майоръ Груевъ, тъй като, слѣдъ сполуката на измѣничеството, той бѣ назначенъ за главнокомандующъ на българската армия. Лично не познавамъ този мизеренъ чоъвкъ, та за това трѣбва да се огранича само съ туй, което сьмь чулъ за него. Той е още младъ човѣкъ — на 30 годишна възрасть — и е свьршилъ, както казватъ, русската военна академия съ добъръ успѣхъ. Преди сърбската война Груевъ бѣ батарийни командиръ въ Шуменъ. Сетнѣ, той получи командата надъ вторий артиллерийски полкъ, но пристигна твърдѣ късно съ полкътъ си на бойното поле, тъй щото не е участвувалъ въ никоя битка. Слѣдъ вой-

ната Груевъ бѣше назначенъ за началникъ на юнкерското училище въ София; но послѣ даже се говореше, че ще бжде назначенъ за военеnъ министръ, въ случай ако не се поправи здравието на Никифорова. Груевъ е тихъ и мълчеливъ човѣкъ, но при все това пакъ е сполучилъ да придобие много приятели. Той е ималъ приятелски сношения съ Каравелова, Никифорова и много други високопоставени лица. Неговата постжпка е за мнозина съвършенна гатанка и познайницитѣ му казватъ, че го не смѣтатъ каджренъ за подкупничество — нѣщо, което не е вѣрно, защото за подлата му постжпка не може да се намѣри друга нѣкоя причина, освѣнъ подкупничеството. Този човѣкъ, прочее, показа таквизи противуположни характерни чърти, щото можемъ да го причислимъ към този родъ хора, моралния недостатъкъ на които ги прави злодѣйци. Слѣдующата сцѣна, която ми расказа единъ очевидецъ, подтвърдява най-добрѣ горѣказаното. На 9 августъ, слѣдъ пладнѣ, Груевъ срѣщна Никифорова въ домътъ на едно трето лице и се опита да го склони да остане военеnъ Министръ и подъ временното правителство. Никифоровъ, който не искаше да слуша думитѣ на Груева, отвърна се отъ него и му каза: „Мълчи и остави ме на спокойствие! Ти си ме обезчестилъ вече достатъчно. Не ли ти стига

това?“ Груевъ обаче, който несѫщаше значението на тѣзи думи, слѣдваше да убѣждава Никифорова, като му думаше: „Ти нѣма да имашъ никаква работа; да, ти даже не ще трѣбва да четешъ депешитѣ, нито пъкъ да ги подписвашъ; ние, просто, искаме да ни дадешъ името си за нѣколко деня, за да можемъ да свършимъ работата си.“ Забѣлѣжително е, прочее, голѣмото обезсърдчение, което Груевъ показа слѣдъ свършването на предателството. Това достатъчно показва слабостьта на характерътъ му. Азъ имамъ на рѫка едно писмо, което Груевъ е писалъ отъ търновския затворъ до едно влиятелно лице. Въ това писмо той говори: „Никога азъ не съмь мислилъ, че ще дойда до таково положение. Ние мислихме да работимъ за въ ползата на България, а сега сме предмѣтъ на умраза и отврыщение на цѣлия български народъ. Всѣка вечерь се събиратъ хора предъ прозорцитѣ на затвора и ни заплашватъ съ смърть, понеже сме съсипали страната. Само една молба имаме ние (Бендеревъ и азъ): да не ни проводатъ въ София, защото сме напълно увѣрени, че по пѫтя ще бѫдемъ раскѫсани отъ народа. Само на едно мѣсто въ цѣла България сме безопасни: въ затворътъ.“ Който е любопитенъ за психологически студии, той самичакъ може да си нарисува характерътъ на този мизеренъ човѣкъ.

Като втори главатаръ може да се наръче капитанъ Бендеревъ. Той, по моето мнѣние, играеше главната роль между съзаклѣтницитѣ, и то по своето влиятелно положение, като другаръ на военния министръ и по извънрѣдната си дарба. Истина е, че той зачерни името на офицерското тѣло по най-безобразенъ начинъ, но все пакъ трѣбва да се признае, че той показа особенна храбрость подъ Сливница, гдѣто командуваше дѣсното крило. Азъ познавамъ Бендерева лично и чакъ въ София се убѣдихъ въ неговата виновность: защото безъ точни доказателства не ми бѣше възможно да повѣрвамъ за злодѣйствието на офицеринъ, който ми бѣше направилъ най-добро впечатление. Почти не е за вѣрвание, че единъ младъ офицеринъ, който тъй рано спечели слава и почести, може да извърши таково злодѣйство. Преди още да бѫде назначенъ за другаръ на военния министръ, той бѣ командантинъ на южния отрядъ и показа особенъ талантъ въ организацията. Какъ е възможно, щото единъ интелигентенъ и развитъ момъкъ, като Бендеревъ, до толкова да се заблуди и самичакъ да отрѣже клонътъ, на който той сѣдеше! Никога и при никакви обстоятелства Бендеревъ подъ русска власть не е можалъ да стане това, което той бѣше при княза Александра; слѣдователно, ако при всичко това той

пожьртвува своето настояще и бждяще, то колко голѣма трѣбва да е суммата, която е получилъ отъ русситѣ за самоунищожението и обезчестението си? Бендеревъ въ времето на испълнение длъжностьта на военен министръ е направилъ нуждните распорѣждания да се отстрани Александровския полкъ отъ София и да се премѣсти струмския полкъ отъ Кюстендилъ въ столицата. Безъ него преврата бѣше невъзможенъ, и тъй като той е получилъ най-голѣмата сумма отъ русситѣ, то и върху него пада и най-голѣмия позоръ. Лично Бендеревъ прави добро впечатление и вънкашната му обноска, при всичката неправилность въ чьртитѣ на лицето му, носи нѣкаква си елегантность и привлекателность. Той, — споредъ както ми приказваха — ималъ наклонность къмъ оката по-вече, отъ колкото трѣбва. Сжщо така казватъ, че войнственнитѣ му лаври сж го упоили и му вджхнали безмѣрно честолюбие. Фактъ е, че той казалъ на князя, когато го завели въ военното министерство: „Всичко това не щеше да стане, ако бѣхте ме произвели майоръ.“ Освѣнъ това расказватъ, че Бендеревъ още въ военната академия, въ Руссия, показвалъ безмѣрно честолюбие и съ неуморимъ трудъ е докаралъ до тамъ, щото да му се запише името съ златни букви въ академическата книга. Веднжжь, преди от-

криванието военнитѣ дѣйствия съ сърбитѣ, той запиталъ княза, да ли ще има награди и повишавание на чинове за особенна храбрость. Князьтъ, разбира се, отговорилъ му утвърдително. Сетнѣ, обаче, Бендеревъ не биде произведенъ майоръ, и това, казватъ, е станало причина на голѣмата му умраза къмъ княза. Ако той не се произведе майоръ, то причината бѣше тази, че въ войската имаше по-старши и заслужни офицери, които, естествено, трѣбваше да се произведятъ по-рано отъ него. Това Бендеревъ знаеше твърдѣ добрѣ, и по никой начинъ не може да се оправдае подлата му постжпка съ княза. Само едно нѣщо може да се приеме като двигатель на извършванието отъ него злодѣйство: подкупничеството.

Като трети главатаръ на съзаклѣтницитѣ може да се приеме капитанъ Радко Димитриевъ. Този, именно, се вмъкна съ Груева въ палатътъ и показа таквази суровость, щото азъ почти се срамувамъ да кажа, че го познавамъ отъ време на войната. Той, както и Бендеревъ, външно докарва приятно впечатление и е доста интелигентенъ офицеринъ. Преди той принадлѣжеше къмъ тракийската армия, гдѣто бѣше адютантинъ при Алеко-Паша, а сетнѣ втори началникъ на генералния щабъ въ румелийската милиция. Той имаше добри препоржки отъ рус-

ския полковникъ Чичаговъ и отъ Дригалски-Паша. Следъ войната той биде назначенъ за началникъ на отделението при военното министерство — длъжность, която му даваше въ ржцете цялото офицерство. Именно този постъ беше твърде важенъ за съзаклетниците, защото този, който го заемаше, имаше пълна възможность да премества офицерите и да състави единъ полкъ, който би му отговарялъ на пъкленната цель; и наистина, няколко деня преди посегателството, Димитриевъ премести въ други полкове всичките „неблагонадежни офицери" отъ струмския полкъ. Какво стана следъ предателството съ Димитриева, дълго време оставаше тайна. Следъ струполяванието на предателското правителство, той исчезна отъ София, вероятно да избега въ Сърбия или — Романия. Обаче, подиръ няколко време правителството се извести, че въ врачанската околия се скита единъ човекъ, който прилича на Димитриева. Отъ София се даде заповедь на врачанския управитель, да се арестува този човекъ; но преди още да пристигне заповедьта, человекътъ беше исчезналъ отъ тамъ. Сетне, Димитриевъ отведнжжь се появи въ Петерсбургъ, гдето, както казватъ, билъ милостиво приетъ отъ белия царь. — Груевъ, Бендеревъ и Димитриевъ сж свършили русската военна академия; но, за жалость,

тѣ не показаха това, което отечеството имъ очакваше отъ тѣхъ. Тѣ станаха ниски оръдия на русскитѣ адски планове.

Слѣдъ тѣхъ иде майоръ Стояновъ, бивши русски офицеринъ. Той служеше въ тракийската войска и се назначи слѣдъ войната за командиръ на струмския полкъ. Миналата година той пристигна на бойното поле слѣдъ свършванието на сливнишката драма; предвождаше сетнѣ единъ отрядъ въ битката подъ Драгоманъ и се показа достоенъ. Сетнѣ, като се запознахъ съ него, той не ми произведе почти никакво впечатление. Азъ тогава не сьмь мислимъ, че този човѣкъ ще играе нѣкогашь една роль. Той не е костувалъ много на руситѣ. Човѣци отъ неговия сой лесно могѫтъ да се подкупятъ съ нѣколко оки „водка" и съ шепа рубли.

Слѣдъ него, като предатель отъ втори рѣдъ, иде капитанъ Зафировъ. Той конвоираше княза отъ София до Рени. Азъ не сьмь успѣлъ да узная нѣщо особенно за този човѣкъ. Обаче, за подпоручикъ Пакова, който заедно съ Груева и Димитриева се вмъкналъ въ палатътъ, трѣбва да кажа, че князь Александръ бѣше личенъ неговъ благодѣтель и постоянно го подкрѣпяше съ пари. Най-сетнѣ трѣбва да споменя за капитанъ Златарски, който заемаше мѣстото на помощникъ командира на I-й артилерийски полкъ.

Този подлецъ изгуби въ битката подъ Врабча една крупова батерия и, вижда се, че е искалъ да омие своя позоръ съ едно велико дѣло!

Слѣдъ военнитѣ предатели идятъ гражданскитѣ. Тъй като митрополитъ Климентъ заемаше председателството въ временното правителство, то ще трѣбва да го туря на първо мѣсто. Право да си кажа, жалко ще ми е за трудътъ, ако кажа нѣщо за този заблуденъ чернокапецъ. Този човѣкъ е просто една личность, съставена отъ най-долни инстинкти. Още въ младостьта си, той се е показалъ като безнравственъ и ненадеженъ човѣкъ. Той се е въспиталъ за священникъ въ Руссия и скоро си е открилъ една завидна кариера. Въ Търново, гдѣто билъ назначенъ за владика, той се показалъ до толкова развален нравственно, щото екзарха билъ принуденъ да го премѣсти въ София, гдѣто, обаче, той си остава сѫщия. Азъ никога не могѫ да повѣрвамъ, че този безсъвѣстенъ човѣкъ е ималъ особенно влияние на съзаклѣтницитѣ, а мисля, че е служилъ само за лице. Господинъ Нелидовъ, русски посланникъ въ Цариградъ, е казалъ предъ едно лице, че отъ суммата за подкупничеството трѣбвало да се даде една трета часть на високото духовенство. Ако това е истина, то Климентъ не може да се окайва, че не е получилъ поне една торбичка русски полим-

вервали. Въ случай ако веднъжъ русситѣ заробятъ България, което не вѣрвамъ, то тѣ вѣроятно ще обсипятъ този божи слуга съ честь и слава и, може би, ще му нададятъ още по-много пари—нѣщо, което той най-много обича.

Слѣдъ Климента иде Драганъ Цанковъ, водительтъ на една шепа хора, които се мислятъ за партия. Цанковъ е прочутъ човѣкъ, но не по хубави работи. Въ 1850 г. той ималъ намѣрение да прегърне исляма и да стане турчинъ. Сетнѣ, той намѣрилъ, че е по-сгодно да стане католикъ и да стѫпи между езуитскитѣ пропагандисти, които тогава се готвиха даграбнатъ въ ръцѣтѣ си и България. Но практичния Цанковъ, като виде слѣдъ кратко време, че съ католицизмътъ не може да си напълни джобчето, покая се въ заблуждението си и повторно мина къмъ православната църква. Когато пъкъ дойде часътъ на освобождението, Цанковъ вече бѣше старъ човѣкъ съ бѣла брада и коса. Той става два пѫти министръ и показа презъ това време съвършенната си неспособность. Политически, както и религиозно, той приемаше различни бои и се показа ту приятель на русситѣ, ту пакъ неприятель. Неговитѣ съпартизани найсетнѣ се убѣдили, че водачътъ имъ страда до най-голѣма стъпень отъ marasmus senilis (старешка слабость) и че може да се употрѣблява

еамо още като „прѣпорецъ." И наистина, съпартизанитѣ му го туриха подъ надзоръ на Люцканова, Сарафова, Миларова и пр., които имаха задачата да мислятъ и работятъ за своя началникъ—Цанкова. При всичката си старость, той удържа своя предишенъ характеръ и се показа въ всѣко време готовъ да върши всевъзможни интриги и подлости. Да ли този мизеренъ старецъ е билъ по-отрано извѣстенъ за съзаклѣтието—не могж да кажа; но щомъ военнитѣ бунтовници заробиха княза, то Цанковъ веднага се прилѣпи до тѣхъ и се тури на чело на предателитѣ, за да покрие, още преди смъртьта си, своята побѣлѣла глава съ срамъ и позоръ.

VII.

Слѣдъ бунтътъ.

Народа не съчувствува на бунта. Извѣстия за подиганието на провинцията. Правителството: Климентъ, Груевъ, се убѣждава въ безсилието си. Поповъ влиза съ Александровския полкъ въ София. Регенството: Каравеловъ — Стамбуловъ — Никифоровъ. Политическото положение на страната. Преговоритѣ съ бунтовницитѣ. Бунтовницитѣ се оттеглюватъ къмъ Брѣзникъ.

Извѣстието за оставката на княза до толкова изненада българския народъ, щото никакво опиране не бѣше мислимо. Народната масса, въобще, бавно мисли и твърдѣ мѫчно се подига за нѣкое рѣшително дѣйствие. Лицата, обаче, които трѣбваше да дадятъ първъ потикъ къмъ движението, маяха се, тъй като не знаяха, какво именно е станало. Лъжливитѣ телеграмми още въ самото начало пробудиха недовѣрие въ народа къмъ привременното правителство. Рускитѣ слуги извѣстяваха народа, че сѫ избавили страната отъ князь Александра, но народътъ не исказваше никакво съчувствие, и всѣки вече отъ тогава можеше да види, че сѫбитията

въ София не отговарятъ на народното желание. Въ сжбботата и недѣля свѣтътъ се намираше още подъ впечатлението на станалото сжбитие и мислише, че има работа съ елементарна сила, струполена върху България, и противъ която е безполезно всѣко опорство. Българския народъ, разбира се, не знаеше, че това сжбитие е дѣло на нѣколко предатели и на единъ заблуденъ полкъ. Истинностьта на дѣлото се узна най-напредъ въ столицата и постъпенно се распространи изъ провинцията. Поводъ за откриванието на това позорно дѣло даде голѣмото опорство на лицата, имената на които лъжливо фигурираха въ листа на новосъставенното тогава министерство: тѣ не искаха да иматъ нищо общо съ предателитѣ. Тѣ именно раскжсаха булото, задъ което се потайваше безсилната клика на Цанкова.

Най-главната грижа на предателитѣ бѣше, да придобиятъ Каравелова. На 9 августъ сутреньта, Каравеловъ получи едно писменно извѣстие, че е назначенъ за членъ въ привременното правителство и — покана, да присжтствува на 10 часа, предъ пладнѣ, въ засѣдание на министритѣ. Той не отиде въ това засѣдание, нито пъкъ отговори на полученото извѣстие. Слѣдъ това, той биде поканенъ на второ засѣдание, което щело да стане на 10 часа вечерьта —

този пжтъ Каравеловъ отиде. Върху това, което е станало тамъ, азъ имамъ точни свѣдения отъ едно лице, което е присжтствувало на това засѣдание. Тъй като това лице е най-върлия неприятель на Каравелова, то не могж да повървамъ, че то ще говори за въ полза на послѣдния. Споредъ думитѣ на това лице, засѣданието било твърдѣ буйно. Каравеловъ, съ свойствената си жестокость, отнесълъ се враждебно срѣщу съзаклѣтницитѣ, а особенно срѣщу мизерния митрополитъ Климента, и напустналъ стаята на засѣданието съ думитѣ: „Вие потжпкахте за винаги свободата на България.“ И така на 10 августъ предателитѣ съставиха министерство безъ Каравелова. — Тъй като дѣлото на бунтовницитѣ не намираше нигдѣ опорство, то цанковиститѣ помислиха да излѣзатъ на яве съ чисто цанковско министерство, въ листътъ на което липсуваха вече имената на преди помѣстенитѣ лица. Появяванието на този листъ бѣше сигналътъ на провинцията за подиганието ѝ противъ узурпаторитѣ на страната.

Преди да опиша движението въ провинцията, трѣбва да расправя, какъ се състави положението въ София. На 9 августъ, сутриньта, майоръ Поповъ се намираше подъ арестъ, а останалата въ София дружина отъ Александровския полкъ бѣше обезоржжена. Тази дружина

още на сѫщия день положи клѣтва на привременното правителство и получи орѫжието си назадъ; а двѣтѣ дружини отъ сѫщия полкъ, въ Сливница, получиха телеграфическа заповѣдь, да положатъ клѣтва на привременното правителство — нѣщо, което и стана. Въ недѣля, на 10 августъ, арестувания майоръ Поповъ сполучи да се види съ единъ офицеринъ отъ полка и му заповѣда, да прати въ Сливница слѣдующето приказание: „Тамошнитѣ двѣ дружини нека положатъ толкова клѣтви, колкото се изискватъ отъ тѣхъ, но минутно да тръгватъ за къмъ лагера при София.“ Приказанието отъ Попова се предаде на полка на 11 августъ. Двѣтѣ дружини, слѣдъ като се арестува новоназначения полковий командиръ, опѫтиха се за къмъ София. Поповъ бѣше пресмѣтналъ, че двѣтѣ дружини трѣбва да пристигнатъ при София на 12-й, зараньта, и сетнѣ, за да се освободи, той самъ положи клѣтва на привременното правителство. Щомъ се освободи, той веднага яхна коньтъ си и се упѫти къмъ лагера на своя полкъ. Тамъ стражата не искаше да го пропустне, но авторитета на предишния полковий командиръ взе връхъ надъ заповѣдитѣ отъ привременното правителство. И $^{1}/_{2}$ часъ, слѣдъ това, Поповъ на чело на полкътъ си настѫпваше къмъ София. Щомъ пристигна въ града, той веднага завзе

телеграфната станция, — както това е обичай при всичкитѣ преврати въ България—, защото, който държи въ ръцѣтѣ си телеграфа, той държи и страната. Сетнѣ като обсади най-важнитѣ пунктове отъ градътъ, той се упѫти къмъ Климента и го покани да сложи властьта си.

Между това, положението въ провинцията взе такава посока, за която арестувания до това време Поповъ нѣмаше никакво извѣстие. Не само въ столицата, но и въ провинцията вече бѣше се подигнала княжеската партия и армията. Още на 10 августъ се мълвеше по София, че войската въ провинцията се подигна за княза, а на 11-й тѣзи слухове станаха положителенъ фактъ. На 11-й вечерьта до привременното правителство пристигнаха такива заплашителни извѣстия, щото Цанковъ и неговия съвѣтникъ Богдановъ дойдоха до убѣждение, че цѣлата армия е въстанала противъ тѣхъ. Предателитѣ се намѣриха извѣднажь въ капана; тѣ не само че истърваха властьта отъ ръцѣтѣ си, но бѣха заобиколени и пресѣчени отъ всички страни: телеграфнитѣ линии за Плѣвенъ, Виддинъ, Търново, Пловдивъ бѣха въ ръцѣтѣ на противницитѣ имъ. Да, тѣ даже не можяха да се осляпятъ и на струмския полкъ, защото знаяха, че щомъ войската научи истината, то и тя ще стане противъ тѣхъ. Съ една дума: предателитѣ

видѣха, че иде минутата на позорното имъ струполиванне.

Въ тѣзи критически обстоятелства, русския посланникъ Богдановъ, на 11 августъ прати едно лице до Каравелова и го покани въ русското консулато. Каравеловъ каза на проводеното лице, че ако Богдановъ иска нѣщо отъ него, то нека дойде въ домътъ му — нѣщо, което Богдановъ и направи. Тука русския агентинъ, Богдановъ, убѣждаваше Каравелова да приеме властьта на страната въ ржцѣтѣ си, на което Каравеловъ и склони. Какви бѣха преговоритѣ между Каравелова и Богданова, — не зная. По мое мнѣние, главната цѣлъ на Богданова бѣше: да употрѣби Каравелова, като ор҄ждие, на русскитѣ домогвания. Той мислише, че князь Александръ нѣма вече да се повърне назадъ въ България и че главната задача на Руссия е рѣшена. Съ Каравелова, обаче, Богдановъ мислише, че сетнѣ лесно ще може да свърши работата, и България, безъ друго, ще падне въ устата на Руссия, като здрѣла круша. Както и да е, Каравеловъ влѣзе въ мрѣжата на Богданова, и на 12 августъ Европа биде изненадена отъ новото регенство: Каравеловъ, Стамбуловъ и Никифоровъ. Всичкитѣ членове на попрединшното привременно правителство трѣбваше

да се оттеглятъ, а новото—имаше изглѣдъ, като да е съставено отъ князь Александра.

Оттеглюванието на старото правителство стана по доста смѣшенъ начинъ: то положи оставката си предъ главнокомандующия на българската армия, Груева, чрезъ слѣдующото писмо:

„Тъй като, слѣдъ оставката на князь Александра, Вие ни натоварихте да приемемъ властьта надъ страната, то ние бѣхме длъжни, въ името на отечеството и въ интереса на рѣдътъ и тишината, да приемемъ поконата Ви. Предъ видъ, обаче, на съобщението Ви да се оттеглимъ, ние, пакъ за благото на страната, съ пълна готовность слагаме въ ржцѣтѣ Ви властьта, съ която ни бѣхте натоварили.“

Груевъ пъкъ сложи властьта си въ ржцѣтѣ на Каравелова чрезъ слѣдующето писмо.

„Имамъ честь да Ви съобща, че си давамъ оставката отъ Главнокомандуванието на войскитѣ.“

Слѣдователно, бунтовническото правителство бѣше отстранено и всѣки мислише, че новото правителство ще употрѣби най-енергически мѣрки спрямо предателитѣ и ще напише името на князь Александра на знамето си, както това направи провинцията. Но свѣтътъ остана излъганъ: Каравеловъ нито даже спомена името на

князя въ прокламацията си къмъ българския народъ. Това, именно, стана причината да увѣри всички, че и Каравеловъ има прѣстъ въ съзаклѣтничеството противъ князя.

Прокламацията на Каравелова имаше слѣдующето съдържание:

Къмъ българския народъ:

БРАТИЯ БЪЛГАРЕ!

Предъ видъ на послѣднитѣ събития, които станаха въ нашето отечество и които хвърлятъ въ опасна неизвѣстность страната, за да се въдвори мирътъ и тишината и обезпечи безопасностьта на населѣнието, както и да се изведе отечеството изъ безисходния пѫть, въ който е вкарано, и като расчитамъ на поддържката и довѣрието на народа, азъ приемамъ управлението на страната, и съставямъ правителство подъ мое предсѣдателство съ членове: предсѣдательтъ на народното събрание, Ст. Стамбуловъ и майоръ Никифоровъ.

При това обявявамъ на българския народъ, че се състави министерство отъ слѣдующитѣ лица: министръ на външнитѣ работи и исповѣданията К. Стоиловъ, министръ на вѫтрѣшнитѣ работи В. Радославовъ, министръ на народното просвѣщение Т. Иванчовъ, министръ на финан-

ситѣ Ив. Ев. Гешовъ, министръ на правосѫдието Г. Орашаковъ и министръ на войната майоръ О. Пановъ, което министерство ще земе незабавно всичкитѣ мѣрки за пълното завардвание рѣдътъ и тишината на страната.

София, 12 й августъ 1886 г.

Председатель: **Каравеловъ.**

Каравеловото възвание произведе твърдѣ лошо впечатление. Всѣки мислише, че новото правителство има участие въ бунта, тъй като Климентъ, Цанковъ и военнитѣ предатели си оставаха спокойно въ София. На въпросътъ, до колко бѣше широкъ крѫгътъ на съзаклѣтницитѣ, е много мѫчно да се отговори положително. Азъ не съмь успѣлъ да открия виновностьта на всичкитѣ личности, за които се говори, че сѫ имали участие въ това предателско дѣло. Азъ само едно могѫ да кажа, че новото правителство не можеше да постѫпи друго-яче, освѣнь както постѫпи.

Обстоятелствата въ София се сложиха така, щото новото правителство имаше да рѣши двойна задача: първо, да въстанови законната власть на князя и второ, да попречи на всѣко кръвопролитие. Когато Поповъ на 12 августъ влѣзе съ полкътъ си въ София и покани Климента да сложи властьта си, то послѣдния, предъ видъ на политическитѣ обстоятелства, бѣше прину-

денъ да се откаже отъ нея. И така, можемъ да приемемъ, че положението, глѣдано отъ политическа точка зрѣние, бѣше доста разяснено. Съвсѣмъ инакъ стоеше военното положение. Тука силата на бунтовницитѣ още не бѣше парализирана. Въ София, на 12 августъ, стояха на срѣщу си слѣдующитѣ войски: на страната на князя стоеше майоръ Поповъ съ Александровския и I-й кавалерийски полкъ, а на бунтовническата — стоеше майоръ Стояновъ съ струмския и I-й артиллерийски полкове. Расположението на силитѣ, както се вижда, бѣше повече за вреда на Попова, тъй като той не располагаше съ артиллерия. Но при всичко това, може да се приеме, че мнозина офицери и войници отъ бунтовническитѣ полкове, при първо сблъскванис, щѣха да преминатъ на страната на князя, тъй като тѣ безъ присърдце се покоряваха на командиритѣ си. За това, Поповъ минутно рѣши да нападне враговетѣ на България, но биде спренъ отъ Каравелова. Той, именно, принуди министритѣ да стжпятъ въ преговори съ бунтовнинитѣ. Това рѣшение на Каравелова, вѣроятно, бѣше прието по заповѣдьта на Богданова, който повторно се яви при Каравелова и му съобщи, че ако работатя дойде до сблъскванис, то Руссия незабавно ще окупира България. Едно нападание на бунтовницитѣ отъ

страна на майоръ Попова, безъ всѣко сѫмнение, щеше да докара до единъ кръвавъ край, слѣдователно, и намѣсата на Руссия. Истина е, че заплашванията на Богданова бѣха само праздни думи, но тогава никой не можеше точно да знае политиката на европейскитѣ правителства. Може би, правителството на Каравелова се страхуваше да излѣзе открито зарадъ княза, за да не накара съ товя Стоянова да нападне столицата. Както и да е, правителството направи всичко, за да попречи на кръвопролитието; а това можеше да стане само тогава, ако новата власть се покажеше като наслѣдница на Климентъ-Груевото правителство. Това обстоятелство се улесни още и чрезъ туй, че въ София нищо не се знаеше за сѫдбата на княза. Отъ военна точка зрѣние, станалото, наистина, не може да се оправдае; но ако си представимъ, че регенството бѣше принудено отъ политически причини да пази рѣдьтъ и тишината въ страната, то поведението му никакъ не може да се осѫди. Положението въ София бѣше такова, щото Поповъ и бунтовницитѣ държаха различни части отъ градътъ въ обсада. Слѣдователно, за да не дойде работата до кръвь, трѣбваше да се открията часъ по-скоро преговори между бунтовницитѣ и правителството. Бунтовническата войска, всѣка вечерь, напускаше градътъ и се

оттегляше на източнитѣ височини, отъ гдѣто тя можеше свободно да бомбардира градътъ. Преговоритѣ съ бунтовницитѣ водеше Каравеловъ, майоръ Никифоровъ и военния министръ, майоръ Пановъ. Тѣзи преговори на послѣдъкъ взеха такъвъ край, щото бунтовническитѣ и княжескитѣ войски трѣбваше да испразднатъ столицата; при това, Поповъ доби право да туря ежедневно нуждпитѣ стражи изъ градътъ. По този начинъ послѣ се сполучи да не дойде работата до кръвопролитие и да се отстрани ужъ русската окупация. Но това положение напослѣдъкъ прие заплашителенъ характеръ: бунтовницитѣ се извѣстиха, че Муткуровъ тръгналъ съ войска отъ Пловдивъ за къмъ София, за да ги нападне. Стояновъ заплашваше правителството, че ще обърне столицата на прахъ и пепель, ако се не спре идването на Муткурова. Вслѣдствие на това станаха пакъ преговори, които се свършиха съ туй, че на бунтовницитѣ се отпуснаха 80,000 лева подъ предлогъ на „неисплатено жалование.“ На 15 августъ бунтовницитѣ съ музиката на чело се оттеглиха къмъ Перникъ — Брѣзникъ. Артиллерийския полкъ взе съ себѣси 24 крупови топове, а другитѣ 24 остави въ пълна негодность за въ работа. Чакъ въ тази минута, въ която бунтовническата войска напусна градътъ, правителството можа да се по-

каже господарь на положението и като правителство на князь Александра.

Още преди тръгването на бунтовницитѣ, юнацитѣ: Груевъ, Бендеревъ и Димитриевъ избѣгнаха изъ столицата, за да минатъ границата. Слѣдователно, тѣзи подлеци нѣмаха и толкова смѣлость, да останятъ при другаря си, Стоянова, и да глѣдатъ въ очитѣ на сѫбитията, на които тѣ станаха причина.

VIII.

Подиганието на провинцията.

Капитанъ Велчевъ, въ Пловдивъ, въстава съ дружината си противъ привременното правителство. Подполковникъ Муткуровъ приема главнокомандуванието на армията. Полковетѣ: родопски и балкански се присъединяватъ къмъ въстаналитѣ. Телеграфическитѣ преговори. Депешитѣ за въ Търново. Прокламацията на Стамболова. Стамболовъ и Муткуровъ поканватъ князьтъ, да се завърне въ България. Подполковникъ Любомски и майоръ Узуновъ зематъ страната на княза. Другитѣ полкове послѣдватъ примѣрътъ на въстаналитѣ.

Щомъ въ провинцията стана извѣстно, че Климентъ, Цанковъ и Груевъ излъгаха по единъ подълъ начинъ народа, то съ неисказана бързина послъдва и подиганието ѝ. Тъй като подиганието стана въ различни точки на страната, то ясно е, че това не бѣше нѣщо искуственно, а самата воля на цѣлия български народъ и армията. Ние вече споменахме, кои отъ офицеритѣ се отказаха да положатъ клѣтка за вѣрность на привременното правителство; сега ни

остава само да кажемъ, какъ стана подиганието на страната.

Да разгледаме най-напредъ приключенията, които станаха въ Пловдивъ. Тамъ, извѣстието за свалянието на княза се прие отъ офицеритѣ и войницитѣ съ голѣма скърбь; сѫщо така съставянието на привременното правителство отъ Каравеловъ-Цанковъ породи немалко сѫмнение; но при всичко това, войската положи клѣтва на привременното правителство, съ исключение на пловдивската дружина, която се намираше подъ командата на капитанъ Велчева. Той още отъ началото се показа противъ новосъставеното правителство и сполучи чрезъ чести отлагания да не положи клѣтвата, която искаха отъ него; но щомъ, обаче, излѣзе министерския листъ безъ името на Каравелова, Велчевъ веднага позна, че работата не е чиста и побърза да влѣзе въ сношение съ подполковникъ Муткурова, бригадния командиръ въ Пловдивъ. Сѫщо и този послѣдния бѣше на мнѣние, че армията не може да допустне свалянието на господаря—и натовари Велчева да узнае по единъ таенъ и предпазливъ начинъ мнѣнието и на другитѣ офицери отъ пловдивския гарнизонъ. За едно кратко време Велчевъ се увѣри, че офицеритѣ отъ пловдивския полкъ сѫ вѣрни на княза. Особенно, една нечакана случка му вдѫхна увѣренностьта,

че подиганието противъ привременното правителство ще излъзе сполучливо. Това стана така: когато единъ продавачъ на картини влъзе въ едно кафене, гдѣто обикновенно се събираха офицеритѣ, и извика съ високъ гласъ, кой иска да си купи портретътъ на великия български патриотъ, Цанкова, то офицеритѣ го грабнаха и исхвърлиха навънъ. Слѣдъ това, Велчевъ отиде въ казармата при дружината си.

Тукъ азъ ще изложа разговорътъ между капитанъ Велчева и нѣколко войници, и то въ сжщата проста и наивна форма, както тя ми се предаде. „Радвашь ли се, че князь Александръ не е вече въ България?“—„Не, азъ не се радвамъ.“—„Слѣдователно, ти желаешь да се върне князь Александръ въ България?“—„Да, азъ желая това отъ се-сърдце, ако е възможно.“— „Ами защо, именно, желаешь да се върне?“ — „Защото той е много добъръ човѣкъ.“ — „Защото въ Сливница той се бореше заедно съ насъ“—пое другъ единъ войникъ, който между това бѣше дошелъ при Велчева и внимателно слушаше. Така говориха всичкитѣ. Велчевъ остана много трогнатъ отъ искренностьта и простодушието на тѣзи войници, така щото сълзи лъснаха на очитѣ му. Тука войницитѣ разбраха работата и гръмливъ викъ „урра! Александръ!“ потърси цѣлата казарма. „Мирно!“ — извика

имъ Велчевъ. — „Азъ виждамъ, че ме разбирате, но сега още не е време: чакайте и мълчете!“ Слѣдъ това, той се упѫти къмъ Муткурова и му яви: „моята дружина е готова да се бори и умрѣ за князя!“ Муткуровъ веднага направи потрѣбнитѣ распорѣждания, спорузумѣ се съ нѣколко родолюбиви граждане и ги натовари да се съберѫтъ съ приятелитѣ си на 8 часа вечерьта предъ конака. На 7 часа вечерьта, Велчевъ дигна дружината си подъ предлогъ, да я закълне въ името на новото правителство. Тази предпазливость бѣше нуждна, защото никой не знаеше положително, да ли другитѣ части отъ гарнизона сѫ съгласни за подигание. Тихо, но съ музиката на чело, се упѫти дружината къмъ конака, гдѣто се намѣрва телеграфната станция.—Щомъ събранитѣ граждане сзърѣха дружината, то веднага гръмогласна „урра“ избухна срѣдъ тѣхъ—и въ продължение на нѣколко минути телеграфа и конака паднаха въ рѫцѣтѣ имъ. Тукъ Велчевъ се обърна къмъ събранитѣ съ слѣдующето кратко словце: „Братия, вие ме послѣдвахте, за да спасимъ честьта на България, зачернена отъ една хайдушка згань! Князя — или смърть! „Да живѣе князь Александръ!“ Гръмогласна „урра“ биде отговоръ на велчевитѣ думи. Дружината бързо се

обржжи и трьгна изъ градътъ подъ звукътъ на народната гимна „Шуми Марица.“

Когато дружината напустна конакътъ, тамъ бѣше се натрупала голѣма навалица, и ако преди трѣбваше голѣма предпазливость, то сега стана нуждно да се работи открито и енергично. Сега трѣбваше да се заплашатъ враговетѣ и да се даде явенъ знакъ на приятелитѣ за подигание. — Велчевъ се спре при градината на конака и даде троенъ залпъ на въздухътъ. Веднага събрания народъ въ голѣмъ ужасъ се разбѣга по разни посоки, музиката пакъ засвири „Шуми Марица“—и дружината се упжти къмъ австрийския генераленъ консулъ, който представляваше въ сжщо време и германската империя. Велчевъ помоли генералния консулъ да излѣзе на вънъ, но намѣсто него се яви драгоманина и извѣсти, че консулътъ е болѣнъ, като попита въ сжщо време, какво искатъ отъ консула и кои сж тѣ. „Приятелитѣ на князь Александра сж тука,“— отговори Велчевъ — „и азъ моля консула да се яви поне на една минута: азъ имамъ да му кажа само двѣ думи.“ Слѣдъ малко слѣзе консулътъ и Велчевъ му извѣсти, че българската армия се покорява само на своя законенъ господарь, че е готова да измрѣ за него, и за това той (Велчевъ) моли консула да предаде това на всичкитѣ велики сили. Сетнѣ, дружината трьгна

презъ градътъ къмъ английското консулство, гдѣто стана сѫщото. Между това, навалицата стана толкозъ голѣма, щото дружината на сила можеше да слѣдва пѫтьтъ си. Велчевъ отново се спре и каза едно слово на събрания народъ, като го натовари да се распрьсне изъ града и да излови врагове на България. — „Но който убие единъ отъ тѣхъ,“ прибави Велчевъ, „той ще бѫде немилостиво разстрѣлянъ!“ Народътъ отговори съ грьмогласна „урра“—и веднага се прьсна изъ градътъ да испълни заповѣдьта на Велчева. Нѣколко русски мекерета ядоха бой, но нито единъ отъ тѣхъ не биде убитъ.

Велчевъ имаше намѣрение съ най-голѣмата часть отъ своята дружина да се окрѣпи на една отъ вънешнитѣ точки, които владѣятъ градътъ, а съ една рота да земе нѣкои важни мѣста вѫтрѣ въ градътъ. При това, той трѣбваше да мине по-край русското консулато, и тъй като се страхуваше да не стане нѣкоя неприятелска демонстрация отъ страна на войската, то той заповѣда да мине дружината безъ шумъ по-край казаното консулато. Неговото намѣрение бѣше добро и мѫдро, но развълнуванието на войницитѣ бѣше много силно. Предъ русското консулато отъ дружината се отдѣли единъ войникъ, скокна на стълбата и извика: „долу! долу! долу! русситѣ въ България и странство!“ Сега въз-

държанието на войницитѣ не бѣше мислимо: всички почнаха да викатъ, музиката засвири „Шуми Марица“—и ужаснитѣ викове „долу!,“ които на 9 августъ потърсваха палатътъ на княза, заечаха тука по най-грозенъ начинъ въ ушитѣ на русския консулъ.

Той веднага позна, какво значатъ тѣзи грозни викове и се убѣди, че славното дѣло на 9 августъ е на струполвание. Русския консулъ мислише, че контра-революцията ще може да се задуши съ сжщитѣ срѣдства, съ които се извърши самата революция, т. е. съ злато; защото веднага слѣдъ това при Велчева се яви драгоманина и го помоли да заповѣда при консула, който щелъ да му извѣсти нѣщо-си отъ Негово Величество, русския царь, като добави, че то ще бжде твърдѣ полезно за него (Велчева). Но колко биде изненаденъ консулътъ отъ отговорътъ на Велчева, който каза на драгоманина, че той нѣма никаква работа при консулътъ и че не чака нито полза, нито загуба отъ него, а иска, щото драгоманина, колкото може по-скоро, да се махне отъ очитѣ му. Отъ тука се вижда, че въ България има още доста мжже, които не можатъ да се подкупятъ съ русско злато—и то по-много, отъ колкото мислятъ руситѣ.

Щомъ дружината завзе мѣстото отвънъ

градътъ, Велчевъ се завърна въ телеграфната станция, гдѣто свари подполковника Муткурова. До тази минута телеграфическитѣ съобщения съ София бѣха прекжснати по заповѣдьта на Муткурова. Сега, обаче, щомъ линията се отвори, отъ София пристигна слѣдующата депеша: „Капитанъ Димитриевъ се намира при аппарата и желае да говори съ подполковникъ Муткурова. Нека послѣдния дойде при аппарата.“ На това Муткуровъ отговори, че случайно се намира тукъ и че преговоритѣ могжтъ да се почнатъ. Тукъ Димитриевъ даде слѣдующата депеша: Гарнизонътъ въ Варна се противи да припознае привременното правителство. Земете веднага нуждвитѣ мѣрки, за да се испрати войска и да се накажатъ бунтовницитѣ.“ Нищо въ тази минута не можеше така да зарадва Муткурова, както това извѣстие. Сега той позна положително, че не е самъ, а има и други, които сж станали за княза. Тази радость се отрази въ отговора му, достоенъ за делфийския оракулъ: „Повѣрете се на насъ. Пловдивския полкъ незабавно ще тръгне срѣщу размирницитѣ.“

Обаче, Муткуровъ още не бѣше господаринъ на положението, тъй като до сега той располагаше само съ дружината на Велчева и гарнизонътъ отъ Варна. Слѣдователно, телеграфа трѣбваше да играе къмъ Хасково. Командира

на родопския полкъ, капитанъ Никифоровъ, се повика при аппарата. Той веднага се обади. Като му се разясни нà-двѣ — нà-три положението на страната, помоли се неговото сдѣйствие. Никифоровъ (нека се не смѣсва името му съ онова на военния министръ) отговори, че той е готовъ да даде своето съдѣйствие, но предварително трѣбва да се споразумѣй съ офицеритѣ си. Почти цѣль единъ часъ, съ трѣскаво нетърпѣние, чакаха при аппарата Муткуровъ и Велчевъ. Да ли Никифоровъ ще откаже въ съдѣйствие, да ли подиганието въ Пловдивъ и Варна ще остане изолирано, да ли вѣрнитѣ на княза офицери ще продадѫтъ главитѣ си? Всичко това непрекѫснато се вьртеше изъ главитѣ на двамата офицери. Но тукъ аппарата започна да работи — и отъ тѣсната хартийна ивица потекоха слѣдующитѣ думи: „Родопский полкъ се подигна за княза! Ний сме на ваше разположение и сме готови да измрѣмъ за отечеството и княза.“ — Сега захвьрка друга една депеша къмъ Стара-Загора до командиря на балканский полкъ, капитанъ Петрова. Нито Муткуровъ, нито Велчевъ познаваха лично този мѫжъ и за това тѣ се обьрнаха къмъ него съ голѣма предпазливость. Но когато отъ отговоритѣ на Петрова се забѣлѣжи, че той сподѣля тѣхното желание, то тѣ му откриха всичко и го помолиха,

да ги придружи. На това не послѣдва никакъвъ отговоръ. Тѣ повторно запитаха, но отговоръ пакъ не дойде. Това мълчание на минута породи сжмнение, но ето телеграфа започна да работи — и послѣдва една дълга депеша. Петровъ говорише за честьта на офицерското тѣло, за свѣтостьта на клѣтвата, за любовьта къмъ отечеството .... но какво искаше той да каже съ това въ тази минута? Най-сетнѣ пристигна края на депешата, който гласеше: „Защо не ни казахте веднага, какво искате? Азъ и балканский полкъ сме на ваше расположение. Да живѣе князь Александръ!“

Сега тѣ имаха вече два нови полка за дѣйствие. Третий опитъ, обаче, не излѣзе така сполучливъ, както предишнитѣ. Тѣ телеграфираха на бригадния командиръ, майоръ Гуджева, въ Сливенъ и получиха отговоръ: „мерси.“ Тѣ повторно телеграфираха, но Гуджевъ не имъ отговори нищо друго, освѣнь горнето „мерси.“ Слѣдъ като видяха, че отъ Гуджева не може да се чака нищо друго, освѣнь нищожната дума „мерси,“ тѣ се опитаха да достигнатъ цѣльта си по другъ начинъ. За тази цѣль, тѣ телеграфираха на свой единъ приятель въ Ямболъ, извѣстиха го за станалото и го помолиха да отпжтува, колкото може по-скоро, за Сливенъ, за да покани тамошнитѣ офицери да се придру-

жатъ къмъ контра-революцията и да арестуватъ Гуджева и полковия командиръ, капитанъ Дукова. Този планъ сполучи. Муткуровъ и Велчевъ, разбира се, не можаха да чакатъ отговоръ отъ своя приятель, и напуснаха станцията. Муткуровъ се радваше за сполуката; защото той вече имаше на расположение полковетѣ: балкански, родопски и пловдивската дружина, при това той знаеше, че и останалата часть отъ пловдивския гарнизонъ — двѣ пѣхотни дружини, единъ артиллерийски и единъ кавалерийски полкове — ще се присъедини къмъ движението. Сжщо така той знаеше, че гарнизонътъ въ Варна е на негова страна, и за това той телеграфира на председателя на народното събрание, г-на С. Стамболова, въ Търново, че румелийската войска не припознава властьта на привременното правителство и че е подъ негова власть. Слѣдъ това, Стамболовъ извѣсти на Муткурова, че той е готовъ да стане на чело на движението, и неговата първа грижа бѣше, да издаде слѣдующата прокламация:

Къмъ Българский народъ.

Понеже софийския превратъ стана причина за неволното отдалечавание отъ предѣлитѣ на нашето отечество, за неизвѣстно време, на на-

шия любимъ господарь, Александръ I, обявявамъ, че въ неговото отсѫтствие, съгласно съ чл. 19 отъ конституцията, управлението на страната въ името на Негово Височество се възлага на едно намѣстничество, състояще отъ предсѣдателя на народното събрание, С. Стамболова, за предсѣдатель на намѣстничеството и отъ членоветѣ г-да П. Р. Славейкова и Д-ръ Странский. За главнокомандующъ на цѣлата българска армия остава и за напредъ г-нъ подполковникъ С. Муткуровъ. Министерството се образува отъ слѣдующитѣ лица: г-нъ В. Радославовъ се назначава за министръ-президентъ и министръ на вѫтрѣшнитѣ работи, г-нъ Начевичъ министръ на външнитѣ работи и исповѣданията и временно управляющъ финанситѣ, г-нъ полковникъ Николаевъ министръ на войната, г-нъ Д. Тончевъ министръ на правосѫдието и г-нъ Г. Живковъ министръ на народното просвѣщение.

Като повѣрявамъ, отъ името на Негово Височество, на горнитѣ лица защитата на отечеството и управлението му, обявявамъ, че ще се употрѣбятъ всичкитѣ зависящи отъ него старания за запазвание рѣдътъ и тишината и за въдворение законния рѣдъ и порядъкъ въ страната, както и за усигорявание живота, имота и честьта на всичкитѣ живущи въ България.

До възвръщанието на Негово Височество, князь Александра I, на българския престолъ, държавата ще се управлява отъ негово име и по дѣйствующитѣ до сега закони и нарѣдби. Призовавамъ българскитѣ граждане да се подчиняватъ на законно-установенитѣ власти и да испълняватъ безприкословно всичкитѣ тѣхни заповѣди и распорѣждания. Като съмь джлбоко убѣденъ, че българскитѣ граждане ще ни се притекжтъ на помощь, за да спасимъ отечеството отъ гибелната пропасть, въ която го втикнаха авторитѣ на софийския превратъ, призоваваме божията помощь на всички наши дѣла и начинания.

Да живѣе България! Да живѣе Негово Височество български князь Александръ I!

гр. Търново 16 августъ 1886 г.

Председатель на Народното Събрание,

С. Стамболовъ.

Приподписалъ: главнокомандующия на българската армия,

Подполковникъ Муткуровъ.

Вѣрно: Софийский градоначалникъ,

А. Храновъ.

Въ сжщата минута, въ която Стамболовъ се подигна за княза, благодарение на голѣмата му популярность въ Търново, въстана и търновския полкъ. Тъй като Стамболовъ се нагърби

за едно патриотическо дѣло, то търновчанитѣ, разбира-се, не закъсняха да подкрѣпятъ дѣлото му — така, щото Търново стана срѣдоточието на противо-движението. Тукъ се слѣха всичкитѣ нишки и отъ тукъ се извѣсти Европа, че българската армия не е никакъ онази пропаднала згань, за каквато я смѣтаха отъ напредъ.

Непосрѣдственно слѣдъ Муткурова въ Пловдивъ, и Стамболова въ Търново, подигна се и полковникъ Любомский, бригадния командиръ въ Виддинъ, и извѣсти привременното правителство съ слѣдующата депеша:

Отъ военното правителство въ Виддинъ до революционния комитетъ въ София: майоръ Груевъ, Никифоровъ и митрополитъ Климентъ.

Виддинския полкъ, пионерната дружина, втората дружина отъ плѣвненския полкъ и крѣпостната артиллерия положиха клѣтва за вѣрность на привременното правителство. Ако ний исказахме съчувствие на онѣзи, които се наеха да работятъ ужъ отъ името на българския народъ, то съ това смѣтахме да испълнимъ едно свѣто задължение спрямо отечеството. Но, за зла честь, обаче, ний видѣхме, че новото правителство не е народно, а революционерно, и

тъй като Търново се показа противъ него, то и ний се убѣдихме, че сме измамени. Благодарение само на тази измама ний подкрѣпихме това противонародно дѣло, но сега, когато тази измама излѣзе на яве, ний не искаме вече да се покоряваме на това правителство, а само на едно народно, и по никой начинъ не можемъ да допустнемъ, щото единъ противонароденъ комитетъ да се располага съ армията на България. Ний извѣстяваме за това тържественно, че вчерашната клѣтва не свързва вече никого. Смѣтаме се свободни отъ всичкитѣ задължения спрямо привременното правителство и отъ днесь ще работимъ самостоятелно и ще се държимъ съ тѣзи, въ които сме увѣрени, че тѣ стоятъ на чело на едно истинско народно дѣло. Обнародвайте това наше съобщение, за да се избърше дъмгата на войската, за гдѣто се присъедини къмъ революционеритѣ.

Командантинъ на крѣпостьта Виддинъ и командиръ на втората бригада:

Подполковникъ Любомский.

Втори командантинъ и командиръ на пионерната дружина:

Майоръ Узуновъ.

Командиръ на виддинския полкъ:

Капитанъ Бѣлиновъ.

Това бѣха „лошитѣ новини,“ които на 11

августъ, вечерьта, принудиха революционерното правителство да се откаже отъ властьта и направиха место на регенството: Каравеловъ — Стамболовъ—Никифоровъ. Но преди още да се състави регенство, Стамболовъ и Муткуровъ пратиха на 12 августъ една телеграмма до князь Александра, съ която го каняха да се върне въ страната си. Тъй като въ Търново не се знаеше, гдѣ се намѣрваше по онова време князьтъ, то телеграммата се испрати до принцъ Александра Хеский съ молба, да я предаде на княза. Телеграммата бѣше отъ слѣдующето съдържание:

Ваше Височество!

Народътъ и армията чакатъ съ нетърпѣние минутата, въ която Ваше Височество ще се повърнете въ отечеството Ви, България, за да поемите юздите на управлението. За това, найубѣдително молимъ Ваше Височество да се завърнете въ България, за да утѣшите Вашия вѣренъ народъ и храбра армия, която е готова да жъртвува животъ и имотъ за Ваше Височество. Съ скорошното завръщание на Ваше Височество ще се възцари въ страната рѣдъ и тишина, нарушени по такъвъ безуменъ начинъ отъ нѣ-

колко врагове на отечеството. Да живѣе българския князь, Александръ I!

Предсѣдатель на народното събрание:

С. Стамболовъ.

Главнокомандующъ на българската армия:

С. Муткуровъ.

Слѣдователно, народното движение, което погрѣшно се нарича контра-революция, тури ржка на Южна-България и възстанови законния рѣдъ; сжщо и най-голѣмата часть отъ Сѣверна-България се отрѣче отъ бунтовническото правителство—и само бунтовницитѣ при София стоеха подъ оржжие. Така сжщо гарнизонътъ въ Шуменъ се клатеше нѣколко дни, а руссенския и сливненския—веднага се присъединиха към законното правителство. Възванието на Стамболова къмъ българския народъ и депешата отъ Стамболова и Муткурова до князь Александра, показаха явно, че за князя се е подигналъ цѣлия народъ и армията, и ако въ София показаха слабость, че оставиха на свобода предателитѣ: Климента, Цанкова и пр., то въ провинцията минутно се арестуваха всичкитѣ бунтовници.

Впечатлението, което възванието на Стамболова направи въ провинцията, бѣше далечъ отъ онова, което направи вскачването на привременното правителство. Възванието на преда-

телитѣ причини само скърбь и жалость между народа, а стамболовото, напротивъ, предизвика голѣма радость и одушевление. Най-точнитѣ доказателства за това сѫ многочисленнитѣ телеграмми, съ които се честитяваше смѣлото предприятие на Стамболова. Но най-голѣмата радость бѣше срѣдъ войската, особенно, въ румелийската, която съ нетьрпѣливо ожесточение искаше да отиде срѣщу бунтовницитѣ въ София и съ кръвь да измие позорътъ, съ който тѣ покриха българската армия.

IX.

Възврьщанието на князьтъ.

Князь Александръ се научава въ Лембергъ, че българската армия се подигнала за него. Рѣшението му да се завьрне въ България. Пѫтуванието му презъ Австрия и Романия се обрьща на тържественно шествие. Тържественното му посрѣщание въ България. Пѫтуванието му презъ Руссе, Свищовъ, Търново за Пловдивъ. Посѣгателството на желѣзнопѫтната линия—Търново-Сейменъ. Тържественното му влизание въ София.

Ний напуснахме князьтъ при преминаванието му презъ русско-австрийската граница, гдѣто той биде приетъ съ явни манифестации. Отъ тука князьтъ трьгна за Лембергъ, гдѣто, както се извѣсти на границата, бѣха испратени всичкитѣ телеграмми и други извѣстия на негово име.

На всичкитѣ станции бѣха направени приготовления за тържественното му посрѣщание; но най-тържественно го приеха въ Лембергъ, гдѣто той пристигна на 15 августъ въ два часа и половина, слѣдъ пладнѣ. На желѣзнопѫтната станция той биде посрѣпцнатъ отъ многоброенъ

и избранъ народъ и отъ дворския си маршалъ, баронъ Ридезела, който презъ времето на мятежа се намираше въ Германия на отпускъ. Пжтьтъ къмъ хотелътъ, гдѣто трѣбваше да се спре князьтъ, бѣше така задрьстенъ съ народъ, щото игла нѣмаше гдѣ да падне. Странно чувство трѣбваше да е обзело сваления князь, когато тукъ, по такъвъ тържественъ начинъ, биде дочаканъ отъ чужди хора, на които той никога въ животътъ си не е ималъ случай да направи нѣщо добро! Каква разлика между тукъ и оназн страна, на която той бѣше посвѣтилъ своя животъ, която покри съ честь и военна слава и която най-сетнѣ така жестоко му отблагодари! Така трѣбваше да мисли князьтъ, защото той още не знаеше, какво е станало слѣдъ свалянието му: по пжтьтъ отъ Руссия за Лембергъ той приемаше едни само мрачни извѣстия.

Князьтъ пристигна въ Лембергъ тѣлесно уморенъ и душевно убитъ. Чакъ въ хотелътъ той се научи отъ баронъ Ридезела, че цѣла България се подигнала за него, че Стамболовъ се намърва на чело на движението и го поканва веднага да се завьрне въ България. Всичко това бѣше за князьтъ единъ сънъ, защото рѣдко въ живота ставатъ таквизъ бързи и нечакани промѣнения! Истина е, че князь Александръ не

прьвъ пжтъ бѣше свидѣтель на таквизъ преобрьщания въ животътъ му. Колелото на всемирната история, което обрьща долното нагорѣ, а горното надолѣ, вижда се, като че нарочно бѣше избрало него. Колко пжти той се намираше „долѣ“ и колко пжти се издигаше „на горѣ!“ Но колелото на сждбата никога още не бѣше го хвьрляло така джлбоко, както го хвьрляха, на 9 августъ, неговитѣ разбунтувани войници; сега обаче, той пакъ започна да се издига па горѣ въ пъленъ блѣсъкъ.

Споредъ всичкитѣ депеши, които пристигваха въ Лембергъ, се виждаше, че революцията въ София най-послѣ се разби като корабъ о канара; но при всичко това, князьтъ още не искаше да вѣрва за противо-движението, до като най-сетнѣ се не убѣди напълно въ истинностьта му. Това движение, разбира се, твърдѣ силно развълнува князьтъ и бѣше най-доброто удовлетворение за очернената му честь.

Сега, обаче, на княза се яви голѣмия въпросъ: „какво да се прави?“ Отговорътъ на този важенъ въпросъ изискваше най-сериозно размислюване, т. е. чакание нови извѣстия отъ България; слѣдователно, князьтъ на първия день не можеше да земе никакво окончателно рѣшение.

Надъ-вечеръ манифестациитѣ на лембергс-

скитѣ граждане се повториха; тѣ искаха да направятъ една голѣма процессия съ факлии, но бидоха распрьстнати отъ тамошната австрийска полиция—и князьтъ най-сетнѣ бѣше принуденъ да се яви на балконътъ и да благодари на народа за сърдечния приемъ, който му се направи въ днитѣ на нещастието му. Това е всичко, което князьтъ каза—и това бѣше неговъ дългъ да каже на този народъ, който го прие по такъвъ любезенъ начинъ. При всичко това, азъ четохъ въ нѣкои русски вѣстници, че князь Александръ ужъ нарочно скроилъ тази полска демонстрация противъ Руссия. Чудно е, какъ русскитѣ вѣстници не казаха, че князь Александръ самъ произведе софийската революция, за да може, по този начинъ, да дойде въ Лембергъ и да направи една полска манифестация противъ Руссия! Прочее, за да утѣшимъ русскитѣ вѣстници, трѣбва да кажемъ, че не само полyцитѣ исказаха симпатиитѣ си къмъ княза, но и всичкитѣ европейски народности. Купищата отъ телеграмми, писма и визитни карти говорятъ ясно, че въ тази демонстрация, която така нечакано настърви русската пресса, участвуваха всичкитѣ европейски народности, даже и русси. Ако нѣкога телеграфнитѣ чиновници сѫ заслужвали хлѣбътъ си съ потъ на челото, то това стана въ Лембергъ. На стотини, на

стотини пристигваха депеши отъ всичкитѣ краища на Европа и честитяваха щастливото му избавление. Мнозина отъ тѣзи, които испращаха поздравителнитѣ си телеграмми, не испускаха случая да му искажатъ и добритѣ си съвѣти. Почти въ всичкитѣ телеграмми личеха думитѣ: „Завьрнете се въ България и заповѣдайте да се избѣсятъ предателитѣ и то, колко може поскоро!“ Най-ожесточени неприятели имаше митрополитъ Климентъ — и то съ право. — Нигдѣ, както сетнѣ каза радикалния депутатинъ Петковъ, въ евангелието не е написано да се продаде князьтъ и упропасти страната. — Между телеграммитѣ, които князьтъ прие, на първо мѣсто, по многобройностьта си, стоятъ отъ Германия; това е нѣщо естественно, тъй като князьтъ е любимецъ на германския народъ и германската армия. Германския народъ и армията никога нѣма да престанатъ да исказватъ съчувствието си спрямо князь Александра, както въ щастието, така и въ нещастието му.

Въ първия день на пристигванието въ Лембергъ, князьтъ мислеше да си отпочине отъ прекаранитѣ презъ тази седмица потърсвания; но пристигналитѣ отъ България нови извѣстия отново го развълнуваха, макарь и да имаха благоприятенъ за него характеръ. И сънътъ му трѣбва да бѣше джлбокъ, защото той за пръвъ

пжтъ отъ шесть дни насамъ улови случай да прекара спокойно нощьта, безъ да се страхува за животътъ си.

На 16 августъ, зараньта, въ Лембергъ пристигна най-стария братъ на княза, принцъ Людвикъ Батембергъ. Тукъ станаха дълги съвѣщания, да ли веднага да приеме князьтъ поканата на българитѣ, или не Той, както и братъ му, знаеше твърдѣ добрѣ, че положението му и слѣдъ завръщанието ще бжде много трудно; отъ друга пъкъ страна личната честь и моралния принципъ на княза изискваха да не припознае революцията и да се завърне въ България, за да постанови поне законния рѣдъ. Тази бѣше най-важната причина, която накара княза да се завърне. Да ли той още тогава разбра, че оставанието му за по-нататъкъ въ България е нѣщо невъзможно — не могж да кажа положително. Вкратцѣ казано, на 16 августъ въ часа 9 сутреньта, князьтъ се рѣши да приеме поканата на Стамболова и армията и заповѣда на дворския си маршалъ фонъ Ридезела, да наеме единъ особенъ влакъ, който да го закара направо до Джурджево.

Щомъ по Лембергъ се распрьсна новината, че князьтъ рѣшилъ да се завърне назадъ въ България, то тамошното населѣние веднага се залови да направи нуждпитѣ приготовления за

тържественното му испращание. На австрийското правителство, обаче, не се харесаха тъзи демонстрации, защото се страхуваше да не станатъ нѣкои недоразумѣния съ Руссия. За да се избъгне това, тамошната полиция се погрижи, щото влакътъ, който бѣше опредѣленъ за пжтуванието на княза, да не тръгне отъ пассажирската станция, а отъ товарната—и да се извѣсти това на княза при послѣдната минута на тръгванието му. На пассажирската станция се натрупа многоброенъ народъ и очакваше князьтъ, —но всичко бѣ напусто: незабѣлѣжено напустна князьтъ хотела и презъ тьмнитѣ улици на градътъ опжти се къмъ товарната станция, гдѣто пакъ сърдечно биде приетъ, макаръ и не отъ многобройна публика. На 8 часа, слѣдъ пладнѣ, князьтъ отпжтува за Букурещъ, придруженъ отъ братята си и баронъ фонъ Ридезела. На всичкитѣ по-главни станции, като Черновицъ, Сучава и пр. князьтъ се посрѣщаше и испращаше твьрдѣ тържественно отъ многобройни навалици. Но какво щеше да стане, ако князьтъ бѣше тръгналъ презъ Унгария, гдѣто въ тази минута той бѣше не само най-популярния човѣкъ, но, токо-рѣчи, и предмѣтъ на обожавание!

Въ Романия посрѣщанието стана още по-блѣскаво: тукъ той биде поздравенъ не само

отъ многобройния народъ, но и отъ страна на правителството. На станцията Романъ министрътъ Стурза поздрави князьтъ отъ името на краля и въ всичкитѣ градове, презъ които мина влакътъ, бѣха турени почетни стражи. За тържественното посрѣщание на княза въ Букурещъ ще приведа тукъ една букурешка дописка до „Келнския вѣстникъ:“

„На 17 августъ въ 9 часа и 40 минути, предъ пладнѣ, влакътъ пристигна на сѣверната станция на столицата, гдѣто биде посрѣщнатъ отъ непрестаннитѣ викове на многобройната публика, която се бѣше стекла да посрѣщне високия пѫтникъ. Романския народъ, безъ всѣка разлика на политически бои, съ таково нетърпѣливо желание очакваше да срѣщне високия гость, съ каквото се очаква единъ загубенъ членъ на семейството. Освѣнъ многобройния народъ, на станцията стоеха: английския посланникъ, господинъ Вите, дипломатическия агентъ на България, Началевичъ, президентъ-министръ Братиано, министритѣ Столожанъ, Наку, Раду Михай, генералъ Гречано, градоначалникътъ, — почти всички окитени съ български декорации, —и букурешкитѣ българе. Президентъ-министръ Братиано поздрави княза, който, както и братята му, бѣше облѣченъ въ цивиль. Слѣдъ това, придруженъ отъ братята си, министритѣ и ди-

пломатическото тѣло, той влѣзе въ кралския салонъ на станцията. Макаръ че князьтъ исказа желание незабавно да отпжтува за Джурджево, но биде принуденъ да почака нѣколко време, докогато се приготви кралския влакъ, който бѣше опредѣленъ да го отнесе въ Джурджево. При всичко това, че безсъннитѣ нощи и недостатъчната храна въ послѣднитѣ дни не можаха да покжтнатъ юнашката снага на княза, обаче, въ чъртитѣ на лицето му пакъ се забѣлѣзваше една джлбока душевна скръбь, която постъпенно исчезна при радушния приемъ, който му се направи отъ страна на романцитѣ. Слѣдъ една малка похапка на̀-краки, князьтъ, подъ непрекжснатитѣ викове на публиката, сѣдна въ приготвения кралски влакъ—и на 11 часа отпжтува за Джурджево, гдѣто, на станцията Смерданъ, биде дочаканъ отъ многоброенъ народъ, властьта и 15-й доробантски полкъ. Подиръ това, той се качи на потъната въ флагове и вѣнци яхта, която, придружена отъ два военни кораби, отдѣли се отъ романския брѣгъ и на 2 часа, подъ непрестаненъ топовенъ гърмежъ, застана при тържественно-окитената руссенска скеля.

Терастообразния брѣгъ на Дунава бѣше натрупанъ съ народъ. Различнитѣ цвѣтове на селския народъ и многобройното турско населѣние придаваха на голия дунавски брѣгъ единъ

живописенъ изглѣдъ. Сѫщо така, окичения съ безбройни флагове градъ правеше едно приятно впечатление. На ковертата на княжеската яхта, освѣнь гоститѣ, които придружаваха особата на князя отъ Лембергъ и Букурещъ, стоеше и депутацията на чело съ Стамболова. Когато яхтата наближи градътъ, то биде поздравена отъ многобройни викове, а щомъ величествената фигура на князя се показа на ковертата, то тѣзи викове се обърнаха на цѣла бура отъ непрекѫснати възклицания. Гологлавъ и съ сърдчени крачки премина князьтъ на скелята, гдѣто биде посрѣщнатъ отъ митрополитъ Григорий, консулитѣ, съ русския включително, градско-общинския съставъ, чиновническото тѣло, Опълченското и Македонско дружества, и пр. пр. Слѣдъ като прие пастирската благословия на дѣдо Григорий, князьтъ го прегѫрна по най-сърдеченъ начинъ, и на мнозина се налѣха очитѣ, когато видѣха, какъ стария Григорий дълго време държеше рѫката си на главата на князя, който стоеше въ прегрѫдкитѣ на светия старецъ въ сѫщото облѣкло, въ което една предателска згань го открадна и испрати на чужда земя!“

Съ първо официално слово князя биде поздравенъ отъ Стамболова, който накратко, но въодушевено, му честити щастливото завръщание. Слѣдъ това, исказаха се още нѣколко слов-

ца, на които князьтъ отговори съ трогателни думи; но тѣзи думи най-послѣ исчезнаха въ общето въсклицание, което избухна веднага, щомъ се раздаде гласътъ на князя. Безъ да може да се опре, той биде заобиколенъ отъ офицерството и народа, подигнатъ на ржцѣ и подъ непрекжснати викове отнесенъ въ палатътъ. Младо и старо, малко и голѣмо се натискаше къмъ князя, дано поне се допре до облѣклото на господарьтъ си, който, посипанъ съ дъждь отъ цвѣтя, се издигаше срѣдъ безбройната навалица. Въ Джурджево принцъ Людовигъ Батембергъ се отдѣли отъ брата си и се завърна въ Германия.

Тукъ, въ палатътъ, се започна мжчната работа, т. е. първата грижа на князя бѣше да вкара отново въ дѣйствие държавната машина. Слѣдъ едно съвѣщание съ Стамболова и другитѣ министри, състави се едно ново министерство отъ Радославова, Гешева, Начевича, Стойлова и Иванчова. Сжщо и съ русския консулъ въ Руссе стана едно дълго съвѣщание, което имаше най-лошитѣ слѣдствия, както за князя, тъй и за България.

Нощьта между 17 и 18 князьтъ прекара въ Руссе и въ 3 часа, зараньта, замина съ яхтата за Свищовъ, гдѣто посрѣщанието стана много блѣскаво, и въ катедралната цьрква въ

присжтствието на княза се отслужи божествена литургия и благодарственен молебенъ. Слѣдъ една кратка похапка, князътъ продължи пжтуванието си за Търново и биде посрѣщнатъ и въ най-малкитѣ селца. Отъ този искрененъ приемъ отъ страна на селското населѣние князьтъ се убѣди, че цѣлия български народъ иска възвръщанието му. Особенно тържественно стана посрѣщанието въ Търново, гдѣто князьтъ пристигна на 5 часа слѣдъ пладнѣ. Този старъ исторически градъ веднажъ за винаги е показалъ, че ражда по-буйни любородци, отъ колкото другитѣ градове на България. Той даде на България най-голѣмо число политически мжже. Съ неисказано одушевление се придружи този градъ къмъ противо-движението за княза и стана, макаръ и за малко време, сѣдалището на законното правителство на чело съ прочутото си дѣте, Стамболова. Приемътъ въ Търново бѣше извънрѣдно блѣскавъ—и столицата на старитѣ български царе показа такова едно радостно движение, каквото тя никога не е виждала. Непрекжснатитѣ овации и изражения на любовь и вѣрность направиха такова силно впечатление на княза, щото печалното му расположение на духътъ бързо премина въ радостно.

Тука не е моя задача да слѣдвамъ по-нататъшното пжтувание на княза и да описвамъ

тържественнитѣ срѣщи, които станаха на всѣкадѣ, презъ гдѣто той мина. Ще кажа само, че пжтуванието на княза отъ Търново, презъ Елена, до Стара-Загора стана съ кола. Тамъ той пристигна на 20 августъ, надъ-вечеръ, и на 9 часа замина по желѣзната линия за Пловдивъ.

Азъ не бихъ желалъ да споменувамъ за това нощно пжтувание; но, за зла честь и срамъ на враговетѣ на княза, трѣбва да кажа, че тѣ се опитаха още веднажь да го отстранятъ, и то чрезъ едно грозно убийство. Когато русския царь направи едно пжтувание по страната си, то цѣли полкове се наряждатъ по желѣзнопжтната линия, за да попречатъ на нихилискитѣ планове. Преди пристигванието на царския влакъ, по най-внимателенъ начинъ, се преглѣждатъ релситѣ, подлогитѣ и цѣлата линия, за да се види, да ли престжпническитѣ ржцѣ не сж приготвили мини и бомби да дигнатъ на въздухътъ влакътъ съ священната особа на богопомазанника. Въ България, обаче, още никой не е мислилъ да се зиматъ подобни мѣрки на желѣзницата, защото за господарьтъ на такава страна, каквато е България, никога нѣма опастность отъ нихилистически опитвания. Но мжжетѣ, които не се наричатъ нихилисти, а „приятели на русския царь“ — на тѣхъ бѣ опредѣлено да пренесжтъ и въ България нихилистическото сѣме, и

да се опитатъ при Търново-Сейменъ да отбиятъ отъ релситѣ влакътъ на князя — и съ това да го погубятъ. Ако да не бѣше внимателностьта на машиниста, който съзрѣ туренитѣ дървета напреки релситѣ и да спре на време влакътъ, князь Александра щеше да сполети сѫщата сѫдба, която всѣка минута заплашва царственния му братовчедъ. Спорѣдъ моето мнѣние, „приятелитѣ на русския царь“ не би смѣли да употрѣбятъ този адски видъ на опитвание, ако да имаха капка тактъ въ себѣ—си. Истина е, че отъ подкупени убийци не може да се изисква този тактъ. Най-сетнѣ, ний можемъ да се смѣтаме за щастливи, че тази подлость остана безъ горчиви сетнини. Опитванието при Търново-Сейменъ, при други обстоятелства, щеше да произведе по цѣла Европа най-голѣмо негодувание противъ Руссия; сега, обаче, това безбожно посѣгание се смѣта като една незначителна случка въ подлата драма, която разиграха и продължаватъ да разиграватъ русскитѣ слуги.

Слѣдъ като князьтъ още единъ пѫтъ се избави отъ рѫцѣтѣ на враговетѣ си, той пристигна на 21 августъ, зараньта, въ Пловдивъ, гдѣто на всѣкадѣ бѣше приготвено за посрѣщанието му. Подъ гърмежътъ на топоветѣ и звуковетѣ на народната химна, князьтъ слѣзе отъ треньтъ —и тукъ всѣки имаше възможность да се убѣ-

ди, какво значение има русската басня за умразата, която ужъ сѫществувала въ Румелия противъ князя. Когато князя се спре предъ народа и го поздрави, тукъ избухна такъвъ страшенъ вулканъ отъ „урра,“ който иде още по-силно да ни убѣди, че народа отъ дълбочинитѣ на сърдцето си обича своя господарь.

Въ София князя пристигна на 22-й предъ пладнѣ, гдѣто сѫщо така го очакваше тържествененъ приемъ, както и при побѣдоносното му влизание слѣдъ срьбската война. Мнозина граждане бѣха излѣзли на нѣколко километра вънъ отъ градътъ, за да поздравятъ господарьтъ си. На нѣколко километра отъ София князьтъ слѣзе отъ плувналата въ цвѣтя кола, въ която той, придруженъ отъ Стамболова, пристигна отъ Сарамъ-Бей, и яхна заедно съ свитата си на приготвенитѣ коне. Успорѣдно съ князя вирвѣха: принцъ Францъ-Иосифъ, подполковникъ Муткуровъ, майоритѣ Петровъ и Поповъ, баронъ фонъ Ридезелъ и адютантитѣ. Предъ градътъ бѣха нарѣдени войскитѣ: една дружина отъ александровския полкъ, осемь румелийски, двѣ батерии и два ескадрона. Когато князьтъ се спре предъ войската, той биде поздравенъ съ неописани викове. Музикитѣ засвириха, топоветѣ загърмяха —и юнашко „урра“ потьрси цѣлата околность, когато се раздадоха послѣднитѣ думи на кня-

жеското вдъхновенно слово, въ което той благодари войската за върностьта ѝ къмъ господаря и отечеството.

При всичко това, че поздравленията на войската сѫ нѣщо обикновенно и че „уррата“ на войницитѣ нѣматъ голѣмо политическо значение, защото войникътъ нѣма друго срѣдство, съ което да искаже чувствата си къмъ полководеца, освѣнь думата „урра;“ слѣдователно, човѣкъ трѣбвало би да мисли, че това „урра“ винаги ще звучи еднообразно; но това не е вѣрно, защото, „уррата“ на дисциплината не може да се сравни съ онова, което иде отъ дъното на сърдцето. Азъ, право, не зная, гдѣ се намира границата между тѣзи двѣ „урра.“ Само едно могѫ да кажа, че това „урра“ може само да се сѣща, но не да се описва; но има едно „урра“, отъ което се вижда, че то излиза отъ въсхитеното сърдце, — и това „урра“ азъ чухъ при посрѣщанието на князь Александра въ София!—

При входътъ на града бѣше се събралъ многочисленъ народъ, който съ неисказано въсхищение поздрави князьтъ. Това въсхищение бѣше съвсѣмъ друго, отъ колкото онова, което преди 10 дена една сбрана згань исказа въ честь на царя предъ прагътъ на русското консулато. Сѫщо и консулитѣ на европейскитѣ сили се намѣрваха тука и сърдечно честитиха на

князя избавлението му отъ ржцѣтѣ на бунтовницитѣ и щастливото му завръщание въ страната. Защо русския консулъ не бѣше при срѣщанието, а остана дома си, — това, мисля, всѣкой го знай. Русския консулъ знаеше твърдѣ добрѣ, че завръщанието на князя струполва всичкитѣ замисли на правителството му, и за това никой не трѣбва да се очудва, че господинъ Богдановъ не излѣзе да види поражението си. Може би този господинъ е предсѣщалъ, че неговото присжтствие ще предизвика едно негодувание между народа; но че и германския представитель не биде на посрѣщанието — това е твърдѣ чудно и никой не може да си обясни причината на това негово поведение . . . .

Предъ палатътъ князьтъ пропустна въ церимониаленъ маршъ войската и си влѣзе вжтрѣ, придруженъ отъ цѣлата свита. Тука той си спомни всичко онова, което стана преди 10 дни: презъ този входъ се вмъкнаха бунтовницитѣ, презъ него го откараха, като робъ, въ военното министерство, и вѣроятно той тогава не е мислилъ, че още единъ пжтъ ще влѣзе въ този палатъ. Впечатлението, което му направи зрѣлището на революцията, трѣбваше да е било силно. Колко голѣма бѣше разликата между миналото преди 10 дена и настоящето и — колко тъмно изглѣждаше бжджщето!

жеското вдъхновенно слово, въ което той благодари войската за върностьта ѝ къмъ господаря и отечеството.

При всичко това, че поздравленията на войската сж нѣщо обикновенно и че „уррата“ на войницитѣ нѣматъ голѣмо политическо значение, защото войникътъ нѣма друго срѣдство, съ което да искаже чувствата си къмъ полководеца, освѣнь думата „урра;“ слѣдователно, човѣкъ трѣбвало би да мисли, че това „урра“ винаги ще звучи еднообразно; но това не е вѣрно, защото, „уррата“ на дисциплината не може да се сравни съ онова, което иде отъ дъното на сърдцето. Азъ, право, не зная, гдѣ се намира границата между тѣзи двѣ „урра.“ Само едно могж да кажа, че това „урра“ може само да се сѣща, но не да се описва; но има едно „урра“, отъ което се вижда, че то излиза отъ въсхитеното сърдце, — и това „урра“ азъ чухъ при посрѣщанието на князь Александра въ София!—

При входътъ на града бѣше се събралъ многочисленъ народъ, който съ неисказано въсхищение поздрави князьтъ. Това въсхищение бѣше съвсѣмъ друго, отъ колкото онова, което преди 10 дена една сбрана згань исказа въ честь на царя предъ прагътъ на русското консулато. Сжщо и консулитѣ на европейскитѣ сили се намѣрваха тука и сърдечно честитиха на

X.

Мнѣнието за преврата въ странство.

Князь Александръ и „влиянието му на европейския печатъ.“ Разсѫждение върху русското съучастие въ българскитѣ работи. Българитѣ се силно нападатъ. Общественното мнѣние на Германия и германското правителство. Заплитвание на българския въпросъ съ вѫтрѣшната политика на Германия. Австро-Унгария. Ролята на чехитѣ. Късното съзнание, че балканскитѣ държавици трѣбва да се държатъ заедно. Немощната политика на Англия. Панславиститѣ.

Между другото обвиняватъ князь Александра, че той майсторски знае да влияе върху общественното мнѣние, и то винаги за въ своя полза. Въ това азъ не намирамъ нищо за укоряване. Всѣкой държавенъ мѫжъ, отъ коя и да е народность и политическа посока, винаги се стреми да достигне тази цѣль, и то понѣкогашь явно, а понѣкогашь и тайно. Разликата е само тази, че единъ сполучва, а други не. Азъ сьмь въ състояние да докажа съ необорими фактове, че князь Александръ никогашь не се е трудилъ да влияе върху европейската пресса, защото той

не е ималъ никаква нужда отъ таквозъ нѣщо. Гоненията противъ него трѣбваха да възбудятъ общественното мнѣние за въ негова полза. За това могж да кажа, че онова, което изрази общественното мнѣние, бѣше наистина общественно мнѣние а не плодъ на маккиаввелистическа държавна хитрина.

Слѣдъ като се уталожатъ страститѣ, ние ще трѣбва да признаемъ, че одушевленното съчувствие къмъ князь Александра не е едно тайно искуство, а общия гнѣвъ върху срѣдствата, които приятелитѣ на Руссия употрѣбиха противъ единъ князь, който въ неравната борба съ върлитѣ си и неумолими врагове даде блѣскави примѣри на рицарство и държавенъ талантъ — нѣща, които му спечелиха симпатията на цѣлия образованъ свѣтъ. Ако за насъ, германцитѣ, особата на князя е обиколена съ особенъ блѣсъкъ, ако мнозина германци, безъ да го познаватъ, говорятъ за него съ истинско одушевление,—то азъ не виждамъ никаква нужда да се ковжтъ искуственни причини; само едно вникване въ мислитѣ и чувствата на германския народъ разяснява това достатъчно. Отъ когато и у насъ се подигна националното чувство, отъ когато силата на страната ни започна да брани и помага на германеца въ странство,—отъ тогава и германеца почна да се интересува за своя едно-родецъ на чужбина. Въ течението на послѣд-

ната четвъртина отъ нашето столѣтие ние извършихме дѣла, чрезъ които се научихме да се гордѣемъ сами съ себѣ-си и, ако, гдѣто и да било, единъ германецъ извърши нѣщо забѣлѣжително и славно, то ние се гордѣемъ съ него, защото съ това той туря своя дѣлъ въ дѣлото, което ний всинца, всѣкой по свой начинъ, се трудимъ да извършимъ: „Ad majorem Germaniae gloriam.“ Разумътъ и въспитанието сж направили отъ нашия народъ единъ най-миролюбивъ елементъ въ цѣла Европа; но при всичко това нуждата ни е накарала да станемъ една воинственна нация, на която сърдцето бие по-силно, когато слуша за воинственни нѣща, макаръ тѣ и да сж станали на край свѣтътъ. Било то национално чувство, било остатъкъ отъ старото германство—ние сме по-осѣтливи къмъ войнишка слава, отъ колкото другитѣ нации. „Сърдцето на германския народъ е тамъ, гдѣто се развѣва германския прѣпорецъ!“ — Тѣзи думи, които въ 1866 год. исказа депутатинътъ Циглеръ, сж жива истина. Радостьта отъ побѣдитѣ на българитѣ надъ сърбитѣ не истича отъ особенна обичь къмъ българския народъ, или отъ умраза къмъ сърбксия, а отъ обстоятелството, че българскитѣ войски предвождаше единъ германецъ, враговетѣ на когото му намиратъ само една махна, че той е отъ германски родъ. Сла-

вата, която спечели този германски князь въ войната съ сърбитѣ, ни въсхити, защото той прослави германското име и на чужбина.

Никакъ нѣмамъ на умъ да земамъ работитѣ по-трагически, отъ колкото е нуждно. Азъ зная сжщо така, както и всѣко надарено съ разумъ сжщество, че князь Александръ никога не е мислилъ да се облѣга на Германия, нито пъкъ да стои подъ защитата на германския флагъ. Отъ само себѣ-си се разбира, че германското общественно мнѣние, което се въградва отъ побѣдитѣ на българитѣ, трѣбваше още по-силно да се осъти докачено отъ извършената съ князьтъ мърсотия, отъ колкото другитѣ страни. Това естественно произтича отъ моралното чувство на германския народъ.

Първото впечатление, което атентата направи въ Европа, бѣше еднакво: на всѣкадѣ съ най-остри думи се осжди тази дѣтинска постжпка—и върху предателитѣ се струпаха най-люти псувни. Никой се не сжмняваше, че ржката на Руссия е движила нишкитѣ на съзаклѣтието и че тя е била главната подбудителка въ тази мрьсна работа. Всѣкой знаеше, че Руссия отдавна употрѣбява всички срѣдства за отстранението на князя; но че тази абсолютическата и войнишка държава е могла да падне до тамъ ниско, щото да направи единъ войнишки бунтъ

и се свърже съ бунтовни офицери противъ държавния имъ глава,—това никой не можеше да чака. Историята ни учи, че и до днесь има руски офицери, винаги готови да посъгнатъ върху живота на своя господарь, и не е чудно, ако царь Александръ падне единъ день отъ ръката на тѣзи офицери. Но русскитѣ царе винаги знаятъ, какъ да постъпятъ съ такива престъпни офицери—тѣ ги окачватъ на бесилкитѣ, и самия царь Александръ III е подписалъ вече доста таквизъ присѫди. Той постѫпва твърдѣ справедливо! Но само едно не ми зема умътъ, че това, което въ Руссия се смѣта като смъртно престѫпление, въ България се похвалява и даже се подпомага! Много се говори—и то съ право — за „субверзивнитѣ тенденции;“ но азъ не зная, имали нѣщо по-субверзивно, отъ колкото примѣрътъ, даденъ отъ най-високото мѣсто . . . .

Въ Европа противъ силния владѣтель на русското царство се говориха твърдѣ неприятни нѣща. Има една международна учтивость, която забранява да се говорятъ въ очитѣ на силнитѣ и великитѣ такива нѣща, които обикновенно се струпатъ на главитѣ на малкитѣ и слабитѣ. Слѣдователно, ожесточението се обърна къмъ слабитѣ българи, които се укоряваха за неблагодарность и простотия спрямо князь Александра. Обикновенно се говореше, че българитѣ не сѫ

достойни за такъвъ князь, че заслужватъ русския камшикъ—и цѣлия свѣтъ ще се радва, ако Руссия упражни този камшикъ по гжрбоветѣ на проститѣ българи. Ако българитѣ да сж истинскитѣ причинители за долното дѣло, станало на 9 августъ, то азъ самъ сьмь готовъ да подпиша присждата имъ. Но по-нататашния вървежъ на работитѣ ни посочва, че българитѣ направиха всичко, за да избършатъ това леке, като покапиха назадъ князьтъ и че съзаклѣтието бѣше работа на една шепа хора.

При всичко това, общественното мнѣние се посочи противно на българитѣ даже и тогава, когато работата взе другъ изглѣдъ—и тѣ съ голѣмо тържество повърнаха назадъ изгонения князь. Съ една дума: общественното мнѣние осжди Руссия и българитѣ и похвали князь Александра; а това стана най-вече въ отечеството му—Германия.

Въпрѣки това, официалната Германия се отнесе пакъ враждебно спрямо князьтъ, и когато по цѣлата страна, при извѣстието за испжждането на князьтъ, избухна една бура отъ негодувание, германското правителство съ студени думи исказа, че сваляннето на князь Александра стана въ интереса на европейския миръ и може да се смѣта като едно радостно сжбитие. Съ сваляннето на князь Александра изчезва го-

лѣмата опастность за миръть и огасва пожарътъ, който заплашваше да обеме цѣлъ истокъ и Европа. Германия е далекъ да помага на князь Александра, който е самъ виновенъ за испжжданието си, защото не е разбралъ да стжпи на приятелски кракъ съ Руссия. — Всичко това се исказа съ студенъ и стръменъ тонъ, въ който се осъщаше една голѣма вжтрѣшна радость.

Отъ гдѣ произлизаше това странно отнасяние, което докача германското народно чувство? Коя бѣше причината за това поведение на князь Бисмарка, който обикновенно гради плановетѣ си върху това чувство? Ако тази книга да бѣше отъ качеството на онѣзи съчинения, които обикновенно се пишатъ на 25 или 50 год. слѣдъ сжбитията; ако тя да стоеше въ рѣдътъ на мемоарната книжнина,—то азъ бихъ се опиталъ да дамъ едно разяснение по тази работа — и вѣрвамъ, че щеше да бжде сполучливо. Може би, по-късно азъ ще напиша една книга за българскитѣ сжбития, която ще носи характера на мемоарно съчинение. Днесь, обаче, това е невъзможно по твърдѣ важни причини, които азъ тука не могж да изложа.

Азъ ще се ограничa само съ това, като оставя да говорятъ и докажатъ самитѣ сжбития, че официалната германска политика, олицетворена въ князь Бисмарка, не срѣщна одо-

брѣние въ срѣдата на германския народъ. Това неодобрение намѣри изражение въ тѣзи вѣстници, които сѫ противъ политиката на князь Бисмарка. Ожесточението на тази препирня стигна до тамъ, щото и двѣтѣ страни се нападаха до крайность—и чрезъ това се изопачи истинското положение на работитѣ. Приятелитѣ на князь Александра се явиха като врагове на Бисмарка—и това даде такъвъ изглѣдъ на работитѣ, като че князь Акександръ предвожда свободоумнитѣ елементи въ Германия на пристѫпъ противъ Бисмарка. Това понятие, разбира се, бѣше лъжливо, макаръ въ ожесточението на борбата и да изглѣждаше като истинско, и колкото по-много противнитѣ на Бисмарка вѣстници защищаваха князьтъ, толкова по-вече и бисмарковитѣ органи го нападаха. Защитата на г-на Евгений Рихтера излѣзе твърдѣ скѫпа за бѣдния български князь, при всичко, че той никога не е мислилъ да се свърже съ Рихтера противъ Бисмарка. Истина е, че князь Александръ благодари на всички, които го защищаваха въ тѣзи тѣжки минути, но като политикъ нему не бѣше сгодно да го защищаватъ неприятелитѣ на канцлера.

Азъ вече спомѣнахъ, че отъ смѣсванието на българскитѣ работи съ вѫтрѣшната германска политика и отъ жестокостьта на нападени-

ята, положението на работитѣ биде изопачено и изглѣждаше най-сетнѣ така, като че опозицията иска да принуди Бисмарка да отвори война на Руссия и като че князь Александръ, на чело на една шовинистическа опозиция, заплашва европейския миръ.

Il faut tout prendre au sèrieux et rien au tragique! *). Толкозъ остро и противоположно, наистина, не бѣше положението на двѣтѣ страни. Между двѣтѣ мнѣния стоеше едно трето, което азъ искамъ да нарѣкѫ българско. Въ България обноскитѣ на германското правителство се посрѣщнаха твърдѣ студено; но българитѣ не отидоха така далеко, както нѣкои огненни германци, които искаха война съ Руссия. Бъвгаритѣ щѣха да останатъ доволни, ако Германия предприеме само едно посрѣдничество въ тѣхнитѣ работи. Да, тѣ щѣха да бѫдѫтъ благодарни, ако Германия останеше поне неутрална. Такава една политика щеше да бѫде отъ една страна напълно свободна отъ всѣко донъ-кихотство, а отъ друга—тя можеше да се прокара твърдѣ лесно, безъ да застраши европейския миръ. Слѣдователно, една голѣма часть отъ общественното мнѣние водеше открита война съ германското правителство, и ако една друга часть държеше

*) Всичко трѣбва да се взима сериозно, и нищо трагично.

съ правителството, то това стана отъ личното довѣрие въ непогрѣшимостьта на бисмарковата политика. Но че тази политика пробуди отврьщение въ сърдцата на всичкитѣ германци, — това никой не може да откаже.

Едно отъ най-силнитѣ срѣдства за борбата на германското правителство бѣше това, че ужъ Германия нѣмала никакви интереси въ България. Въ Австро-Унгария, обаче, това не можеше да срѣщне съчувствие; защото отъ когато тя е насочила очитѣ си къмъ истокъ, отъ тогава всѣко едно движение на Балканский-Полуостровъ трѣбва да се отзъве въ Виена и Пеща. Естественното слѣдствие отъ това бѣше, че и въ двѣтѣ страни общественното мнѣние се исказа противъ постжпката съ княза, която не бѣше нищо друго, освѣнъ първа крачка къмъ грабванието на България. Особенно въ Унгария избухна старата умраза противъ Руссия—и огъньтъ, въ който горѣше тази умраза, бѣше нѣщо по-вече отъ сламенъ огънь. Ние можемъ да кажемъ, че австрийския печатъ не само отъ морална страна бѣше противъ атентата, но и въ доказванието на политическитѣ сетнини, които могжтъ да послѣдватъ, ако би Руссия да грабне България. Австрийското правителство, наистина, се опита да дѣйствува умирително върху общественното мнѣние; но осъщанието, че огъньтъ

гори близо до собственната черга, въздържа го да подражава на германската политика. Още едно друго явление даде поводъ на Австрия да се замисли. Скръбния край на преврата въ България имаше поне това добро, че той, като свѣткавица въ тъмна нощь, освѣти цѣлото положение на работитѣ. Той, именно, извади на свѣтлина много сѫмнителни нѣща въ Австрия, които до сега се държаха въ строга тайна. На кратко казано: чехитѣ въ този случай си посочиха сърдцето и бѫбрецитѣ, и явно прегѫрнаха панславизма, който отъ 7 години насамъ графъ Тааффе се трудеше да замѣни съ единъ другъ австрийски панславизмъ. Особенно младочешкитѣ вѣстници не можаха да нахвалятъ русската сполука въ България. По-предпазливи бѣха старочешкитѣ вѣстници; но и тѣ поне поподигнаха булото и явно признаха, че идеалътъ имъ е умразата съ Германия и зависимостьта на Австрия отъ Руссия. Когато всичкитѣ вѣстници на образования свѣтъ, съ исключение на русскитѣ, осѫждаха съ най-остри думи преврата въ София, чехитѣ подигнаха такава врѣва, като че бѣха надвили цѣлия свѣтъ. Поздравителни телеграмми захвъркаха отъ чешкитѣ патриоти до русския царь и до българскитѣ юнаци на преврата, и ясно доказаха, че русската пропаганда е хванала коренъ и въ Чехия. Въ София

бѣха най-първи чехитѣ, които съ одушевление стжпиха въ рѣдоветѣ на революцията и дадоха на Австрия да разбере, какво може да стане, ако Руссия тури ржка и на дунавскитѣ брѣгове. Тази демонстрация даде поводъ на Романия и Сърбия да подаджтъ ржка на българитѣ. Думитѣ „tua res agitur" зафучаха като гръмотевица въ ушитѣ на всички онѣзи, които до сега не съзнаваха, че само едно сдружвание на балканскитѣ държавици може да осигури народната имъ самостоятелность. Добрия приемъ, който князь Александръ срѣщна въ Романия и саморжчното писмо на краль Милана до своя нѣкогашенъ врагъ и побѣдитель,—всичко това бѣха свѣткавични бѣлѣзи на времето—на едно време, което позна, какво е изгубило въ лицето на князь Александра.

Нѣмощна и смѣшна се показа Англия и прессата ѝ, когато се прие извѣстието за испжжданието на князьтъ. Англия цѣла една година игра ролата на покровителка на българитѣ, и то по-ревностно, отъ колкото всѣка друга държава! Слѣдъ като князьтъ и България, по милостьта на злокобата и безумствата на русскитѣ агенти, се хвърлиха въ натѣгнатость спрямо Руссия, то нито една държава, освѣнъ Англия, не се погрижи да брани интереситѣ на България. Съвсѣмъ ще е излишно да говоря,

че Руссия и Англия трѣбва единъ день да се срѣщнатъ, като врагове, на бойното поле. Ако Англия да разбираше своитѣ си интереси, то тя трѣбваше да пречи на всѣко едно русско домогвание на истокъ—и общественното мнѣние, което е най-силно въ Англия, трѣбваше хубаво да разбере това. Но намѣсто горнето, английскитѣ вѣстници побързаха едногласно да се искажатъ, че въ работитѣ въ България Англия има второстъпененъ интересъ и затова тя оставя на другитѣ държави да попречатъ на русскитѣ домогвания на Балканския-Полуостровъ. Това ясно доказва, че на английското общественно мнѣние, или липсва почти всѣко политическо понятие, или пъкъ трѣбва да приемемъ, че Англия не стои вече въ рѣдътъ на първокласснитѣ европейски сили. Англия трѣбваше да знае, че платоническитѣ ѝ чувства не могѫтъ да спасѫтъ България. По мене, най-добрѣ щеше да бѫде, ако Англия не е имала сила да брани българитѣ, то още отъ начало не трѣбваше да ги насъсква противъ Руссия, и сетнѣ да ги остави на пѣсъкъ.

Съ общественното мнѣние въ Руссия ще свършимъ изведнажь. Тамъ има само едно панславистическо общественно мнѣние, което е свободно да се исказва. То, именно, съ дива радость посрѣщна извѣстието за свалянието на „пѣ-

мецa.“ Другото общественно мнѣние въ Руссия се расклонява на множество отдѣлни мнѣния, на които липсва органъ за изражение. Азъ сьмь напълно увѣренъ, че безбройно много мѫже въ Руссия съ горчевина на сърдце сѫ вече осѫдили атентата, а особенно начина, по който той биде извършенъ. Но ни едно отъ тѣзи чувства не излѣзе на яве, защото свободата за исказване е станало монополъ само за панславиститѣ.

XI.

Двата братовчеда.

Двѣ значителни телеграмми. Отношенията на княза спрямо русския царь. „Неблагодарность“ на князьтъ и „английската му политика.“ Кой е виновникътъ на враждата? Безполезнитѣ опитвания на княза да се помири. Покорната телеграмма — една политическа погрѣшка.

Когато князь Александръ стжпи на българската земя, въ Руссе, той има едно дълго свиждание съ русския консулъ. Какво стана въ това свиждание — не зная; но чини ми се, русския консулъ безъ друго трѣбва да е казалъ на княза, че царь Александръ е измѣнилъ убъжденията си и е готовъ да се помири съ него, ако той по единъ рицарски начинъ се предаде въ ржцѣтѣ му. Само по такъвъ пжть могж да си разясня, какъ князь Александръ е можалъ да склони да се предаде депешата му за русския царь на русския консулъ. Тази депеша съ единъ ударъ измѣни цѣлото положение на работитѣ. Поради важностьта ѝ, азъ я привраждамъ подолѣ. Ето тази депеша:

Ваше Величество!

Като вземамъ отново въ ржцѣ управлението на страната, смѣя да поднеся на Ваше Величество изражението на моята благодарность за поведението на Вашия представитель въ Руссе. Той, чрезъ своето официално присжтствие въ приемванието, което ми се направи, показа на българския народъ, че императорското правителство не удобрява бунтовническия актъ, насоченъ противъ моята личность.

Сжщевременно моля позволението на Ваше Величество да поднесж изражението на моята пълна признателность за добрата воля, която имахте да изпратите въ България княза Долгорукова. Като поемамъ отново законната власть въ ржцѣ, моята първа длъжность е да изразя на Ваше Величество твърдото ми намѣрение да направя всичкитѣ нуждни жьртви, за да изведж България отъ тѣжката криза, която тя прекарва.

Моля, Ваше Величество, да опълномощите княза Долгорукова да се споразумѣе съ мене направо—и колкото е възможно по-скоро. Щастливъ ще бждж да представя на Ваше Величество послѣдното доказателство за неизмѣнната ми преданность къмъ

пръвъ погледъ се чини като истинско; но то само изглежда така. Ако вникнемъ въ обстоятелствата по-джлбоко, то ще видимъ, че работата не стои така, както я смѣтатъ русситѣ. Преди пловдивския превратъ не може да се посочи ни на едно дѣйствие, което ни би увѣрило въ нѣкакво съгласие между князьтъ и английската политика. Ако русситѣ обвиняватъ князя за присжтствието му при вѣнчаванието на братътъ му въ Лондонъ, то това е глупавщина: защото князьтъ извикаха въ Лондонъ само семейни причини, но не политически. Чакъ слѣдъ пловдивския превратъ се забѣлѣзва едно промѣнение, и то въ минутата, когато Руссия повика назадъ офицеритѣ си и великитѣ сили се показаха враждебни спрямо особата на князьтъ. Князьтъ въ това трудно положение бѣше принуденъ да търси подпорка въ една отъ великитѣ сили, за да намѣри въ нея посрѣдница, въ дипломатическитѣ си расправии. Въ тази минута Англия му подаде ржка, за да му помогне въ трудното положение. Трѣбваше ли, прочее, изоставения князь да отблъсне тази, може би, нечакана помощь само за това, че Руссия мрази англичанитѣ? Трѣбваше ли той отъ вѣжливость къмъ Руссия, която му зе офицеритѣ и го изрита изъ армията си, да отблъсне помощьта на Англия и да изолира държавата си отъ всѣка

външна подпорка? Азъ мисля, че ни единъ справедливъ човѣкъ въ свѣтътъ не би отговорилъ на тѣзи питания съ „да.“ Причината на това сближавание съ Англия не е князь Александръ, а враждебното отнасяние на русското правителство спрямо него и народътъ му. Ако князь Александръ безъ всѣка нужда и причина бѣше се сдружилъ съ Англия, тогава русситѣ биха имали право да го обвиняватъ въ неблагодарность. Но тъй като русситѣ сами дадоха поводъ за това сближавание, то тѣ и нѣматъ никакво основание да винятъ князьтъ. Русската дипломация знае твърдѣ добрѣ, че между Англия и българския князь никога не сѫ сѫществували политически земания-давания, а че цѣлото сношение се ограничава съ това, дѣто Англия се притече на помощь на българитѣ.

Слѣдователно, обвиненията на панславиститѣ, че князьтъ ужъ симпатизиралъ на Англия, могѫтъ да се смѣтатъ като плодъ на озлобена фантазия. Всѣкой положително знае, че гоненията противъ князьтъ започнаха не отъ времето на свързванието му съ Англия, а отъ тази минута, когато Александръ III стѫпи на русския престолъ. По-нататашния вървежъ на работитѣ ни посочва, че царь Александръ храни противъ князьтъ една непримирима вражда. Тази вражда е толкова жестока, щото никакъ не може да се

обясни съ подигнатитѣ противъ него политически гонения. Князь Александра често пжти си е предлагалъ питанието, какво именно е сторилъ на царя, че той го мрази; но той не е можалъ да намѣри поне едно обяснение за това нѣщо. Сжщо и мнозина други, които се занимаваха съ това питание, не бѣха по-щастливи отъ князьтъ.

За това принудени сме да останемъ въ областьта на гатанкитѣ, отъ които, може би, най-вѣрната е тази, че царь Александръ се държи враждебно спрямо братовчедътъ си само по тази причина, че послѣдния притѣжава такива характерни свойщини, каквито липсватъ у него. Сжщо и слѣдующето се земаше отъ мнозина за разяснение на тази вражда — и то е, че царь Александръ II винаги е ималъ бащинска обичь къмъ князьтъ — нѣщо, което силно докачало самолюбието на тогавашния наслѣдникъ и сегашенъ императоръ. Това предположение може да е истинско, защото всичко, което бѣше мило и скжпо за покойния императоръ, сегашния презира и гони.

Тѣзи разяснения азъ давамъ, споредъ както сьмь слушалъ, безъ да гарантирамъ за едно отъ тѣхъ. Истина е, че царь Александръ лично мрази князьтъ и по никой начинъ не иска да се откаже отъ тази умраза. Мнозина твьрдятъ, че

князь Александръ е направилъ голѣма грѣшка, гдѣто не е можалъ да угоди на русския царь. Тѣзи, които хвърлятъ този укоръ върху князътъ, не знаятъ, види се, какви жъртви е принесалъ послѣдния, за да сполучи едно помирение съ русския царь. Той не е глѣдалъ на лични докачения, а само интереситѣ на страната си и всичко е употрѣбилъ да умилостиви русското правителство. Слѣдъ славнитѣ побѣди надъ сърбитѣ, въ минутата, въ която той не зависеше отъ милостьта и помощьта на Руссия, князътъ подаде ржка за миръ, но биде повторно отблъснатъ. Сетнѣ, той се опита още нѣколко пжти, но всичко биде напраздно. Най-сетнѣ, князътъ помоли една странна високопоставена личность да стане посрѣдникъ за помирението и да издири причината на умразата; но и това удари на юхъ: царьтъ отговори само съ тѣзи думи: „Cet homme me déplait.“ *)

Нищо неможеше да се направи срѣщу тази автократическа воля — и князьтъ изгуби вече всѣка надежда да се помири нѣкога съ русския царь. Слѣдъ сжбитията отъ 9 августъ князътъ вече напълно се увѣри, колко го мрази царския му братовчедъ; но при всичко това, той пакъ се опита да се помири съ царя и му испрати отъ Руссе депешата, която приведохме по-горѣ.

*). Този человѣкъ ми дотажда.

Голѣма припирня се подигна върху въпросътъ, да ли князьтъ имаше право, безъ да попита съвѣтницитѣ си, да испрати тази депеша. Тъй като сета вече е извѣстенъ отговорътъ на русския царь, то тази телеграмма може да се смѣта като най-голѣма политическа погрѣшка, която князьтъ е направилъ презъ цѣлото си князуване въ България. Опититѣ въ Пиротъ съ Каулбарса трѣбваха да бѫдѫтъ за князьтъ като урокъ, че на русскитѣ обѣщания не трѣбва да се вѣрва. Преди всичко той не трѣбваше да се туря въ зависимость отъ милостьта или немилостьта на русския царь. Този актъ на покорность бѣше съвършенно безусловенъ и ако да бѣ подѣйствувалъ на русския царь, както на други човѣкъ, то князьтъ не щеше да бѫде независимъ, а просто единъ русски васалъ. Той трѣбваше да знае, че не е приелъ короната само отъ рѫцѣтѣ на русския царь, но отъ българския народъ и великитѣ сили. Истина е, че слѣдъ сѫбитията е по-лесно да се изучатъ работитѣ, отъ колкото въ минутата, когато тѣ ставатъ. Силно уморенъ отъ дългитѣ душевни напрѣгания и дѫлбоко наскърбенъ отъ измѣната на офицеритѣ си: така князьтъ пристигна въ страната си и тука го свари извѣстието, че въстанието не е още напълно потѫпкано, че бунтовническитѣ войски стоятъ подъ София и че гарнизо-

…ванието на

…га властьта си. Мутку-
…ове въ София. Военната
…ковъ, Климентъ, Никифо-
…ванията въ София. Распа-
…икакви наказания. Бунтов-
…ерникъ.

…огато князь Александръ
…й пжтувание отъ Руссе
…ия беше зрелище на въз-
…ения. На 17 августъ, тамъ
…званието на князь Александра,
… беше телеграфически известено
…ва на тогавашнитѣ силни на де-
…елова, Стойлова, Гешева, Иванчева,
…ва, Панова и Орошакова. Тази теле-
… съдържаше сжщевременно и заповедьта,
… възложи управлението на министерствата
…у главнитѣ секретари. Възванието гласеше
…ка:

нътъ въ Шуменъ още се двоуми. Слѣдъ жалнитѣ впечатления, които му донесе миналата седмица, не можиха ли тѣзи извѣстия да му се посочатъ по-тьмни, отъ колкото тѣ бѣха наистина? Може ли да се истълкува злѣ, не може ли да му се прости, че той се улови за сламката, която русския консулъ въ Руссе тъй искусно му подаде? Мнозина, на негово мѣсто, щѣха сѫщо да се уловятъ за тази сламка, безъ да помислятъ, че въ нея, може би, е скрита една опасна вѫдица.

Човѣкъ е винаги расположенъ да сѫди за другитѣ по себѣ-си. Сѫщо и князь Александръ направи тази погрѣшка, като сѫдеше за русския царь по себѣ-си; но той за това биде горчиво излъганъ. Вѣроятно сега той съ съжаление глѣда на станалото; но да ли погрѣшката му донесе вѫтрѣшно удоволствие на царя — това остава да разсѫдятъ другитѣ.

XII.

София преди пристигването на князя.

Възванието на князьтъ. Каравеловъ слага властьта си. Мутку-ровъ пристигва съ румелийскитѣ полкове въ София. Военната диктатура. Каравеловъ, Цановъ, Цанковъ, Климентъ, Никифоровъ и Пановъ арестувани. Страхуванията въ София. Распаленностьта на румелийцитѣ пада. Никакви наказания. Бунтовницитѣ при Перникъ.

Въ сѫщо време, когато князь Александръ почна триумфалното си пѫтувание отъ Руссе презъ страната, София бѣше зрѣлище на възмутителни приключения. На 17 августъ, тамъ биде залѣпено възванието на князь Александра, което по-рано бѣше телеграфически извѣстено отъ Стамболова на тогавашнитѣ силни на деньтъ, Каравелова, Стойлова, Гешева, Иванчева, Никифорова, Панова и Орошакова. Тази телеграмма съдържаше сѫщевременно и заповѣдьта, да се възложи управлението на министерствата върху главнитѣ секретари. Възванието гласеше така:

КЪМЪ БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

НИЙ АЛЕКСАНДРЪ I.

по божия милость и народна воля князь на България.

Обявяваме на възлюбления си народъ, че днесь стжпихме на българската земя и поехме управлението на страната; като удобряваме и подтвърдяваме всичко, което намѣстничеството Ни, състояще отъ г. председателя на народното събрание, Ст. Стамболова, г. г. П. Р. Славейкова и Д-ръ Странски, е извършило. Утвърдяваме съставеното отъ него министерство, както и г. подполковника Муткурова въ длъжностьта главнокомандующъ на българскитѣ войски. Като изявяваме джлбока благодарность къмъ народа и войската, които въ критическитѣ времена за отечеството Ни стжпиха на кракъ и съумѣха да запазятъ честьта, независимостьта и доброто име на България и да останатъ вѣрни на престола Ни, призоваваме божието благословение надъ милото Ни отечество, България, за успѣха, величието и благото на което ще работимъ както до днесь. Да живѣе България!

Александръ.

Издадено въ гр. Руссе на 17 августъ 1886 г.

Вѣрно: Софийск. комендантъ:

Майоръ Поповъ.

Тъй като, слѣдъ пристигването на това възвание, министритѣ сложиха властьта си, то София остана на нѣколко дни, току-рѣчи, безъ глава; защото главнитѣ секретари не смѣяха да извършатъ нищо, пъкъ и отъ князьтъ не бѣха пристигнали никакви особенни заповѣди. Преди оттеглюванието на Каравелова, Муткуровъ бѣше телеграфиралъ въ София, че той иска, съ събранитѣ полкове въ Пловдивъ, да дойде въ столицата и да обезоръжи въстанницитѣ, или пъкъ да ги нападне и истрѣби. Каравеловъ, обаче, му отговори да остане въ Пловдивъ, тъй като майоръ Поповъ самъ ще се расправи съ въстанницитѣ. Каравеловъ основаваше този си отговоръ на това, че се страхуваше, да не би пристигванието на Муткурова да раздразни бунтовницитѣ до тамъ, щото да бомбардиратъ столицата — нѣщо, къмъ което командира на въстанническата артиллерия, капитанъ Златарски, бѣше исказалъ немалко желание. Обаче, това каравелово съобщение остана безъ сила, тъй като Муткуровъ се намираше подъ натискътъ на офицеритѣ си, които едногласно искаха да ги поведе срѣщу бунтовницитѣ. Освѣнь туй, това каравелово поведение пробуди и едно съмнѣние срѣдъ румелийцитѣ, които се страхуваха за нѣкое ново предателство. За това тѣ рѣшиха, противъ во-

КЪМЪ БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

НИЙ АЛЕКСАНДРЪ I.

по божия милость и народна воля князь на България.

Обявяваме на възлюбления си народъ, че днесь стжпихме на българската земя и поехме управлението на страната; като удобряваме и подтвърдяваме всичко, което намѣстничеството Ни, състояще отъ г. председателя на народното събрание, Ст. Стамболова, г. г. П. Р. Славейкова и Д-ръ Странски, е извършило. Утвърдяваме съставеното отъ него министерство, както и г. подполковника Муткурова въ длъжностьта главнокомандующъ на българскитѣ войски. Като изявяваме джлбока благодарность къмъ народа и войската, които въ критическитѣ времена за отечеството Ни стжпиха на кракъ и съумѣха да запазятъ честьта, независимостьта и доброто име на България и да останатъ вѣрни на престола Ни, призоваваме божието благословение надъ милото Ни отечество, България, за успѣха, величието и благото на което ще работимъ както до днесь. Да живѣе България!

Александръ.

Издадено въ гр. Руссе на 17 августъ 1886 г.

Вѣрно: Софийск. комендантъ:

Майоръ Поповъ.

Тъй като, слѣдъ пристигванието на това възвание, министритѣ сложиха властьта си, то София остана на нѣколко дни, току-рѣчи, безъ глава; защото главнитѣ секретари не смѣяха да извършатъ нищо, пъкъ и отъ князьтъ не бѣха пристигнали никакви особенни заповѣди. Преди оттѣглюванието на Каравелова, Муткуровъ бѣше телеграфиралъ въ София, че той иска, съ събранитѣ полкове въ Пловдивъ, да дойде въ столицата и да обезоржжи въстанницитѣ, или пъкъ да ги нападне и истрѣби. Каравеловъ, обаче, му отговори да остане въ Пловдивъ, тъй като майоръ Поповъ самъ ще се расправи съ въстанницитѣ. Каравеловъ основаваше този си отговоръ на това, че се страхуваше, да не би пристигванието на Муткурова да раздразни бунтовницитѣ до тамъ, щото да бомбардиратъ столицата — нѣщо, къмъ което командира на въстаническата артиллерия, капитанъ Златарски, бѣше исказалъ немалко желание. Обаче, това каравелово съобщение остана безъ сила, тъй като Муткуровъ се намираше подъ натискътъ на офицеритѣ си, които едногласно искаха да ги поведе срѣщу бунтовницитѣ. Освѣнь туй, това каравелово поведение пробуди и едно сжмнѣние срѣдъ румелийцитѣ, които се страхуваха за нѣкое ново предателство. За това тѣ рѣшиха, противъ во-

лята на Каравелова, да тръгнатъ за София и тамъ да се расправятъ.

Както се рѣши, така и стана: Муткуровъ съ полковетѣ: пловдивский, балканский, родопский и сливненский, съ единъ полкъ кавалерия и нѣколко батерии незабавно тръгна за София, гдѣто пристигна въ понедѣлникъ на 18 августъ. Около 12 часа, по пладнѣ, подъ жежкитѣ зари на слънцето и покрити съ прахъ, муткуровитѣ полкове, съ пловдивския на чело, влѣзоха въ столицата и бидоха тържественно поздравени отъ столичното населѣние, което бѣше излѣзло да ги посрѣщне. Отъ усиленото пѫтуване войницитѣ, наистина, бѣха до негдѣ испаднали, но мѫжкото имъ крачение и енергичното урра, което загърмя предъ княжеския палатъ, посочваха въ тѣхъ стоманени сили и юначество. Тѣ знаяха, защо сѫ дошле въ София и за това се чувствуваха като побѣдители и отмѫстители! Слѣдъ пловдивския превратъ се говореше, че Източна-Румелия не се е съединила съ България, а е усвоена отъ българитѣ. Но този пѫть стана наопаки: румелийцитѣ влѣзоха въ София като побѣдители, и то съ твърдо намѣрение да посочатъ на българската столица, какъ се потѫпкватъ въстания и какъ се наказватъ въстанници. И наистина, слѣдъ малко изъ улицитѣ се расщѫкаха патрули отъ пѣхота и кавалерия, пред-

вождани отъ стражаре — и градътъ веднага изгуби мирния си изглѣдъ. Това бѣше едно обсадно положение въ пълната смисьль на думата, и предводителя на румелийцитѣ, Муткуровъ, бѣше не на думи, а на дѣло единъ воененъ диктаторъ. Съ неисказана бързина, много кѫщи бидоха обсадени отъ патрулитѣ и слѣдъ нѣколко минути множество арестувани се откараха въ затворътъ. Но щомъ тѣзи послѣднитѣ се откараха, патрулитѣ отново се распиляваха по градътъ, за да ловятъ още други сѫмнителни лица. Градътъ се намѣрваше въ трѣскаво състояние, и то не отъ многобройнитѣ арестувания, а главно отъ това, че арестуванитѣ бѣха се̂ високопоставенни лица. Цанковъ, Бурмовъ, Цановъ, Каравеловъ, Никифоровъ, Пановъ и други нѣкои сѫщо така бѣха въ числото на арестуванитѣ. Всички се покориха безъ упирание, съ исключение само на Климента, който се осланяше на священическия си санъ и не искаше да излѣзе изъ домътъ. Но румелийцитѣ не се шегуваха, макаръ и да знаяха, че той е случайно митрополитъ: тѣ го истикаха насила изъ домътъ и го предадоха на патрулътъ. На пѫтьтъ Климентъ се опита още веднашь да се избави: той издигна златния кръстъ, който висеше на гѫрдитѣ му, посочи го на войницитѣ и извика: „Не виждате ли, кой съмь азъ? Какъ смѣете

да бутате моята свъщенна особа?“ Но Климентъ почука на чужди врата, защото единъ войникъ дрьпна крьстътъ отъ ржката му така, щото златния синджиръ се раскжса на части, и го хвърли въ краката му. „Напредъ! Пошелъ!“ извика войникътъ — и свъщенната особа на Климента се покори на несвъщенния солдатинъ.

Бързината и незачитанието, съ които се извършиха арестуванията, заплашиха цѣлия градъ —и всички бѣха увѣрени, че румелийцитѣ нѣма да се ограничатъ само съ това, но ще почнатъ и да бѣсятъ. Колкото и законна да изглѣждаше най-голѣмата часть отъ арестуванията, то другата пъкъ пробуди скрьбь въ нѣколко сериозни и здравомислящи мжже. Отпървенъ арестуванията направиха впечатление, като че тѣ ставаха произволно; румелийцитѣ имаха намѣрение да нанесжтъ единъ силенъ ударъ, така щото тѣ замахаха на лѣво и на дѣсно, безъ, обаче, да глѣдатъ, кого удрятъ. Освѣнь това, една голѣма часть отъ арестуванията се смътна като неполитическа и несвоевременна, тъй като чрезъ това работата добиваше изглѣдъ, че ужъ превратътъ отъ 9 августъ е извършенъ отъ една голѣма политическа партия, и то съ съдѣйствието на една часть отъ българската интелигенция. Най-вече арестуванието на Каравелова се взе като неполитическо и за това незабавно се

направи нуждното за освобождението му. Слѣдъ дълго упиране, Мутковъ нѣй-послѣ склони да се освободятъ отъ затворътъ Каравеловъ, Цановъ и Пановъ и да се турятъ подъ домашенъ арестъ. Но съ това се не измѣни политическото впечатление.

Причината за арестуванието на нѣкои лица се знаеше, но на нѣкои възбуждаше двоумие. Това, именно, стана тогава, когато се арестуваха Каравеловъ, Цановъ, Пановъ и Никифоровъ. Слѣдъ малко, обаче, показанията на Груева и Бендерева посочиха, че върху тѣзи ужъ несправедливо арестувани лица лѣжи почти найголѣмата тѫжина на престѫплението. Бендеревъ и Груевъ избѣгаха изъ София веднага слѣдъ струполяванието на привременното правителство и, преоблѣчени, пристигнаха въ околностьта на Орѣхово. Тамъ, тѣ се опитаха да подкупятъ единъ рибаринъ, който да ги пренесе скришомъ на влашкия брѣгъ; но тѣ се показаха до толкова подозрителни на рибаринътъ, щото той заедно съ другаритѣ си побърза да ги уловятъ и ги откараха въ Орѣхово. По телеграфическата заповѣдь на подполковника Любомски, плѣнницитѣ бидоха предадени на австрийския параходъ „Тегетховъ“ и подъ стража откарани въ Виддинъ. Бендеревъ бѣше много испадналъ душевно, но Груевъ още се крѣпеше. Любомски има-

ше намѣрение да направи единъ кратъкъ процесъ надъ двамата плѣнника и да ги застрѣли; за жалость, обаче, той не испълни намѣрението си, а се отнесе въ София за съвѣтъ, какво да направи съ тѣхъ, като испрати сжщевременно телеграфически и показанията имъ. Правителството, може би, за да добие други още сведения, отговори на Любомски да отложи за време застрѣляванието имъ, и употрѣби тѣзи показания като основа за арестуванието на Каравелова, Цанова и Никифорова.

Тъй като румелийцитѣ имаха намѣрение, още преди пристигванието на князьтъ, да истрѣбятъ предателитѣ, то усталитѣ послѣдни събития въ София не му се съобщиха отъ правителството. Слѣдъ арестуванията, распаленностьта на румелийцитѣ се уталожи и онѣзи, които очакваха, че Климентъ, Цанковъ и с-ие ще оптъгнатъ вжжето, останаха излъгани въ надеждитѣ си. Мнозина, които не познаватъ истинското положение на работитѣ, ще обвинятъ, може би, Муткурова и офицеритѣ му за нерѣшителностьта имъ спрямо въстанницитѣ. Не нерѣшителностьта на Муткурова е причината, че престжпницитѣ избѣгна всѣко наказание, а европейската дипломация. Тя намѣри въ рѣдътъ на предателитѣ твърдѣ интересни и симпатични личности, загубванието на които можеше да нанесе врѣда на

цѣлия свѣтъ! И така стана, че когато князь Александръ пристигна въ София, не бѣше още нищо извършено противъ въстанницитѣ. Да, Каравеловъ и Цановъ, по заповѣдьта на князьтъ, бидоха даже освободени и отъ домашенъ арестъ —и противъ бунтовницитѣ при Перникъ не послѣдваха никакви мѣрки.

Послѣднитѣ се укрѣпиха при Перникъ и поискаха да стѫпятъ въ преговори съ правителството. Слѣдъ пристигването на Муткурова, правителственнитѣ войски нарастнаха до толкова, щото можеха съ едно махвание да унищожатъ бунтовницитѣ, и при всичко това, че българитѣ изобщо мразятъ всѣко кръвопролитие, мнозина офицери горѣха отъ нетърпѣние, да се хвърлятъ въ едно рѣшително клание.

Политиката на европейската дипломация и този пѫтъ остана побѣдителка—и българитѣ се ограничиха само съ това, че пресѣкоха пѫтьтъ на бунтовницитѣ къмъ Турция и Сърбия, и останаха да чакатъ, до когато тѣ се предадѫтъ. Всѣкой знаеше, че това ще стане не слѣдъ дълго време, тъй като при правителственнитѣ войски се явиха много дезертири и извѣстиха, че бунтовническата войска силно негодува противъ началството си. По-нататъшния вървежъ на работитѣ посочи, че тази постѫпка отъ страна на правителството бѣше много мѫдра, тъй като

слѣдъ нѣколко време въстанницитѣ сложиха оржжие предъ правителственнитѣ войски. Не е истина, че князьтъ е обѣщавалъ прошка на бунтовницитѣ, ако тѣ се предадж̑тъ. Ако това можеше да стане по негова воля, то вѣрвамъ, че твърдѣ малко отъ въстаническитѣ офицери щѣха днесь да бждж̑тъ живи.

XIII.

Оставката на князьтъ.

Князьтъ извѣстява, че иска да напустне престолътъ. Преговоритѣ за образуванието на едно регенство. Великитѣ сили отказватъ едничкото срѣдство за въцаряванието на едно трайно и мирно положение: осѫжданието на смърть бунтовницитѣ. Пакъ Богдановъ. Fides punica. Регенството Стамболовъ — Каравеловъ—Муткуровъ. Планътъ на офицеритѣ да задържатъ князьтъ.

Когато князь Александръ на 22 августъ, слѣдъ парадата, придруженъ отъ офицерството, влѣзна въ дворецътъ, бѣше се вече распрьсналъ слухътъ, че той приелъ отъ русския царь една твърдѣ неприятна депеша и за това иска да напустне престолътъ. Тази новина бѣше подѣйствувала твърдѣ обезпокоително върху офицеритѣ —и тѣ натѫжени стѫпиха въ салонътъ, гдѣто князьтъ щеше да имъ държи слово. Офицеритѣ ходѣха на прьсти по салонътъ и шьпнишкомъ се разговаряха; дворецътъ въ това време изглѣждаше като единъ нажаленъ домъ. Князьтъ бѣше дѫлбоко трогнатъ, когато се обьрна къмъ офи-

церитѣ съ слѣдующитѣ думи: „Презъ 7 години азъ работихъ за независимостьта и въ интереситѣ на България—и главната ми грижа бѣше насочена къмъ армията и офицеритѣ. Азъ смѣтахъ армията като една моя челядь и бѣхъ напълно спокоенъ, когато се намирахъ посрѣдъ офицеритѣ, които ми бѣха другари въ биткитѣ за славата на България. Въ онази скърбна нощь, щомъ чухъ първия шумъ, веднага попитахъ, при мене ли е войската—и когато ми отговориха утвърдително, азъ се успокоихъ, защото хранияхъ пълно довѣрие къмъ армията си. Азъ благодаря на всички онѣзи офицери, които, както Мутkуровъ и Поповъ, ми останаха вѣрни презъ найопаснитѣ за мене минути, и по такъвъ начинъ спасиха честьта на българската армия. Азъ не могж да остана за по-нататъкъ въ България, защото се увѣрихъ въ непримирностьта на русския царь спрямо мене. Най-близо до сърдцето ми лѣжатъ интереситѣ на страната, и тъй като азъ съмъ причината, за гдѣто тѣ страдатъ днесь, то рѣшихъ се да пожъртвувамъ себѣ-си за благото на България. Днесь азъ могж да напустна страната съ по-спокойно сърдце, тъй като виждамъ около себѣ-си вѣрнитѣ си офицери и тъй като въ държавата е въцаренъ рѣда и тишината. Азъ моля господа офицеритѣ, да се покоряватъ и почитатъ съставеното отъ мене ре-

генство. Азъ, макаръ и вънъ отъ България, никога нѣма да престана да мисля за нея—и винаги ще моля Бога за нейното добро и благополучие.“

Дѣйствието на това слово бѣше неописуемо: всичкитѣ офицери се расплакаха. Джлбоко трогнатъ, князьтъ прегърна Муткурова и Попова, който послѣдний въ отчаянието си извика: „Безъ Ваше Височество нѣма България!“ Дипломатическото тѣло сжщо присжтствуваше при това опрощавание и даже тѣзи представители, които по-преди бѣха работили да огорчатъ животътъ на княза, сега напустнаха салонътъ съ чувства, които не могжтъ се описа. Каквото тѣ искаха, това и стана; но истинска радость тѣ все пакъ не осъщаха отъ сполуката си.

Слѣдъ пладнѣ князьтъ прие нѣколцина политически личности, нѣкои отъ дипломатитѣ, между тѣхъ и германския и русския представители. Сноръдъ извѣстията, които му се предадоха въ Пловдивъ, той вече знаеше, че нито една отъ силитѣ нѣма да му се притече на помощь и че симпатиитѣ на Англия носятъ само платонически характеръ. Ако той, отъ довѣрие къмъ Англия, би се рѣшилъ да остане въ София, то безъ друго щеше да го сполети сждбата на Гордона; но заради голитѣ само симпатии на Англия, князьтъ не искаше да стане

единъ втори Гордонъ. Той глѣдаше на нѣщата хладнокръвно и практически. А че Германия се бѣше свързала съ Руссия противъ него — за това той се научи още преди два дни. Всѣкой знае, че Бисмаркъ се исказа противъ затриванието на бунтовницитѣ и извѣсти за това министра-предсѣдателя Радославова, чрезъ своя представителъ фонъ Салдернъ, че лично ще го смѣта за отговоренъ, ако поне единъ отъ предателитѣ се погуби. Тѣзи нови заявления на Бисмарка никакъ не изненадаха князьтъ, защото той хубаво знаеше умразата на германския канцлеръ къмъ него. Ще рѣче: на князьтъ предстоеше да се бори не само противъ враждата на Руссия, но и противъ опая на официалната Германия, къмъ която, ако и не съ сжщата острота, прилѣпи се и Австро-Унгария. Само чрезъ едно срѣдство можеше да се поправи расклатеното положеще на страната и да се тури армията като твърда подпорка на престолътъ — и то бѣше незабавното наказание на всичкитѣ виновници. Силитѣ не допустнаха това срѣдство! Положението на князьтъ безъ това стана ненадеждно.

Съ какви чувства князь Александръ трѣбва да е приелъ русския консулъ, Богданова, — това, вървамъ, всѣкой може да си представи. Този господинъ е казалъ тогава, че князьтъ

трѣбва да му благодари, защото той му е спасилъ животътъ. Тъй като тѣзи думи на русския консулъ намиратъ отзивъ срѣдъ руссофилитѣ, то азъ искамъ да добавя тукъ, че, спорѣдъ резултатитѣ на изслѣдванията, господинъ Богдановъ не е ималъ право да иска благодарение отъ князьтъ. Отъ разговорътъ, който той ималъ съ князьтъ, азъ искамъ да приведа само това, че той е прочелъ една депеша отъ своето правителство, отъ която се вижда, че русския царь билъ готовъ да признае съединението на двѣтѣ Българии, ако князьтъ се откаже отъ престолътъ и напустне страната. Князьтъ помолилъ Богданова да му даде преписъ отъ тази депеша. Богдановъ се обрѣкалъ да направи това, като добавилъ, че ще му врѫчи преписътъ при послѣдната минута на тръгването му изъ София. Сега, обаче, русситѣ казватъ, че въ тази телеграмма нищо таково не е било спомѣнато и се очудватъ отъ неразбранностьта на князьтъ! Богдановъ сѫщо така настоявалъ предъ князьтъ да напустне България, колкото е възможно по-скоро — нѣщо, което князьтъ и не закѫснѣ да испълни.

Но още една длъжность оставаше на князь Александра да извърши, преди да замине: той трѣбваше да се погрижи, да не би страната, слѣдъ оттеглюванието му, да падне въ нова а-

нархия, а да добие една законна власть, на която да се покорявать, както народа, така и армията.

Съставянието на регенството и министерството не бѣше лесна работа. За тази цѣль трѣбваше да се поканять не само такива, които се ползуваха съ популярность въ страната, но и по възможность членове отъ всичкитѣ партии, та съ това новосъставенното регенство и министерство да носять чисто-народенъ характеръ и да се избѣгнать всѣкакви партизански натягвания. На всѣкадѣ е мжчно да се турять всичкитѣ партии подъ единъ калпакъ; но още помжчно е това въ България, гдѣто водителитѣ на партиитѣ сж и лични врагове помежду си. Най-голѣмата мжчнотия се срѣщна при настаняванието Каравелова въ числото на регентитѣ. При всичко, че се знаеше, че Каравеловъ бѣше замѣсенъ въ преврата, то пакъ, поради популярностьта му, която той тогава имаше още, той биде приетъ въ регенството. Именно, князьтъ и Стамболовъ бѣха на мнѣние, че той не трѣбва да се пренебрѣгне, а офицерството, наопаки, не искаше и да чуе за него. Слѣдъ дълги двоумения, най-послѣ, се рѣши да се образува регенството отъ Стамболова, Каравелова и Муткурова, а министерството отъ Радославова, Начевича, Стойлова, Гешева, Иванчева и подпол-

ковника Николаева. Чакъ сутреньта на 26 августъ, т. е. въ деньтъ на заминаванието на князьтъ, се състави окончателно новото правителство.

Преговоритѣ съ офицеритѣ станаха по-мжчно, отъ колкото съ политиканитѣ. Офицеритѣ никакъ не можаха да разбержтъ, защо князьтъ иска да напустне страната. Тѣ заложиха главитѣ си да го върнжтъ назадъ; за тѣхъ това възврьщание бѣше цѣлъ триумфъ—и веднага всичко се сруполва. А защо? — Защото Руссия искала това. Офицеритѣ знаяха твърдѣ добрѣ, че съ възврьщанието на князьтъ тѣ отидоха противъ волята на Руссия; тѣ знаяха, че русситѣ мразятъ князьтъ; но при всичко това тѣ пакъ го върнаха назадъ. Мнозина офицери лично обичаха князьтъ, други бѣха напълно увѣрени, че съ отиванието му пропада и независимостьта на България, други пъкъ се страхуваха отъ горчивата сждба, която може да ги сполети, ако русситѣ нахлуятъ въ страната. Отъ тѣзи възглѣдове се състави едно твърдо рѣшение—и то бѣше: „ние не искаме да пустнемъ князьтъ да си отиде.“ Князь Александръ знаеше това рѣшение на офицерското тѣло и за това единственната му грижа бѣше насочена да убѣди офицеритѣ въ необходимостьта на заминаванието си. Слѣдъ като поговори съ началницитѣ на отдѣл-

нитѣ части върху оставката си, князьтъ на 25 августъ споходи лагерътъ, гдѣто, въ офицерския клубъ, държа къмъ офицеритѣ едно дълго слово, въ което ги молеше да се откажатъ отъ всѣкакви демонстрации и да го оставятъ да си отиде. Тукъ майоръ Поповъ, като го увѣри въ преданностьта и вѣрностьта на войската, помоли го, да не лишава българската армия отъ единъ предводитель, който я водѝ къмъ побѣди и слава. Сетнѣ, капитанъ Велчевъ пое думата и каза, че армията ще остане вѣрна за винаги на своя първъ главатаръ и ще го признава за свой едничакъ шефъ. Ако князьтъ напустне България, то армията ще смѣта това като единъ привременень отпускъ—и никога нѣма да се отдѣли отъ него. Въ сжщата смисъль говориха и други полкови командири, и макаръ че нито единъ не каза въ очитѣ на князя, че ще се опитатъ да го задържатъ насила, положението все пакъ бѣше критическо—и никой презъ нощьта на 26 не можеше да предскаже, какво имя да стане.

Тъй като още никой не знае, какво ще сполети България за напредъ, то важни причини ме каратъ да не откривамъ, какво се кроеше въ тѣзи дни. Преди всичко азъ не могж да открия имената на тѣзи личности, които земаха участие въ тази работа. Само едно могж

да кажа: офицеритѣ се бѣха съгласили, щото българската армия да не пресиля своя господарь, ако той е твърдо рѣшенъ да я напустне. Но начинътъ, по който князьтъ можеше да се задържи въ страната, още не бѣше изнамѣренъ. Слѣдъ дълги размишления, тѣ скроиха слѣдующето: Да се остави князьтъ да си даде оставката и да си отиде, но между София и Ломъ-Паланка да се спре на сила, не като князь, а като частно лице, и да се доведе назадъ въ столицата. Между това време, въ столицата да се прокламира военна диктатура и, преди да се повърне князьтъ, да се извърши дѣлото на отмѫщението. Тѣ искаха, щото князьтъ да бѫде вънъ отъ това дѣло и да остане въ София не като князь, а като единъ високопочетенъ гостъ на армията и народа. Сетнѣ, като се извърши вече расправата съ предателитѣ и тишина отново се въцари въ страната, да се свика великото народно събрание, за да преизбере князьтъ. Всѣкой знаеше, че това предприятие можеше да докара лоши сетнини за страната; но всички вече бѣха рѣшили, че ако на България е писано да загине, то поне да загинатъ и неприятелитѣ ѝ заедно съ нея. Освѣнь това, тѣ храняха мисьль, че ако въ България избухне огъньтъ, то той ще премине презъ границитѣ ѝ

въ Европа и ще може да създаде едно съвсъмъ друго политическо положение.

Князь Александръ не бѣше извѣстенъ за това, което се кроеше около него; но той сѫщаше, че го очаква нѣщо извънрѣдно, което можеше да излѣзе само отъ срѣдата на армията. За това, князьтъ на 26, презъ нощьта, свика въ палата всичкитѣ бригадни и полковии командири, говори съ всѣкого отъ тѣхъ насамѣ и отъ всѣкого взе честна дума, че нѣма да му се пречи на отпѫтуванието му. Офицеритѣ не можаха да противостоятъ на молбитѣ му и обѣщаха онова, което той искаше отъ тѣхъ,—така щото, само по този начинъ стана възможно на князьтъ безъ шумъ да напустне България.

XIV.

Опрощаванието на единъ свалень князь.

Тръгванието изъ София. София — Ломъ-Паланка. На яхтата „Александръ.“ Тържественното посрѣщание въ Виддинъ. Демонстрацията на романитѣ и сърбитѣ. Въ Турно-Северинъ. „До свиждание!“

На 26 августъ, благодарение на неуморимитѣ грижи на князьтъ, духоветѣ бѣха се вече уталожили до тамъ, щото той можеше спокойно да напустне столицата. Предъ видъ на това, той издаде слѣдующето възвание:

КЪМЪ БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

НИЙ АЛЕКСАНДРЪ I.

по божия милость и народна воля князь на България.

Слѣдъ като се убѣдихме въ печалната истина, че Нашето излизание изъ България ще улесни въстановлението на добритѣ отношения между България и нейната осво-

бодителка, Руссия, и като получихме увърение отъ правителството на Негово Величество, русския царь, че независимостьта, свободата и правата на държавата Ни ще останатъ непокжтнати и че никой нѣма да се бърка въ вжтрѣшнитѣ ѝ работи, обявяваме на Нашия любезенъ народъ, че се отказваме отъ българския престолъ, като желаемъ да покажиме предъ всички, до колко сж Намъ скжпи и мили интереситѣ на нашето отечество и какъ, за неговото благо и независимость, Ние сме готови да пожъртвуваме всичко, даже и това, което е по-скжпо отъ животътъ Ни.

Като изразяваме Нашата искренна и сърдечна благодарность за чувствата на любовь и преданность, които цѣлия Нашъ народъ е хранилъ и храни къмъ Насъ въ радостнитѣ и печални дни, които преживѣ бъкгарската държава и престолътъ отъ Нашето стжпвание на българската земля, Ний излизаме изъ границитѣ на княжеството, като възнасяме и ще възнасяме до края на днитѣ си топли молитви къмъ Всемогжщаго Бога, за да закриля, пази и помага на България, да стане тя велика, силна, щастлива, цѣлокупна и независима.

Като назначаваме за регенти Стефана

Стамболова, Петка Каравелова и подполковника Савва Муткурова, призоваваме всичкитѣ български граждане да се подчиняватъ и испълняватъ заповѣдитѣ и распорѣжданията на поставенното отъ Насъ регентство и министерство, да пазятъ мирътъ и тишината, за да се не усложни и безъ това трудното положение на отечеството Ни. Нека Богъ пази България.

Издадено въ столицата Ни София на 26 августъ 1886 год.

Александръ.

Въ минутата, въ която князьтъ подписа това възвание, свърши се и първата часть отъ революционната история. Този, отъ една разбойническа шайка испжденъ и отново тържественно повиканъ назадъ отъ народътъ си князь, трѣбваше да отстжпи предъ друга една неумолима сила, враждата на която той си бѣше спечелилъ. Призванието на князьтъ въ работитѣ на България се свърши, и нему оставаше още една трудна задача: да се опрости съ народътъ си, армията и приятелитѣ си. Да, и съ приятелитѣ си, защото тѣ му останаха вѣрни и въ нещастието му.

На 4 часа, слѣдъ пладнѣ, въ палатътъ се събраха всичкитѣ по-високи чиновници, офицеритѣ отъ гарнизонътъ и дипломатическото тѣло.

Князьтъ искаше по срѣдъ бѣлъ день да напустне страната си, за да не кажатъ неприятелитѣ му, че е избѣгалъ скритомъ, като злодѣецъ и да знае цѣлия свѣтъ, че не българския народъ го пжди изъ страната си. За това, той исказа желание да го испроводятъ регентитѣ и министритѣ до Турно-Северинъ, за да докаже, че българитѣ сж уважавали своя господарь до послѣдната минута на раздѣлата. Словото, което князьтъ държа предъ събранитѣ въ палатътъ, бѣше кратко: той поблагодари на народа и армията за любовьта и привързанностьта, която му се исказа презъ цѣлото време на князуванието му, той покани всички да се покоряватъ на регенството и пожела, щото и бждящия князь да работи така ръвностно за благото на страната, както и той е работилъ. Князьтъ бѣше джлбоко трогнатъ, но още по-трогнати бѣха присжтствующитѣ.

На 4 часа и 30 мин. се свали княжеското знаме, почетната стража отдаде честь—и, подъ бурнитѣ викове на грамадната развълнувана навалица, князьтъ сѣдна въ колата. Още нѣколко стискания на ржцѣ, още нѣколко поздрави на всички страни—и шедствието мрьдна. Отъ предъ вървѣха 40 конника отъ конвоя, слѣдъ тѣхъ колата на князьтъ и цѣлъ рѣдъ други кола съ испроводачи. Цѣлия градъ тънеше въ флагове,

войскитѣ бѣха нарѣдени въ шпалери и улицитѣ бѣха задрьстени съ народъ. Вънъ отъ градътъ стоеше нарѣдена конница и множество народъ, който искаше по-отблизо да види своя злочестъ господарь. Отъ врѣдъ гърмѣха непрекѫснати гласове на признателность, любовь и скрьбь!

Така напустна князь Александръ своята столица.

При „Малкия ханъ,“ на 11 килом. отъ София, шедствието се спре—и тукъ стана опрощаванието на князьтъ съ офицеритѣ, които трѣбваха да останатъ въ София: Муткуровъ, Поповъ, Петровъ, всичкитѣ полковии командири и още нѣколко други офицери.

Почивката при ханътъ трая не дълго време; князьтъ се обьрна къмъ офицеритѣ само съ нѣколко думи, сетнѣ, той ги прегѫрна и цалуна, въскачи се на колата — и, подъ виковетѣ на офицеритѣ, шедствието трьгна отново. Шедствието намалѣ—и само 9 кола поеха пѫтьтъ за Ломъ. Въ първата кола сѣдеше князьтъ съ Стамболова, сетнѣ слѣдваха другитѣ, въ които се намѣрваха принцъ Францъ Иосифъ, баронъ Ридезель, адютантитѣ Винаровъ, Увалиевъ и Стояновъ, военния министръ Николаевъ, майоръ Паница, регентътъ Каравеловъ, министритѣ Радославовъ, Стойловъ, Грековъ, моитѣ другари Широль отъ вѣст. „Стандартъ,“ Филионъ отъ агенц.

„Хавасъ“ и азъ. Кавалерийския отрѣдъ предвождаха поручикъ Таневъ и подпоручикъ Стойчевъ, които измолиха князьтъ да го испроводятъ до Ломъ. Това бѣше единъ хубавъ кавалерийски майсторлъкъ: 159 километра за 19 часа въ галопъ! Признавамъ се, че това трѣбва много да очуди нашитѣ кавалерийски офицери. Чудно, че тука бѣше събранъ цѣлия щабъ на князьтъ, който го обикаляше презъ сърбската война. Жално въспоминание!

Въ това пѫтувание се забѣлѣзваше една необикновена бързина, която, може би, истичаше отъ страхуванията на князьтъ, да не би да го спрѫтъ по пѫтьтъ. Презъ нощьта ние минахме балканътъ и чакъ въ Клисура се спрехме за малко, за да починатъ коньетѣ. Преди да се пукне зората, ние отново поехме пѫтьтъ. Въ малкитѣ селца, презъ които минахме, се развѣваха пандери, които служеха като бѣлѣзи за опрощаванието на страната съ господарьтъ. Тѣзи посрѣщания бѣха, наистина, твърдѣ скромни; но който отблизо познава българскитѣ селѣни и знае, колко е мѫчно да ги накара човѣкъ да искажатъ чувствата си,—за този, тѣзи скромни посрѣщания сѫ вѣренъ знакъ на силна скрьбь и дѫлбока трогателность.

Когато ние, на часа 2, пристигнахме въ Ломъ, то сварихме голѣмо множество народъ на

тържествено окичената скеля. Княжеската яхта „Александръ“ бѣше вече на пристанището, а сжщо така и австрийския параходъ „Савва.“ Ломския управитель, г. Берковский, посрѣщна князьтъ съ едно слово; сжщо така го поздравиха и бригаднитѣ командири: подполковникъ Любомский отъ Виддинъ и майоръ Филовъ отъ Руссе и още много други офицери. И тѣ сжщо пожелаха да испроводятъ князьтъ до Виддинъ, а други до Турно-Северинъ. Тъй като още отъ напредъ се знаеше, че ще има много испроводачи, то затова се нае и австрийския вапоръ „Савва,“ въ който се намѣрваше и буфета.

Азъ ще предамъ трогателнитѣ сцени, които и тукъ при опрощаванието на князьтъ се повтаряха. Ни едно око не остана сухо—и повторно пакъ се чуха възражения противъ заминаванието на князьтъ. Презъ време на пжтуванието за Виддинъ, стана една случка, която възбуди общето внимание: Всички съ удивление обърнаха очитѣ си къмъ яхтата, която слѣдваше подиръ „Савва“ на нѣколко стотини метра разстояние. Яхтата ненадѣйно ускори вървежътъ си до тамъ, щото за нѣколко минути настигна „Савва.“ Всѣкой си помисли, да ли яхтата нѣма намѣрение да усвои „Савва“ и да откара князьтъ назадъ, който въ това време се намѣрваше въ този вапоръ? Но растоянието

между двата вапора порасна отново—и тѣ мирно продължиха пакъ пжтьтъ си. Къмъ горнето азъ искамъ да добавя и това, че матроситѣ на яхтата бѣха замѣстени съ други отъ „Голубчикъ“ и че само мичманъ Гостоприемовъ бѣше останалъ на нея. Този момъкъ бѣше едничкия, който остана вѣренъ на князьтъ, когато князокрадцитѣ скришомъ го откараха въ Рени. На него се падна скрьбната честь да командува яхтата презъ послѣдното пжтуване на князьтъ.

Слѣдъ кратко пжтувание отъ Ломъ, ний наближихме твърдината, Виддинъ, която въ течение на много години е издържала много обсади, много бури, много забѣлѣжителни събития е виждала, но ни едно таково, каквото и бѣше писано да види днесь.

Едвамъ ние забѣлѣжихме неправилнитѣ очъртания на твърдината, при насъ се доближиха два вапора, отъ които едина бѣше подъ грьцко, а другия подъ влашко знамена. Тѣ потъваха въ пандери; множество народъ се трупаше по ковертитѣ имъ и музики свиряха. Когато ний минахме по край тѣхъ, князьтъ биде поздравенъ отъ тѣхъ съ грьмогласно урра и съ гърмежъ на музикитѣ. Сетнѣ, тѣ се обьрнаха и трьгнаха слѣдъ яхтата. Между това, нашитѣ вапори се доближиха достатъчно до крѣпостьта и скоро ний видяхме цѣли кжлба димъ

да увиватъ темето на стѣнитѣ, а послѣ това чухме гърмежътъ на обсаднитѣ топове.

Колкото по-вече ний наближавахме, толкова по-силенъ ставаше гърмежътъ на топоветѣ, и между облацитѣ отъ пушакътъ се замѣркаха пандеритѣ, съ които бѣха окичени окопитѣ. На брѣга, между Дунава и окопитѣ, стоеше видинския гарнизонъ, нарѣденъ въ дълга линия. Задъ войската, глава до глава, стоеше голѣма навалица народъ, която толкова по-вече растеше, колкото по-вече се доближавахме до пристанището. Съ гърмежътъ на топоветѣ се смѣси шумното урра на войската и народа, и когато вапорътъ „Савва,“ забуленъ съ пушакъ, се спре до скелята, всѣкой, който не познаваше истинското положение на работитѣ, помислилъ би, че Виддинъ посрѣща побѣдоносния си господарь, който иде отъ бойното поле.

Но много би се излъгалъ този, който би помислилъ така.

Когато князъ Александръ, подъ звуковетѣ на музикитѣ, стжпи на скелята, тукъ се разгжрна една картина, каквато човѣкъ, може би, само единъ пжтъ въ животътъ си има случая да види. На скелята стоеше майоръ Узуновъ, обиколенъ отъ офицеритѣ на гарнизона, които поздравиха князьтъ съ едно бурно „урра.“ Всички викаха „урра,“ но всѣкой осѣщаше, че то

бѣше едно скрьбно „урра.“ Когато князьтъ напустна скелята и се опѫти къмъ градътъ, то около него се натрупа такава навалица, щото той отъ много силното натискание едвамъ дишеше. Едва съ голѣма мѫка сполучи той да си пробие пѫть презъ навалицата—и по-много носенъ, отъ колкото ходящъ, влѣзна въ управлението. Когато той влѣзна тамъ, азъ бѣхъ въ навалицата. Въ управлението владѣеше една задушена температура. Чакъ тука стана истинското и послѣдно опрощавание между князьтъ и българската земя. Тукъ азъ видяхъ да плачатъ мѫже, които на-дали презъ цѣлия си животъ сѫ поронвали поне една сѫлза, — мѫже, които не веднѫжь сѫ глѣдали въ очитѣ на смьртьта, обиколени отъ ужаситѣ на боя.

Въ управлението стана сѫщата сцена—и каквото чу тамъ князьтъ—то бѣше повтаряние на това, което стана въ София: „Ваше Височество, безъ Васъ нѣма България!“

Положението за минута стана твърдѣ сериозно—и подполковникъ Любомски почна да се страхува, да не би офицеритѣ и народътъ да се опитатъ да задьржатъ князьтъ. Тукъ князьтъ излѣзна на балконътъ и съ високъ гласъ дьржа едно слово, въ което каза, че той е принуденъ да напустне България за благото на страната и че той повторно благодари на всич-

ки опия, които жьртвува за него мило и драго. Тъзи утъшителни думи уталожиха народътъ, и князьтъ най-послъ сполучи да се върне на вапорътъ и да продължи пжтуванието си подъ гърмежътъ на топоветъ и възклицанията на народътъ и войската. Онзи, който видъ тази трогателна картина, гдъто единъ обиченъ князь се раздъляше за винаги отъ народътъ си, той, вървамъ, че никога нъма да я забрави; но разположението на духоветъ, което владъеше на самия вапоръ, бъше неописаемо. Едвамъ на 150 метра далечъ отъ вапорътъ зъяха отъ високия брѣгъ старитъ круповски топове, които преди една година, при Сливница, съяха ужасъ и смърть въ рѣдоветъ на неприятеля, и тъ сега забълваха огънь и пушакъ къмъ яхтата, като че искаха съ това да я разрушатъ, отъ колкото да допустнатъ да отнесе познатия имъ предводитель. Съ много мжже, които се намърваха на яхтата, азъ се познавахъ още отъ бойното поле и ги видъхъ хладни и твърди въ огъньтъ на биткитъ; и азъ мисля, че тъ всички до единъ искаха още единъ пжтъ да се хвърлятъ въ този огънь, само да се не раздълятъ съ любимия си вождъ.

При всичкитъ трогателни сцени въ Виддинъ, князьтъ показа едно извънрѣдно спокойствие, което никакъ не отговаряше на трогател-

ность въ София. Знаено е, че и най-силнитѣ душевни вълнения не могѫтъ да траятъ дълго време; тѣ достигатъ до една височина и подирѣ постъпенно спадатъ. Най-дѫлбоко бѣше трогнатъ князьтъ въ София, когато извѣсти на офицеритѣ си, че той е принуденъ да отстѫпи на русския натискъ, да сложи короната си и да напустне България за винаги. Когато слѣдъ тѣжкото му рѣшение, послѣдва още по-тѣжкото испълнение, то князьтъ се поуталожи; а когато ние напустнахме Виддинъ, той бѣше най-спокойния между насъ. Когато послѣдната батерия испрати послѣдния си опростителенъ поздравъ къмъ яхтата, князьтъ намѣри въ него този cri de cœur (викъ на сърдцето): „Сега поне русския консулъ не ще може да телеграфира въ Петербургъ, че българитѣ сѫ ме испѫдили.“

Ние напустнахме България, но демонстрациитѣ на съчувствие още не се свършиха. Когато ний наближихме влашкия брѣгъ, при Калафатъ, посрѣщна ни бурното „урра“ на една голѣма навалица, която се трупаше на скелята. Пандеритѣ се развѣваха и нѣколко оркестра свириха „Шуми Марица!“ Князьтъ заповѣда да се намали ходътъ на яхтата, за да отблагодари на тѣзи, които го поздравляваха отъ брѣгътъ. Два вапора и нѣколко варки ни испроводиха доста на далекъ отъ Калафатъ, слѣдъ което се

върнаха назадъ и ние скоро забълъжихме, че звънарницитѣ отъ Калафатъ и минаретата отъ Виддинъ почнаха да исчезватъ отъ очитѣ ни.

Когато се мръкна и гжста тъмнина уви брѣговетѣ на Дунава, ний още чувахме, ту отъ българския, ту отъ влашкия брѣгъ, шумътъ на „уррата“ и звуковетѣ на музикитѣ. Да, даже когато минахме българския брѣгъ и влѣзохме въ водитѣ на Сърбия, до ушитѣ ни задолитя шумътъ на „уррата“ отъ къмъ срьбска страна.

Види се, особенна сждба вѣеше надъ князьтъ, че той на всѣкждѣ посрѣщаше пламенни изражения на симпатия, даже и отъ тамъ, отъ гдѣто той най-малко очакваше, като напр. отъ сърбитѣ. Азъ казвамъ, особенна сждба, защото тѣзи симпатии костуваха твърдѣ скжпо за князьтъ.

Слѣдъ полунощь, ний съзрѣхме фенеритѣ на Турно-Северинъ и въ единъ часъ нашитѣ вапори се спреха на скелята. Събиранието на багажътъ и претоварянието му отъ единъ вапоръ на другъ правяха впечатление, прилично на това, когато се пренасяме отъ една кжща на друга. Князьтъ и принцъ Францъ Иосифъ, преди да спреме на скелята, се преоблѣкоха въ цивиль, сжщо така и адютантинътъ капитанъ Увалиевъ, който бѣше назначенъ да испроводи князьтъ до отечеството му. Преди да напустне вапорътъ,

князьтъ прие една депутация отъ ромжнски офицери, които бѣха дошле да го поздравятъ съ стжпванието му на ромжнска земя и да му изразятъ топлото съчувствие на ромжнската армия. Сетнѣ, придруженъ отъ всичкитѣ испроводачи, князьтъ напустна вапорътъ и се опжти къмъ желѣзнопжтната станция, за да дочака курриерския тренъ. Отъ вапорътъ до желѣзнопжтната станция бѣха нарѣдени въ шпалеръ ромжнски войници, които отдадоха на князьтъ длъжната честь. Въ салонътъ на станцията владѣеше една скрьбна тишина. Всички говоряха съ половина гласъ и всѣкой се питаше: „какъ ще се свърши опрощаванието?“ Времето ни се чинеше като безкрайно-дълго, но най-послѣ тренътъ се зададе. Князьтъ стана — и едно трикратно „урра“ потърси цѣлия салонъ. Той прегжрна свойтѣ офицери, министритѣ и други лица, отъ които мнозина плачаха съ гласъ.

Тренътъ стоеше предъ перонътъ. Обиколенъ отъ всичкитѣ испроводачи, князьтъ се качи, съ братътъ си, въ вагонътъ и се спре до вратата. Испроводачитѣ се натрупаха подъ вратата. Жаловно и съ налени очи стоеше князьтъ—и погледътъ му излеко сновеше по скрьбнитѣ лица на милитѣ му испроводачи. Едно глухо изсвирвание—и тренътъ мрьдна.—За сетенъ пжтъ се раздаде викътъ: „да живѣе князь Александръ!“

и когато тренътъ измина станцията, до ушитѣ на испроводачитѣ долетѣха тѣзи думи:

„До свиждание!“

. . . .

. . . .

На 28 августъ, около пладнѣ, яхтата се върна въ Виддинъ. На нея се намѣрваха всичкитѣ лица, които испроводиха князьтъ до Турно-Северинъ, но само той липсваше. При спиранието на яхтата, княжеското знаме се свали до половината на мачтата—и музиката засвири скрьбенъ маршъ. Яхтата приличаше на единъ мрьтвешки ковчегъ — и всичкитѣ присѫтствующи снѣха шапкитѣ си.

Тѣ добрѣ знаяха, защо направиха това.....

XV.

България безъ князьтъ.

Една „княжеска“ партия. Опортюниститѣ. Русската дипломация. Въпросътъ за военнитѣ съзаклѣтници и Германия. Българската армия не иска и да знае за порусванието.

Когато се върнахъ отъ Турно-Северинъ въ София, азъ сварихъ въ столицата едно по-уталожено настроение, но не забѣлѣжихъ никаква готовность въ населението да приеме русскитѣ искания.

Страхуванията, обаче, че Руссия, подкрѣпена отъ Германия, ще се опита да рѣши българския въпросъ съ мечъ и че ще оккупира България, не се сбѫднаха. Русситѣ, наистина, се оттърваха отъ князьтъ, но привърженцитѣ му останаха и не исказаха никаква готовность да сложатъ орѫжието си. Противо-преврата стана чрезъ армията и народътъ го посрѣщна съ голѣма радость. Народътъ остана задоволенъ отъ резултатитѣ и мисляше, че, слѣдъ тѣзи мѫчнотии, ще може вече да се върне при работитѣ

си. Но той остана излъганъ. Тукъ се появи другъ единъ ударъ — оставката на князьтъ, и противъ това ново събитие се подигна и едно ново движение въ полза на сваления князь. Въ България се състави една нова партия, която можеше да се наръче „княжеска“ и която имаше за программа неприпознаванието оставката на князьтъ. Въ Европа, а най-вече въ Руссия, се смъяха на това; но българитѣ не даваха ухо на тѣзи подсмивания и се опжтиха да повикатъ назадъ сваления князь. Че това е мжчна работа, българитѣ знаяха много добрѣ; но тѣ се надяваха, че ще сполучатъ и предполагаха, че Европа, щомъ се увѣри въ законностьта на дѣлото имъ, нѣма да имъ прави никакви спжнки. Тѣзи идеални кроежи на българитѣ не се сбждпаха; защото тѣ не знаяха, че тази Европа не е друго нищо, освѣнь една стара егоистка, която малко се грижи за сждбинитѣ на по-слабитѣ народи. Това, именно, незнание чувствата на европейскитѣ правителства стана причина да се съставятъ въ България три партии: съ князьтъ, безъ князьтъ и противъ князьтъ. Азъ мисля, че всѣкиму е любопитно да знае, отъ какви елементи се съставиха тѣзи партии.

Най-напредъ трѣбва да спомена за офицерството и армията, които останаха вѣрни на князьтъ и смѣтаха отсжтствието му като „време-

ненъ отпускъ.“ Причинитѣ за поведението си, тѣ нагласиха както слѣдва: Князьтъ извърши за армията всичко, което му идеше отъ ржка; той я обичаше, като свое чадо, и я предвождаше къмъ побѣди и слава. Ако нѣколко офицери станаха жьртва на едно развращение, то причината на това иде отъ вжтрѣшно и вънкашно влияние. Противъ вънкашнитѣ причинители на нашето злощастие, ние не можемъ да направимъ нищо; но противъ вжтрѣшнитѣ, които съ развратяванието си подкопаваха рѣдътъ и дисциплината, ние можемъ да упражнимъ крушумътъ и бѣсилото. Макаръ и да загинемъ въ това наше предприятие, ний все пакъ искаме да го извършимъ! Съ князьтъ ни се отнѣма и отечеството, и ако той не се повьрне, то не ни остава друго нищо, освѣнъ да се изселимъ, или пъкъ да лѣгнемъ, като овци, подъ пожътъ.

Европейската дипломация, наистина, глѣдаше съ лошо око на тѣзи домогвания, но, при това, тя виждаше ясно, че българския народъ трепери надъ своя князь и настоятелно изисква завръщанието му. А общественното мнѣние, съ исключение на русското, подкрѣпяше справедливитѣ домогвания на българитѣ.

Ако по-горѣ спомѣнахъ, че въ България имаше една партия, която искаше, при каквито и да сж условия, да върне князьтъ, то тукъ

трѣбва да кажа, че имаше и друга една, която искаше завръщанието му, само ако това е възможно. Тѣ казваха: ако всичкитѣ наши трудове за завръщанието на князьтъ не сполучатъ, то въ интереситѣ на страната трѣбва да работимъ така, щото да умалимъ поне нещастието, което ни сполетя. Това бѣше партията на оппортуниститѣ, които имаха за патриотическа цѣль да помислятъ, въ тѣзи тѣжки минути, и за страната и да отвоюватъ поне самостоятелностьта на България. Ако и мнозина да укоряватъ тази партия като непостоянна, то азъ все пакъ трѣбва да кажа, че тя и неможеше да постжпва друго-яче. Тя бѣше принудена да води така българската политика, щото Руссия да нѣма причина за оплаквания. Сжщо така щеше да бжде една лудина, ако българитѣ веднага слѣдъ заминаванието на князьтъ, го повърнеха отново и съ това дадяха поводъ на русситѣ за едно намѣсвание. Тѣ бѣха принудени да чакатъ, каква посока ще вематъ работитѣ и да видятъ, да ли нѣма да се обърнатъ обстоятелствата за въ полза на България, или пъкъ да дѣйствуватъ за създаванието на такива. Такава бѣше политиката на българскитѣ оппортунисти, и азъ съмь напълно убѣденъ, че това бѣше най-мждрото, което тѣ можеха да направятъ. Слѣдователно, лозинката имъ бѣше да „спечелятъ време“ и да

се „възползуватъ отъ обстоятелствата.“ Тѣхнитѣ планове се олесниха и чрезъ това, че страната се покори доброволно на регенството и че смѣтанитѣ отъ русситѣ безрѣдици не се появиха. Русситѣ очакваха, че заминаванието на князьтъ ще бѫде знакъ за българитѣ да преминатъ на русска страна: даже и тѣзи, които се каниха веднага, слѣдъ заминаванието на князьтъ, да преминатъ подъ звуковетѣ на музиката къмъ русситѣ, разрѣдиха русската водка съ българска вода и доброволно прегжрнаха политиката на чаканието. Даже по-вече: мнозина привърженици на Цанкова се отцѣпиха отъ него и се обявиха като най-върли неприятели на станалия превратъ. Самъ Цанковъ, на 30 августъ, биде принуденъ да каже: „никога князь Александръ не е располагалъ съ по-голѣма и по-силна партия, отъ колкото днесь.“ Че тѣзи думи на Цанкова бѣха вѣрни, вижда се отъ телеграммитѣ на покорность, пратени до князьтъ и русския царь. До князьтъ се испратиха нѣколко стотини, а до русския царь само три.

За да се оцѣнятъ тѣзи манифестации по истинската имъ стойность, ний трѣбва да не забравяме, че българитѣ дълго време смѣтаха Руссия за едно високо провидение, а русския царь — за единъ земенъ богъ. Но сега и най-простия селѣнинъ въ България позна враждата

между князьтъ и русския царь, и ако той, при всичко това мина на страната на князьтъ, то това ясно показва, че обоянията му въ божественностьта на русския царь сж исчезнали безвъзвратно. Русситѣ работеха съ всички сили да искоренятъ за винаги въспоминанията на българитѣ за князьтъ, да обьрнатъ отново сърдцата имъ къмъ бѣлия царь и да уголѣмятъ съ тѣхъ и така безбройното число на робоветѣ му. Но всичко това удари на камькъ: българитѣ не искаха да чуватъ ласкателствата на русситѣ, защото вече имаха злочестината да познаватъ студенитѣ прегрждки на бѣлата мечка. Когато господинъ Богдановъ достигна цѣльта си и сполучи да докара до край съзаклѣтничеството противъ князьтъ, въ Петерсбургъ се рѣши да се „ритне кросното, понеже се истака платното:“ той се повика назадъ, а на негово мѣсто биде назначенъ Неклудовъ. Неклудовъ пристигна въ София нѣколко дни преди заминаванието на князьтъ, и всички, които му приписваха миролюбиви качества, останаха напълно излъгани. Още въ първитѣ дни, когато регентитѣ и министритѣ се завърнаха отъ Турно-Северинъ въ столицата, стана явно, че Неклудовъ иска да преслѣдва една политика на заплашвания, за прокарванието на която той си бѣше избралъ, като срѣдство, бъркотиитѣ на работитѣ. На въпроситѣ на

регентитѣ, какво, именно, иска Руссия отъ България, Неклудовъ имъ отговори, че Руссия желае щото България и силнитѣ на деньтъ да искажатъ своята покорность и обичь къмъ великата Руссия. Ако това стане, то Руссия ще забрави станалото и отново ще обърне благоволението си къмъ българитѣ. По-вече отъ тѣзи кухи думи, нищо друго не можеше да се истѣгли отъ устата на Неклудова. Но най-чудното бѣше това, че този мжжь се показваше ту като приятелски съвѣтникъ, ту пъкъ, въ лицето на помощника си Карцова, като най-върлъ гонитель на българщината. На късо, русскитѣ представители въ София приличаха на барометри: ако е хубаво времето, Неклудовъ се явява и говори на широко за голѣмата обичь и благородството на русския царь къмъ българския народъ, ако пъкъ е лошо, то на сцената се явява Карцовъ и злобно почва да мѣта панславистическитѣ си стрѣли върху „глупавитѣ" българи, които не искатъ да играятъ по гайдата на московскитѣ гайдари. Но слѣдъ нѣколко дни, обаче, двамата русски дипломати забѣлѣжиха, че досадливата имъ стара свирня не прави никакво впечатление на „дебелацитѣ" — българи. Българитѣ, наистина, останаха до нѣгдѣ слисани отъ тази свирня, но все пакъ постоянствуваха на исканията си да имъ изложатъ писменно руситѣ своитѣ желания, да

имъ гарантиратъ, пакъ писменно, че Руссия нѣма да наруши самостоятелностьта и свободата на страната, и да припознаятъ съединението. Но русситѣ не искаха да чуватъ това, и лошия Карцовъ отново се появи на сцената и извѣсти, че въ България нѣма правителство, тъй като князь Александръ е нѣмалъ никакво право да оставя слѣдъ себѣ-си регенство, и че регентитѣ Стамболовъ и Муткуровъ не притѣжаватъ правата, предвидени въ конституцията въ статиитѣ за регенствата. Обаче, едно писменно заявление върху тѣзи точки, русситѣ пакъ не искаха да дадѫтъ и тѣ, спорѣдъ мене, направиха много добрѣ; защото слѣдъ късо време и на пукъ на Руссия, всичкитѣ европейски сили признаха регентството за законно.

Само за едно господинъ Нсклудовъ не жалеше книга — и то бѣше за освобождението на арестуванитѣ предатели. Нѣколко пѫти вече този мѫжъ бѣше заявявалъ устно на регенството да се освободятъ арестуванитѣ, но българитѣ показаха сѫщата умраза къмъ устнитѣ заявления, както и Неклудовъ къмъ писменнитѣ — и така работата остана несвършена. И тъй, на 7 септемврий, русситѣ подадоха на правителството едно писменно заявление, въ което искаха спиранието ислѣдванията надъ Бендерева и Груева, ужъ до когато се уталожатъ страститѣ на-

родии. Всѣкой, който живѣеше по това време въ България, трѣбва да признае, че тогава страната се намираше въ доста мирно положение и че никакви страсти не вълнуваха народа. Работата стоеше съвсѣмъ инакъ: русситѣ просто искаха да оттърватъ отъ наказание всички тѣзи мѫже, които така ревностно послужиха на русския царь. Че това е истина, показва самата теория на Карцова, който бѣше казалъ: „Владѣтельтъ на всичкитѣ българи е русския императоръ. Само тѣзи могѫтъ да бѫдѫтъ наказани, които се опълчатъ противъ него; противъ него сѫ князь Александръ и неговитѣ приятели; слѣдователно, тѣ сѫ престѫпницитѣ, а не офицеритѣ, които го свалиха.“ Отговорътъ на българското правителство гласеше, че до сега сѫ станали само изслѣдвания надъ престѫпницитѣ и че до присѫдата ще се измине още много време. И тъй русското правителство нѣма причина да нарушава законния вървежъ на военно-сѫдебнитѣ работи — нѣщо, което не допуска и основния законъ на страната, а освѣнь това, ненаказванието на престѫпницитѣ може да предизвика едно сериозно негодувание въ народа. Неклудовъ не се задоволи отъ този отговоръ на българитѣ и се опита да стѫпи въ преговори съ Начевича, но претърпѣ пълно фиаско: бъл-

гаритѣ останаха твърди и по никой начинъ не искаха да измѣнятъ посоката на дѣйствията си.

По-горѣ азъ казахъ, че Германия и Австро-Унгария подкрѣпяха русскитѣ искания за освобождението на прест҄ѫпницитѣ; сега, обаче, тѣ измѣниха посоката си и известиха българското правителство, че то е свободно да се расправи съ тѣхъ, както иска, но само да почака, докогато Каулбарсъ пристигне въ България — нѣщо, което ще да стане слѣдъ късо време. За всѣкой германецъ е твърдѣ мѫчно да се занимава съ това неоснователно намѣсвание на Германия въ военно-сѫдебнитѣ дѣла на една чужда държава; защото, както и да въртимъ работата, все пакъ виждаме, че Германия е водила тукъ една политика, съвсѣмъ противоположна съ нейнитѣ монархически и войнишки традиции. Всѣкой знае, че българскитѣ военни съзаклѣтници заслужлатъ смъртно наказание поради измѣнничеството си противъ държавния глава. Но въпрѣки това пакъ Германия бѣше, която ги отърва отъ приготвеното вѫже. Ни една още постѫпка на Бисмарка не е предизвикала такова негодувание въ германския народъ, както тази. Тази негова постѫпка не е нищо друго, освѣнь едно надсмивание надъ здравия разумъ, а за това, азъ мисля, да я забулимъ и да замълчимъ. Тукъ азъ ще приведа още и това, че герман-

ското намѣсвание пробуди въ българскитѣ родолюбци едно скрьбно очудвание. Особенно за българскитѣ офицери тази германска защита на бунтовницитѣ се показа като неразрѣшима гатанка. Но при все това, народътъ и армията не губеха надежда, че единъ день престѫпницитѣ ще получатъ своето възмездие; за това и правителството рѣши да упорствува на всичкитѣ русски искания.

Сѫщо и въ други случаи българската армия остана твърда спрямо русскитѣ настоявания. За голѣмъ гнѣвъ на русскитѣ представители, почти всичкитѣ офицери отказаха да присѫтствуватъ на молебствието въ именния день на русския царь. На мѣсто това, всичкитѣ полкове испратиха на 6 септемврий до князьтъ телеграмми, въ които тѣ изразиха своята твърда преданность и силна привързанность къмъ бившия си господарь. Въ сѫщо време, армията испълни двѣ заповѣди, които князьтъ ѝ бѣше оставилъ, като завѣщание, т. е. изгоряванието знамената на струмския полкъ и юнкерското училище. Русситѣ и тукъ се опитаха да побъркатъ на това, но армията остана твърда. Предъ очитѣ на заробенитѣ бунтовници биде изгорено, въ Радомиръ, знамето на струмцитѣ, а въ Бали-Ефенди — на училището. На войницитѣ отъ струмския полкъ този актъ направи таково впечатле-

ние, щото тѣ се опитаха да насилятъ стражата и да погубятъ арестуванитѣ си началници. Жално е, че тѣ не сполучиха! При сжмнителнитѣ дисциплинарни обстоятелства, които, благодарение на превратитѣ, владѣяха въ армията, правителството се страхуваше, да не би бунтовническитѣ елементи сполучатъ да привлѣкжтъ на своя страна нѣкои отдѣлни отряди и заедно съ тѣхъ да направятъ новъ мятежъ — нѣщо, което съ голѣма радость би се посрѣщнало отъ страна на руссит̃ѣ. Но това страхуване, за добра честь, не се сбждна. Румелийскитѣ полкове напустнаха столицата безъ опиране и се разотидоха по мѣстата си въ пълна надежда, че регенството нѣма да трьгне напрѣко интереситѣ на отечеството. Сжщо така се покори и народътъ, безъ да направи нѣкоя мжчнотия на правителството, така щото народното събрание можа мирно и тихо да се събере въ София. Наистина, въ страната владѣеше военно положение, но никой го не осѣщаше.

XVI.

Народното Събрание.

Една поздравителна телеграмма на князь Александра, подписана отъ 206 представители. Отстраняванието на царскитѣ портрети отъ залата на народното събрание. Гадбанъ-Ефенди зема подъ своя защита русския царь. Народното събрание се отваря съ въсклицанието „да живѣе князь Александръ.“ Една покорна телеграмма на русския царь и отговора на събранието на тронната рѣчь на регенството. Страшни противоположности. Държавата купува имуществата на князь Александра. Изглѣдътъ на народното събрание. Въпросътъ за измѣнението на конституцията.

На 1 септемврий послѣдва въ София тържественното отваряние на народното събрание, при което присѫтствуваше дипломатическото тѣло, съ исключение на русский и германский представители. Чрезъ това отсѫтствие излѣзоха на явѣ три нѣща: първо, че Руссия не е задоволена отъ българското правителство; второ, че Германия, както и по-преди, продължава да се държе рѫка за рѫка съ Руссия; трето, че отношенията между Австрия, Руссия и Германия сѫ се измѣнили. А туй нѣщо се показа

най-вече отъ това, че австрийския представитель официално присжтствуваше на тържеството, а неговия германски и русски колеги—не. Причината за отсжтствието на русския представитель бѣше тази: първо, че българското правителство се бѣше осмѣлило да покаже наклонностьта си къмъ самостоятелность и не искаше да прегжрне панславизма—и второ, че народнитѣ представители, преди още отварянието на събранието, бѣха направили едно голѣмо престжпление, въ очитѣ на Катковцитѣ. Когато, именно, народнитѣ представители започнаха да се събиратъ въ София, привьрженницитѣ на княза имъ поднесоха за подписвание една поздравителна телеграмма на князь Александра, въ случай на именния му день.

Тази телеграмма бѣше подписана отъ 200 души представители и се проводи сутриньта на 30 августъ на княза. Тя имаше слѣдующето съдържание:

„Събранитѣ въ София народни представители молятъ Всевишния, на Вашия именненъ день, за здравието и дългоденствието Ви; съжеляватъ дж̌лбоко Вашето отсжтствие отъ възлюбленото ни отечество и желаятъ отъ все сърдце да видятъ по-скоро по между си героя и защитника на народната свобода и независимость.

Живѣйте за слава, честь и величие на България!“

Какво дѣйствие е произвела тая телеграмма въ Петерсбургъ, лесно можемъ да разберемъ, ако една страна си представимъ голѣмата вражда, която храняше русския царь спрямо своя братовчедь, а отъ друга — нищожното число присѫтствующи въ катедралната чьркова, гдѣто се отслужи молебствие по случай именния день на русския царь.

Но съ тази телеграмма народнитѣ представители показаха само една часть отъ черната си ужь злоба, която оживляваше тѣхнитѣ души: преди още да влѣзатъ тѣ въ засѣдание, бюрото на събранието извьрши едно ново престѫпление (!). Вьрху тронния престолъ, както обикновенно, висѣше окаченъ ликътъ на княза въ натурална голѣмина, а отъ дѣсно и лѣво—портретитѣ на послѣднитѣ двама русски царе. Вмѣсто да се отстрани ликътъ на княза, както очакваха руситѣ, и да се замѣсти съ този на Каткова, то той само се покри съ една тьнка синя завѣса, а портретитѣ на русскитѣ царе се изнесоха на вънь изъ събранието. Това бѣше едно ясно доказателство за нерасположението на българитѣ къмъ Руссия, и руситѣ, може би, щѣха да се считатъ за силно докачени, ако Гадбанъ-Ефенди, турския пълномощникъ въ София, не

бѣше капналъ цѣлителенъ балсамъ въ тая рана на докачението. На този изряденъ Гадбанъ-Ефенди, на този прочутъ хумористъ на нашия вѣкъ му блѣсна великата мисьль да вземе подъ своя защита русскитѣ величества. Той заяви на народнитѣ представители, че не сѫ направили добрѣ, гдѣто сѫ махнали портретитѣ на русскитѣ царе; но неговитѣ заявления останаха на праздно и не се взеха въ внимание отъ твърдоглавитѣ българи; обаче, като награда за това заявление, бѣдний Гадбанъ-Ефенди трѣбваше найсетнѣ да доживѣе още и до тая голѣма скърбь, щото лошитѣ язици распространиха слухътъ, че неговата защита била само единъ актъ отъ тънка ирония. Ние не знаемъ, кое е вѣрно; но ако Гадбанъ-Ефенди сериозно е защищавалъ русскитѣ царе, а хората сѫ зели тази негова защита за шега, то нека той бѫде спокоенъ и се утѣши . . . .

Тъй като всичко това стана вече преди отварянието на събранието, то всѣкой се питаше, като какво ще стане въ самото събрание. При отварянието на събранието, най-напредъ се появиха регентитѣ Стамболовъ, Каравеловъ и Муткуровъ, придружени отъ голѣма военна свита. Стамболовъ държа, съ високъ гласъ, тронната рѣчь на регенството, като каза, че то е поканило народнитѣ представители на събрание,

за да съдѣйствуватъ за общото народно дѣло. То (регенството) исказа надежда, че всичкитѣ партии ще го подкрепятъ и предизвѣсти разглѣжданието на важни законопроекти. Тронната рѣчь свърши съ едно въсклицание: „да живѣе България!“ Слѣдъ това, регентитѣ заедно съ свитата си се оттеглиха. Сега, спорѣдъ правилника на народното събрание, трѣбваше да се избере предсѣдатель, който да замѣсти г. Стамболова; но преди да стане това, народния представитель Д-ръ Вачевъ се повдигна и произнесе една огненна рѣчь, която свърши съ пламеннитѣ думи: „да живѣе князь Александръ!“ Тѣзи думи се посрѣщнаха съ грѣмогласно урра отъ всичкитѣ представители и отъ публиката въ галериитѣ. Той въ много мѣста на рѣчьта си биде прекжсванъ отъ урра; но когато той спомѣна за благодарностьта, която българитѣ дължатъ на княза за побѣдоносното отбранвание на отечеството и нарѣче инициаторитѣ на 9 августъ ниски злодѣйци, тогава тѣзи урра се преобърнаха на цѣла бура отъ въсклицания и потърсиха залата. И противъ всичко това русската партия не се осмѣли да покаже ни най-малко негодувание. Слѣдъ туй се премина къмъ избора на предсѣдатель. При този изборъ, народния кандидатъ г. Г. Живковъ получи 170 гласа, а русския кандидатъ г. Сукнаровъ — само

16 гласа. Послѣ това ново поражение на русската партия, засѣданието се отложи, за да се даде време на народнитѣ представители да поразмислятъ върху отговора на тронната рѣчь.

На другий день, 2 септемврий, се предложи на събранието една телеграмма, която, както винаги, щеше да се отправи до русския царь. Тази телеграмма исказваше покорностьта на българитѣ къмъ русския царь и надеждата, че добритѣ отношения съ Руссия ще се остановятъ пакъ, и че българитѣ сѫ увѣрени, какъ Руссия ще гарантира съединението, свободата и независимостьта на България. Тази неочакквана телеграмма послѣдва, благодарение на голѣмия русски натискъ, отъ който властьта не можеше да се отърве. Но народнитѣ представители бѣха на друго мнѣние, и извѣстния родолюбецъ и защитникъ на народната свобода, г. Захарий Стояновъ, съобщи на председателя, че ще се появи страшно негодувание, ако тази телеграмма се предаде за подписвание на народнитѣ представители. Председателя, който се страхуваше да не стане нѣкакво си спрѣчкване въ събранието, и като не знаеше друго-яче да си помогне, рѣши да отложи засѣданието. Слѣдъ това станаха частни съвѣщания и найсетнѣ, чрезъ дълги убѣждения, г. Стамболовъ, благодарение на своята популярность, сполучи

да прокара телеграммата. Само на неговото огромно влияние предъ народнитѣ представители може да се припише прокарването на тази телеграмма. Сжщевременно се съгласиха и върху отговора на тронната рѣчь на регенството. Този отговоръ и телеграммата за русския царь съставляватъ двѣ голѣми противоположности.

На 4 септемврий се прие отъ народното събрание, както отговора на тронната рѣчь, така и телеграммата за русския царь. Отговора на тронната рѣчь гласеше така:

„Народнитѣ представители, свикани на извънрѣдна сессия въ днешнитѣ тежки за отечеството ни времена, считаме за свой неминуемъ дългъ да изявимъ, че станалий на 9 августъ т. г. позоренъ превратъ, дѣло на шепа злонамѣренни личности, покърти и възмути цѣлъ български народъ, и го накара, като единъ човѣкъ, да въстане, наедно съ своята храбра войска, за да защити честьта, независимостьта и короната на България, и да възстанови законния рѣдъ; а сжщевременно да иска отъ правителството строго наказание дѣйцитѣ на тоя престжпенъ превратъ. Българский народъ не намѣрва думи, съ които да искаже своето очудвание за самоотвърженостьта и без-

примѣрний патриотизмъ на Негово Височество Александръ I, който, за запазванието независимостьта, свободата и правата на държавата ни, и за въстановление добри отношения между императорското русско и българско правителства, великодушно се отказа отъ българский престолъ; ний, народнитѣ представители, хранимъ твърда надежда, че слѣдъ тая неоцѣнима жьртва, тѣзи добри отношения ще се въстановятъ на пълно. Ний сме джлбоко убѣдени, че всичкитѣ български граждане, като чувствуватъ и съзнаватъ отъ каква голѣма опасность се застрашава отечеството ни, ще се сполетятъ около правителството и ще му даджтъ нуждната помощь и поддържка, за да запази рѣда, тишината и вжтрѣшната безопасность, и за да излѣзе държавата ни цѣла и неповрѣдена отъ настоящата криза.

Народното представителство исказва своята сърдечна благодарность Вамъ, г-да регенти, и на правителството за взетитѣ мѣрки по обезпечаванието въ страната мира и спокойствието, както и за свикванието, възможно по-скоро, велико народно събрание, което, съобразно съ конституцията, да из-

бере князь на вакантний български престолъ.

Народното събрание ще разгледа и рѣши съ нуждното внимание внесенитѣ законопроекти и предложения отъ правителството, въ което, приятно ни е да заявимъ, имаме пълна вѣра, че то, съ своята енергия, благоразумие и предвидливость, ще умѣе да пази и защитява интереситѣ и правата на отечеството.

Да живѣе България!"

Че тѣзи двѣ постановления на народното събрание стоятъ въ страшна противоположность, никой не може отказа. Всѣкой вижда, че покорната телеграмма за русския царь не стои никакъ въ хармония съ отговора на тронната рѣчь, гдѣто тъй немилостиво се осжжда царското дѣло отъ 9 августъ.

Безполезно ще бжде, ако нѣкой би се наелъ да доказва, че народното представителство въ тѣзи си двѣ постановления се намѣрваше въ височината на положението си. Тази противоположность може да се разясни само така, че покорната телеграмма бѣше една проста формалность, а отговора на тронната рѣчь — изражение на истинското мнѣние на народнитѣ представители. Причината за тѣзи противоположности бѣше натиска на правителството, което,

преди всичко, искаше да печели време и да не прекжсне съвършенно сношенията съ Руссия. Тъй като това желание се посрѣщна и съ желанието на русситѣ, то г. Неклюдовъ, на 5 септемврий, прие съ доста голѣмо благоволение депутацията, която му предаде покорната телеграмма за испращание на царя, и не ѝ забълѣжи нищо върху противоположноститѣ, които се явиха въ двѣтѣ рѣшения на народното събрание отъ 4 септемврий.

Понеже Руссия, каза г. Неклюдовъ, преди всичко желае да има рѣдъ и тишина въ България, то за това даже не може и да се помисли за едно възвръщание на княза. Царското правителство смѣта отстранението на княза като една гаранция за бждящето благо на страната. Българитѣ трѣбва да знаятъ, че сегашния рѣдъ на положението не е още удобрѣнъ отъ царското правителство, и че Руссия очаква отъ българитѣ умѣренность и благоразумие.

Тази рѣчь на г. Неклюдова, види се, не е направила голѣмо впечатление на българитѣ. Доказателство за това е, че когато вечерьта се даде парламентаренъ банкетъ, въ честь на 6 септемврий, въ който се държаха много рѣчи върху свободата и независимостьта на България, между всичкитѣ тостове нѣмаше ни единъ за русския царь — нѣщо, което г. Неклюдовъ

отъ послѣ съ ядовити думи подхвърляше на г. Стамболова.

Освѣнь единъ законъ за военното положение и други нѣколко второстъпенни, народното събрание имаше да се занимава още и съ едно предложение, въ което бѣ представено да купи държавата имуществата на князь Александра. Правителството предложи за тая цѣль суммата $2\ ^{1}/_{2}$ милиона льва и народнитѣ представители отпустнаха това количество безъ ни най-малко разискване. Азъ съмь на пълно увѣренъ, че ако правителството вмѣсто $2^{1}/_{2}$ милиона да бѣше предложило 4—, то и тая сумма щеше да бѫде удобрена безъ всѣкакво противорѣчие. Тази постѫпка на българското народно представителство заслужва голѣма похвала. При удобряването на това предложение, азъ имахъ случая пьрвъ пѫтъ да видя, че и българската камара може да се възмути. Когато единъ ораторъ поиска да се намали опредѣлената сумма, то противъ него се повдигна цѣлото събрание, и „почтений народенъ представитель“ едва се отърва да го не налагатъ. Азъ съмь далечъ отъ да удобря тая непарламентарна привичка; но тъй като тя се случи тъкмо при разискванието за покупката на княжескитѣ имущества, то това показва пакъ единъ доста характеристиченъ признакъ за мнѣнието на камарата. При това

трѣбва да забѣлѣжимъ, че укорената въ странство българска камара, не ми направи никакво лошо впечатление. Вънкашния изглѣдъ на българската камара не може, наистина, да се сравни съ изглѣда на европейскитѣ камари; но ако си помислимъ, че България е една селѣнска държава, то не можемъ да приемемъ за злѣ, ако се намѣрватъ въ нея много селѣни, които по столоветѣ на камарата стоятъ въ сѫщото си облѣкло, съ което сѫ и при плуговетѣ си и изъ кѫщята си. На нашитѣ аристократи, разбира се, това никакъ не би имъ се аресало; но на насъ, проститѣ смъртни, това прави едно хубаво впечатление, по причина на разноцвѣтностьта. Най-много, което ме очуди, бѣше лѣкостьта, съ която представителитѣ се покоряваха на парламентарната дисциплина, и азъ сьмь на пълно увѣренъ, че ако единъ предсѣдатель на нѣмския райстагъ или на французската камара би присѫтствувалъ на българското народно събрание, то той неволно би извикалъ думитѣ: „тѣзи българи сж пакъ по-добри хора отъ нашитѣ!“ Въ засѣданията, които азъ посѣтихъ, владѣеше примѣренъ рѣдъ и черковна тишина. Нарушения и прекѫсвания почти не забѣлѣзахъ; въсклицания се чуваха само въ скромна мѣрка —и воденито на засѣданието бѣше за предсѣдательтъ една детинска играчка. При това напра-

вихъ бѣлѣжка, че българскитѣ парламентарни оратори стоятъ на една крачка по-високо, отъ колкото европейскитѣ: тѣ, именно, държатъ само къси рѣчи, и ако единъ ораторъ говори по-вече отъ 15 минути, то това е вече едно рѣдко исключение. Това никакъ не доказва, че ораторството е рѣдкость между българитѣ; напротивъ, тѣ говорятъ съ голѣма вещность и даже самитѣ селѣни не се припъватъ въ рѣчитѣ си на катедрата. Още и това добро забѣлѣзахъ въ българската камара, че многоглаголството не си е още прокарало пѫть въ тия отдалечени страни, за да произведе много-часни и продължителни безмисленни рѣчи. Да ли ние, въ Европа, ще достигнемъ нѣкога пакъ до тая краткость на ораторствуването и да отхвърлимъ многоглаголанието?

Въ Европа, обикновенно, мислятъ, че би било въ интереса на България, ако се суспендира конституцията и да се управлява страната по абсолютически начинъ. И азъ сьмь на това мнѣние, че българския народъ още не е здрѣлъ за обширната си конституция; но при всичко това, азъ пакъ не бихъ съвѣтвалъ за нейното отстранение. Истина е, че на българския народъ се даде една неограничена свобода, безъ да е билъ той подготвенъ за нея, и че тя е докарала доста врѣдителни слѣдствия за тоя народъ;

но пакъ отъ друга страна е неоспоримо, че т
свобода е причинила едно скоро развитие на н
рода, тъй щото трѣбва да признаемъ, че ед
часть отъ това развитие се длъжи на голѣма
свобода на конституцията. Въпроса за отмахв
нието на конституцията въ България е твър
труденъ. Той, споредъ мене, може да се ра
рѣши само тогава въ интереса на страната, а
не се постави на радикална точка зрѣние, а
разрѣши чрезъ тихи и разумни реформи.

Ако пъкъ се осжществи желанието на бъ
гарскитѣ руссофили, и русситѣ дойдатъ въ Бъ
гария, тогава този въпросъ, разбира се, сам
отъ себѣ-си ще стане безпредмѣтенъ, тъй ка
русситѣ не сж любители на конституциитѣ.

XVII.

Свѣдения отъ актътъ на изслѣдването.

Показанията на Бендерева и Груева. Обвинението на Никифорова, Цанова и Каравелова. Бендеревъ и Груевъ подтвърдяватъ, че сѫ вѣрвали на избухването нова война между Сърбия и България. Преговоритѣ съ русското консулато чрезъ Цанова.

Въпрѣки протестътъ на руситѣ българското правителство пакъ заповѣда да се продължава изслѣдването надъ предателскитѣ офицери. Това изслѣдване искара на яве много нѣща, но пакъ не можа да раскрие съвсѣмъ булото на всичкитѣ участници. Азъ самъ се много трудихъ, за да открия вината или невинността на нѣкои личности, като, напр., на Каравелова, Никифорова и Цанова, но трудътъ ми бѣше безуспѣшенъ. По нѣкогашъ вѣрвахъ на невинността имъ, по нѣкогашъ на виновността имъ, а по нѣкогашъ пъкъ на едно виновно съзнание и допускание това мрьсно дѣло, по причина на немарливость, слабость и страхъ. Ако

азъ привеждамъ тукъ, на читателя, показанията на Груева и Бендерева, то това го правя съ цѣль, за да му дамъ възможность да си състави самъ свое мнѣние. Но при това не трѣбва да забравяме двѣ нѣща: първо, че тѣзи двама главни виновници имаха голѣмъ интересъ да смѣсятъ влиятелни личности въ това мрьсно дѣло, та за това и показанията имъ не трѣбва да се приематъ за съвсѣмъ вѣрни; второ, че въпроса за отстранението на князя бѣше вече отдавна предмѣтъ на явно разискване, и за това не можемъ да приемемъ като нѣщо подозрително, гдѣто нѣкои личности сж се занимавали съ него.

Азъ ще започна отъ показанието, което Бендеревъ даде на 20 августъ въ Търново.

„Въ първитѣ дни на мѣсецъ май, слѣдъ като се върнахъ отъ отпускътъ си отъ Търново, узнахъ въ единъ приятелски разговоръ съ Радко Димитриева, че едно голѣмо число отъ българскитѣ офицери негодуватъ противъ вжтрѣшната и външната политика на Негово Височество. При това Димитриевъ прибави още, че се страхува отъ смутове, както въ армията, така и между населението въ Южна-България. Тъй като азъ вече и отъ по-преди бѣхъ чувалъ, че мнозина офицери и граждани негодуватъ противъ Негово Височество, то за това отъ начало

не дадохъ голѣма тяжесть на димитриевитѣ думи. При всичко туй, азъ пакъ считахъ за мой дългъ, да съобща всичко това на моя началникъ, военния министръ, майоръ Никифорова; но и той сжщо така не даде никакво значение на моето съобщение. При единъ разговоръ, който имахъ двѣ, три седмици преди катастрофата съ военния министръ, узнахъ, че между министритѣ имало дума върху негодуванието на офицеритѣ противъ князя. Въ този си разговоръ, министритѣ рѣшили, че е невъзможно да се вematъ строги мѣрки противъ офицеритѣ, тъй като чрезъ това можело да избухне единъ скандалъ за цѣлото правителство. Азъ не могж да се осѣтя, но чини ми се, че въ сжщия този день, военния министръ ми каза, какъ самото правителство е на мнѣние, че положението въ тази минута може да се поправи само чрезъ свалянието на Негово Височество. За това, колкото по-скоро се извърши свалянието, толкова по-добрѣ щело да бжде; но само, да се не предприеме то чрезъ армията, ами по другъ нѣкой начинъ. — Слѣдъ този разговоръ, азъ дойдохъ до убѣждение, че свалянието на князя е необходимо нуждно и се рѣшихъ да зема участие въ него.“

Слѣдъ това, Бендеревъ дава едно дълго разяснение върху подбудителната причина за участието му въ преврата. Сетнѣ, той разяс-

нява, че е било необходимо да се препречи на една нова война съ Сърбия, тъй като България не е била вече въ положение да воюва още веднѫжъ съ успѣхъ. До когато князь Александръ се намѣрвалъ на престола, Руссия всѣкогашъ щела да отказва своята помощь. Въобще, една политика, която не се прилѣпва на пълно до Руссия, била неестественна, а освѣнь това, не било мислимо едно освобождение на Македония безъ съдѣйствието на Руссия. Князя се е ползувалъ съ личната симпатия на всичкитѣ офицери; но гибелната му политика била причината, за гдѣто се опълчили тѣ противъ него. Военния министръ е знаялъ за всичкитѣ приготовления на преврата, но се е показвалъ нерѣшителенъ и двоеличенъ. Върху това, Бендеревъ каза слѣдующето: „Извѣстията отъ струмския полкъ пристигнаха по-напредъ, отъ колкото азъ предполагахъ. Това бѣше въ края на мѣсецъ юлий. Азъ самъ бѣхъ съвършенно смаянъ отъ скоростьта на дѣйствието. При това, азъ искамъ да забѣлѣжа, че отъ време на рѣшението ми, до 3 августъ, имахъ нѣколко пѫти разговори съ военния министръ, при които азъ го придумвахъ, че армията е най-сигурното срѣдство за отстранението на князя, тъй като Негово Височество се осланя само на нея. На това той ми отговори съ голѣма нерѣшителность и

се забѣлѣзваше въ него една непостоянственность: той ту заплашваше, ту съвѣтваше да се почака, ту пъкъ казваше, че министерския съвѣтъ самъ ще предложи на Негово Височество да се откаже отъ българския престолъ. Въобще се забѣлѣзваше, че той бѣше противъ сваляниeто на князя чрезъ армията; но той се приклони предъ сѫщностьта на дѣлото, тъй като приготовленията въ армията бѣха достигнали до тамъ, щото по никакъвъ начинъ не можеше да се попречи на дѣлото. Въ сѫщото време узнахъ, че министръ Цановъ е встѫпилъ въ споразумѣние съ русския представитель върху гаранциитѣ, които русското правителство ще даде на България, въ случай отстранението на Негово Височество, и че той добилъ обѣщание, какъ русското правителство никогажь не ще допустне едно вънкашно намисание въ нашитѣ работи, и какъ то гарантира съединението на отечеството ни. Преди отпѫтуванието ми за Перникъ (къмъ струмския полкъ), азъ искахъ да поговоря лично съ Каравелова и въ случай, че полка се окаже готовъ за дѣлото, да му заповѣдамъ въ името на правителството, да се отправи незабавно за къмъ София. Моето рѣшение азъ съобщихъ на трима офицери и имъ казахъ, че съмь намѣсенъ въ предприятието. Резултата на моя разговоръ съ Каравелова не бѣше

благоприятенъ за дѣлото. Каравеловъ още на сѫщия день ми каза, че това е една русска интрига, и че той се страхува да не станатъ размирици, отъ които Руссия сетнѣ ще може да се възползва. При този ни разговоръ присѫтствуваха и министритѣ Цановъ и Никифоровъ. И тримата ме молиха да почакаме още 2—3 дена, до гдѣто се узнаятъ резултатитѣ на кисингското и гащаинското свиждание. Азъ ги послушахъ, и като пристигнахъ при струмския полкъ, погрижихъ се да го предумамъ, че още е рано и че трѣбва да се почака 2—3 дни. Азъ се обѣщахъ на офицеритѣ, че ще поканя полка телеграфически за София, щомъ получа за това заповѣдь отъ правителството. Това бѣше въ недѣля на 3 августъ. Когато се върнахъ въ София, узнахъ, че участвующитѣ въ съзаклѣтието офицери отъ софийския гарнизонъ чакали цѣла нощь, за да се съединятъ съ струмския полкъ. Тѣ бѣха много незадоволни отъ мене и отъ правителството, и изискваха безусловно да поканя на другия день, 4 августъ, полка телеграфически за София. Азъ имъ удовлетворихъ желанието; но вмѣсто полка пристигна въ София капитанъ Геневъ, за да се увѣри, да ли правителството знае за това дѣло и да ли то е споразумено за сваляванието на княза. Освѣнь това, той искаше още да узнае,

кои офицери и кои части отъ софийския гарнизонъ ще участвуватъ въ това предприятие. Азъ отвѣдохъ капитанъ Генева при министръ Цанова въ Бали-Ефенди. Цановъ каза, че отстранението на княза е необходимо нуждно. но че за това нѣщо има и други пжтища и трѣбва да се почака, и сериозно обмисли. Слѣдъ това отправихъ капитанъ Генева въ София, за да узнае отъ офицеритѣ мнѣнието на гарнизона. Азъ го испроводихъ до лагера на военното училище и тамъ ний се раздѣлихме.“

Въ едно по-нататашно испитвание, на 1 септемврий, Бендеревъ даде още слѣдующитѣ показания:

„На 2 августъ. сутриньта, азъ имахъ единъ разговоръ съ капитанъ Златарски въ неговата кжща на самъ. Златарски ми съобщи, че той знае всичко относително предприятието ни, и че е говорилъ върху това съ капитанъ Гиргинова и подпоручикъ Койчева, които сжщо така бѣха съучастници въ дѣлото. Но Златарски не ми каза, отъ гдѣ е той узналъ за това дѣло. Сжщо така азъ не зная, отъ кого майоръ Стояновъ е научилъ за намѣрението ни. Мене ми каза капитанъ Радко Димитриевъ, че струмския полкъ е рѣшенъ да земе участие въ сваляние то на княза. — На 7 августъ, слѣдъ пладнѣ, се събрахме въ кжщата на майоръ Никифорова, и то:

азъ, капитанъ Митителовъ, майоръ Ванковъ, майоръ Груевъ и капитанъ Радко Димитриевъ. Ний се съвѣщавахме върху предстоящата война съ Сърбия, върху необходимостьта за свалянието на княза и върху нуждннтѣ мѣрки за това сваляние; но не зехме никакво рѣшение, тъй като Никифоровъ ни се обѣща, че ще говори за това съ президентъ министра Каравелова. Азъ мисля, че Никифоровъ е говорилъ съ президента, тъй като на другия день той ми каза, че трѣбва незабавно да се повика назадъ отправената до струмския полкъ депутация.—Азъ не зная, да ли е било рѣшено, щото въ време на гърмението, Никифоровъ да отиде при Каравелова. Но той лично ми съобщи, че въ време на нощното приключение около палата се намървалъ при Каравелова, гдѣто разговаряли върху слѣдствията, въ случай на несполука на дѣлото . . . . Русския военненъ аташе, полковникъ Сахаровъ, ми съобщи 20 дена преди преврата, че министръ Цановъ води преговори съ русския представитель върху отстранението на князь Батемберга. Слѣдъ тая срѣща, азъ се рѣшихъ да зема живо участие въ дѣлото, тъй като и военния министръ Никифоровъ ми е казвалъ нѣколко пѫти, че правителството симпатизира на преговоритѣ на Цанова . . . . Повѣдението на военния министръ, майоръ Никифорова, могѫ

да си разясна само чрезъ неговата характерна слабость и отъ обстоятелството, че Каравеловъ упражняваше голѣмо влияние надъ него. Азъ помолихъ нѣколцина мои приятели, да съобщатъ на Каравелова, че тъй като единственно неговото безсмисленно управление ни привуди за това дѣло, то въ случай ако той откаже да приеме върху си правителството, тогава азъ ще застрѣля и него и себѣ-си.“

Отъ останалитѣ показания на Бендерева трѣбва да приведа още и това, гдѣто той признава, че е билъ снабденъ съ русски пашапортъ при избѣгванието си. Сжщо така той потвърдява, че на 9 августъ въ кжщата на Каравелова било рѣшено да се испрати княза, колкото е възможно по-скоро задъ граница. Това показание се съгласява на пълно съ показанието на Груева. Но при това трѣбва да земемъ въ съображение и туй, че двамата престжпници сж биле затворени въ една стая, и че тѣ по този начинъ сж могли да се съгласятъ на пълно върху показанията си.

Отъ показанието, което Груевъ даде на 20 августъ въ Търново, заемаме слѣдующето: Груевъ прьвъ пжтъ чулъ за това дѣло, когато дошле въ София коммисаритѣ отъ Цариградъ за разглѣжданието на румелийския органически уставъ. Тогава Бендеревъ му билъ казалъ, че ми-

нистерския съвѣтъ се билъ занимавалъ съ въпроса върху срѣдствата и пѫтищата за сваляннето на княза. Груевъ казва, че е вървалъ за избухванието на нова война между Сърбия и България, и че не е знаелъ, гдѣто всичкитѣ извѣстия, относително срьбскитѣ приготовления за война, сѫ биле лъжливи. Сѫщо така той отрича, че е говорилъ съ русския консулъ върху планътъ за отстраняванието на Негово Височество. Обаче, той казва, че тѣзи преговори сѫ ставали исключително чрезъ министра Цанова и че върва, какъ този министръ е работилъ въ споразумѣние съ своитѣ колеги. Офицеритѣ се придобили и станали орѫдия за преврата, като имъ се поставилъ избора между една нещастна България съ княза и една щастлива България безъ княза. Той, Груевъ, е работилъ всичко отъ любовь къмъ отечеството си и отъ никое друго подбуждение. Къмъ казаното, той прибавя още и слѣдующитѣ интересни за психолога думи: „Азъ ще умра съ гордо чело и чиста съвѣсть. Противъ особата на Негово Височество, азъ съмь немалъ нищо, тъй като той винаги се е отнасялъ добрѣ къмъ мене. Азъ заемахъ единъ доста високъ постъ; бѣхъ винаги добрѣ посрѣщанъ и любезно приеманъ отъ Негово Височество.“ Това показание трѣбва да се сравни и съ разговора на Груева,

който той ималъ на 3 августъ въ домътъ на майоръ Никифорова и въ присжтствието на Каравелова, относително участие на юнкеритѣ въ преврата. „Азъ искахъ,“ така казва Груевъ въ показанието си, „щото юнкеритѣ да не участвуватъ въ бунта, тъй като се страхувахъ отъ развратителното влияние, което щеше да имъ принесе това дѣло. На това мнѣние бѣха и Никифоровъ и Каравеловъ; но важни причини ме принудиха отъ сетнѣ да измѣня това мнѣние и да накарамъ юнкеритѣ да участвуватъ въ преврата.“

Още по-забѣлѣжително е, може би, расказванието на Груева за посѣщението, което той направилъ, на 3 августъ, на г-жа Каравелова. Тамъ той говорилъ за предстоящата срьбска война и пресмѣтналъ, че сърбитѣ могжтъ да пристигнжтъ за три дни въ София. Вината за това нещастие щела да падне тогава на Каравелова—и безъ сжмнение се щело да се намѣрятъ петь-шестима офицери, които за заплата на това да застрѣлятъ Каравелова. „Първия между тѣхъ,“ казалъ Груевъ, „ще бждж азъ.“ Г-жа Каравелова, която била натоварена да предаде всичко това на своя съпругъ, се уплашила и почнала да плаче. Това посѣщение на Груева при г-жа Каравелова се допълва чрезъ едно свиждание, което Груевъ ималъ на 6 августъ

въ домътъ на Никифорова. Никифоровъ укорявалъ Груева, за гдѣто той тъй уплашилъ г-жа Каравелова. На въпроса на Груева, защо отстранението на княза не е още станало, когато вече е ясно, че то е едничкия исходъ за безисходното положение на България, Никифоровъ отговорилъ: че единственната прѣчка за всичко това е нерѣшителностьта на Каравелова. „Въ 9 часа надъ-вечерь," продължава Груевъ, „дойде и Каравеловъ при Никифорова и азъ го молихъ за извинение заради казаното на господжата му. Каравеловъ отговори, че неговатч господжа не му нищо съобщила върху нашия разговоръ, и когато азъ му расказахъ съдържанието па разговора ни, той извика: „убийте ме, ако искате!" Каравеловъ остана до 1 часа слѣдъ полу-пощь при Никифорова, и ний разговаряхме върху срѣдствата, които могжтъ да отстранятъ неизбѣжна сръбска война. Ний говорихме сжщо така и за мѣркитѣ, които сж взети за свалянието на княза. Каравеловъ каза, че такъвъ единъ актъ, по никакъвъ начинъ не ще може да се оправдае, и че общественното мнѣние въ Европа ще се обърне противъ българитѣ."

Върху продължението на този разговоръ, Груевъ дава още и слѣдующето показание: „Слѣдъ като изложихъ на Каравелова, че за това предприятие сж придобити множина офи-

цери, Каравеловъ и Никифоровъ ми отговориха, че остранението на князя трѣбва да стане по слѣдующия начинъ: Министерския съвѣтъ ще отправи едно точно и основателно отношение на князя, и въ него ще бѫдѫтъ изложени всичкитѣ причини, които принуждаватъ министерския съвѣтъ да моли князя за доброволното му отричание отъ българския престолъ. Въ случай, че князя упорствува противъ това, тогава има още време да се прибѣгне къмъ военна помощь. Азъ представихъ на Каравелова, че вече мнозина офицери сѫ запознати съ това предприятие и че тѣ рискуватъ главитѣ си, ако се открие то. Каравеловъ на това ми възрази: почакайте още 3 дни, до гдѣто утвърдя условията за заема и свърша преговоритѣ съ турскитѣ коммисари. Азъ му отговорихъ: вий вече и по-напредъ сте казали на капитанъ Бендерева, че искате единъ срокъ отъ 5 дни, за да се рѣшите за „да“ или „не.“ Какъ сега азъ могѫ да зная, че вий слѣдъ три дни не ще ни повторите пакъ сѫщата игра? Вий знаете твърдѣ добрѣ, че ние сме рискували и положението си и главитѣ си. Както знаете, въ армията има не малко офицери, които по никакъвъ начинъ не ще допустнатъ свалянието на князя. Такива офицери се намиратъ не малко и въ Александровския полкъ, и ако тѣ узнаятъ за нашитѣ кроежи, тогава нашата сѫдба е вече

свършена. Каравеловъ ни напустна, и азъ останахъ да пренощувамъ при Никифорова. Последния, следъ като останахме на самъ, ми разясни поведението на Каравелова съ следующитѣ думи: „че Каравеловъ е нерѣшителенъ и безъ куражъ — това е истина; но ний все пакъ трѣбва да почакаме.“ Сетнѣ, Никифоровъ ми расказа, че австрийския агентъ му билъ съобщилъ, какъ срьбскитѣ военни приготовления сѫ просто една измислица. „Но отъ друга страна,“ продължи Никифоровъ, „пограничнитѣ власти и тайнитѣ агенти ми рисуватъ положението по такъвъ начинъ, щото азъ сьмь се съвършенно отчаялъ и нито могѫ да работя, нито пъкъ спокойно да спя.“ . . . .

При по-нататашното изследване Груевъ расказа, какъ той заедно съ нѣколко души офицери биле рѣшили, да се испрати една депутация при струмския полкъ. Тази депутация се състояла отъ Груева, капитанъ Златарски и капитанъ Радко Димитриева, и пристигнала въ Перникъ при майоръ Стоянова на 8 августъ. Тамъ тѣ заварили и капитанъ Вазова, който вземалъ живо участие въ съзаклятието. Стояновъ съобщилъ, че е готовъ да се отправи съ своя полкъ противъ княза, но предварително трѣбвало да говори съ своитѣ офицери, които и веднага свикалъ, за да имъ съобщи плана.

Когато тѣ сж се събрали, Груевъ имъ държалъ една рѣчь. Слѣдъ като имъ описалъ на кратко положението и исказалъ своето мнѣние, той продължилъ:

„Да ли ще се намѣри поне единъ между васъ, който още да се колебае? Такъвъ единъ азъ ще го считамъ като измѣнникъ на това отечество, което се намира при прагътъ на пропастьта. Има ли нѣкой отъ събранитѣ тукъ, който да може да мисли, че това дѣло се предприема отъ нѣкакво си самолюбие? Азъ заемамъ едно мѣсто, за което не отколѣ даже не сьмь и сънувалъ. Министръ азъ никогашь не искамъ да стана и казвамъ откровенно, че не сьмь способенъ за този високъ постъ. При това, азъ получавамъ почти равна плата съ министерската. Най-сетнѣ, азъ ви моля да ме вѣрвате, че говоря въ името на правителството. Азъ сьмь лично познатъ съ членоветѣ на кабинета и могж да ви увѣря, че всички сж въ отчаяние отъ критическото положение на България. Днешния военненъ министръ е мой другаръ още отъ дѣтинство и азъ могж да ви кажа, че той самъ щеше да посвѣти струмския полкъ, ако му бѣше възможно. Но поставете се въ неговото положение: той е военненъ министръ и не му е възможно да дѣйствува самъ, тъй като чрезъ това би могло да се открие тайната. А кой мо-

свършена. Каравеловъ ни напустна, и азъ останахъ да пренощувамъ при Никифорова. Последния, слѣдъ като останахме на самѣ, ми разясни поведението на Каравелова съ слѣдующитѣ думи: „че Каравеловъ е нерѣшителенъ и безъ куражъ — това е истина; но ний все пакъ трѣбва да почакаме.“ Сетнѣ, Никифоровъ ми расказа, че австрийския агентъ му билъ съобщилъ, какъ срьбскитѣ военни приготовления сѫ просто една измислица. „Но отъ друга страна,“ продължи Никифоровъ, „пограничнитѣ власти и тайнитѣ агенти ми рисуватъ положението по такъвъ начинъ, щото азъ сьмь се съвършенно отчаялъ и нито могѫ да работя, нито пъкъ спокойно да спя.“ . . . .

При по-нататашното изслѣдвание Груевъ расказа, какъ той заедно съ нѣколко души офицери биле рѣшили, да се испрати една депутация при струмския полкъ. Тази депутация се състояла отъ Груева, капитанъ Златарски и капитанъ Радко Димитриева, и пристигнала въ Перникъ при майоръ Стоянова на 8 августъ. Тамъ тѣ заварили и капитанъ Вазова, който вземалъ живо участие въ съзаклятието. Стояновъ съобщилъ, че е готовъ да се отправи съ своя полкъ противъ княза, но предварително трѣбвало да говори съ своитѣ офицери, които и веднага свикалъ, за да имъ съобщи плана.

литическитѣ произшествия, той расказва слѣдующето:

„Всичкитѣ членове на привременното правителство бѣха назначени отъ мене и Бендерева, безъ предварителното тѣхно съгласие. Азъ мислѣхъ, че каравеловото министерство, подъ съдѣйствието на което е станалъ преврата, не ще откаже да вземе въ ржцѣтѣ си управлението на страната. Сжщо така вървахъ, че назначенитѣ въ временното правителство членове, които бѣха водителитѣ на всичкитѣ партии и фракции у насъ, нѣма да откажатъ на поканата ми, макаръ и да не бѣха точно извѣстени за плана на сваляниeто. Но времето ми показа, че съмь се горчиво лъжелъ въ надеждитѣ си. Така, напр., Каравеловъ съ всичкитѣ си колеги се отказа още на 9 августъ да остане на власть или да стжпи въ новото правителство. Сжщо такъвъ отказъ получихъ и отъ г. Стамболова. Сетнѣ послѣдва отказванието на консерваторитѣ: Начевича, Грекова, Стойлова и др. Повторната ми покана на Каравелова биде отблъсната. Азъ самъ ходихъ нѣколко пжти въ домътъ му и го молихъ да отиде на телеграфната станция, за да съобщи на Стамболова за свършеното дѣло и да го покани да земе участие въ временното правителство; но Каравеловъ ми отблъсна просбата. . . . Щомъ Никифоровъ узна, че е назначенъ за во-

енненъ министръ при привременното правителство, на часа протестира противъ това, като изискваше да се изличи името му изъ министерския листъ и да се извѣсти изъ провинцията, че неговото име фигурира въ листа безъ съгласието му“ . . . .

При едно по-нататашно испитвание, на 1 септемврий, Груевъ повтори своитѣ показания и прибави къмъ тѣхъ още и слѣдующето:

„Азъ се сѣщамъ, че Каравеловъ ми каза, единъ или два дни слѣдъ свалянието на князя, какъ той никакъ не се двоуми, че князя ще се възвърне пакъ. Той ме попита, да ли Негово Височество е вече откаранъ презъ границата. На моя отрицателенъ отговоръ, Каравеловъ ми каза: „защо го още държите? Глѣдайте, колкото се може по-скоро, да го испратите задъ границата!““

Това сѫ най-важнитѣ показания отъ изслѣдванието на двамата най-главни виновници.

XVIII.

Господинъ фонъ Каулбарсъ въ София.

Предишната дѣятелность на г. фонъ Каулбарса въ България. Неговото посрѣщание отъ единъ чехъ и една финландка. „Регентитѣ и министритѣ сѫ нехранимайковци и подлеци.“ „Тритѣхъ и дванадесетѣхъ точки“ на Каулбарса. Офицерския въпросъ и значението му. Бунтовници и нихилисти. „Негово Величество русския царь познава по-добрѣ българскитѣ закони, отъ колкото самитѣ българи.“ Българитѣ не искатъ да се покорятъ, и Каулбарсъ се опитва да произвежда бунтове. Македонцитѣ и Бабаджанъ. Каулбарсъ народенъ ораторъ. Каулбарсъ несполучва въ предприятията си, но той все пакъ е задоволенъ. Пѫтуванието му изъ България, за да открие „истинския народъ.“

На 3 септемврий българското правителство получи извѣстие, че генералъ-майоръ фонъ Каулбарсъ, русский военненъ аташе въ Виена, е назначенъ за дипломатически агентъ въ София и че той се е отправилъ въ Руссия, за да говори съ царя и вземе неговитѣ наставления. Представителитѣ на великитѣ сили въ София очакваха съ нетърпение Каулбарса; цанковисти-

тѣ пъкъ си обѣщаваха чудеса отъ неговото пристигание, а българското правителство се надяваше, че ще узнае поне истинскитѣ желания на Руссия. Каулбарсъ е познатъ вече на българитѣ. Той преди 5 години заключи несполучливата военна конвенция между България и Руссия, и сетнѣ, като членъ на военната коммисия въ Пиротъ, се показа не до тамъ приятель на българското дѣло. Че отъ него не можеше да се отчаква нѣщо добро, — това го знаеше всѣкой; но само мнѣнията върху начина на дѣйствието му бѣха различни. Всѣкой се питаше, да ли Каулбарсъ съ кротость или пъкъ съ грубость има намѣрение да постигне цѣльта си. Тѣзи, които непознаватъ България, вѣрваха, че и двата пѫтища ще докаратъ Каулбарса до цѣльта му. На това мнѣние бѣха и самитѣ русси; тѣ както винаги, показаха и сега, че не познаватъ добрѣ тази страна, която съставлява главната точка на източната имъ политика. Онѣзи обаче, които познаватъ България и българитѣ, знаяха трърдѣ добрѣ, че русския пратенникъ ще може да постигне много при българитѣ само съ учтивость и човѣщина, но съвършенно нищо—съ грубость и азиящина.

Въ София владѣеше голѣма напрѣгнатость, когато Каулбарсъ, на 12 септемврий, стѫпи на българска земя. Русското генерално консул-

ство направи голѣми приготовлѣния за посрѣщанието му; то разрови и претърси цѣлата столица, за да прибере всичкитѣ си вѣрни братушки и отправи при ханътъ вънъ отъ София, гдѣто щеше да стане тържественното посрѣщание на негово превъсходителство, генералъ-майоръ фонъ Каулбарса. Но не щешъ ли, вѣрнитѣ братушки не рачиха да отидатъ пѣшъ до ханътъ, и г. Неклюдовъ бѣше принуденъ да наеме за тѣхъ, и то на своя смѣтка, 25 пайтона. Всичко вървеше прекрасно; но щомъ братушкитѣ насѣдаха по пайтонитѣ, г. Наклюдовъ има нещастието да открие, че цѣлата русска партия въ София наедно съ всичкия си калабалжкъ можа свободно да се намѣсти въ 10 кола и че се е излъгалъ въ смѣтката си. Съ другитѣ приготовления за посрѣщанието на генерала, бѣше още по-лошо. Полковникъ Сахаровъ, още отъ нѣколко дена на самъ тичаше изъ кръчмитѣ и кжщята и канеше офицеритѣ да присжтствуватъ при посрѣщанието на генерала, но притърпя страшно фиаско. Офицеритѣ просто му отговориха, че не виждатъ никаква нужда да посрѣщатъ генерала; а военното министерство, къмъ което се бѣше обърналъ г. Сахаровъ, забрани съ единъ приказъ участието на офицеритѣ при тържественното посрѣщание на генерала. Сжщо и окачванието на пандеритѣ по града и демонстрациитѣ станаха

невъзможни, тъй като главатаритѣ на русската партия се убѣдиха най-послѣ, че всѣка демонстрация за полза на Каулбарса ще предизвика една десетократна по-голѣма контра-демонстрация. Слѣдователно, желанията на руссофилитѣ не се увѣнчаха до тамъ съ успѣхъ; но тѣ хранеха поне надеждата, че положението ще се измѣни съвършенно слѣдъ пристиганието на високия имъ гостъ.

До колко се испълни тази надежда, ще видятъ читателитѣ ни отъ послѣднитѣ събития. Още първото дѣло на г. Каулбарса показа, че той не обрьща голѣмо внимание на дипломатическитѣ обичаи. Той почете посрѣщачитѣ си веднага съ една рѣчь, въ която изложи добритѣ намѣрения на царя. Сетнѣ, той съобщи, че е дошелъ главно, за да освободи нещастнитѣ запрѣни офицери, да дигне военното положение, и по този начинъ да се погрижи за свободнитѣ избори за великото народно събрание. Съ това съобщение, той се обьрна къмъ събранитѣ и особено къмъ пивовара Прошека, главния стълбъ (!) на чехщината въ България. Тази пьрва стѫпка на г. Каулбарса произведе въ София голѣмо очудвание. Отъ пьрво бѣше странно на българитѣ, че таквизи важни съобщения не се даватъ направо на правителството, а се прьскатъ явно на тълпата изъ улицитѣ; сетнѣ се счита-

ше за нетактично, гдѣто Каулбарсъ избра за посрѣдникъ на царската воля именно пивоваря Прошека, единъ австрийски поданникъ, който въ Австрия се преслѣдва заради бѣгството си отъ военна повинность. Сжщо и въ друго отношение Каулбарсъ не еималъ голѣмо щастие въ този день. Той, именно, трѣбваше да изслуша една прочута рѣчь отъ една още по-прочута финландка, оженена за българинъ; тя между другото му каза, че всичкитѣ българи отъ все сърдце обичатъ русситѣ, съ исключение само на регентитѣ и министритѣ, които сж „пехранимайковци и подлеци.“ Тази патриотическа рѣчь на прочутата финландка, види се, зарадва твърдѣ много г. Каулбарса и той ѝ съобщи, че взема актъ отъ рѣчьта ѝ.

На 13 септемврий, надъ вечерь, Каулбарсъ пристигна въ столицата и подиръ единъ часъ бѣше вече извѣстна на цѣлия градъ неговата рѣчь. Отъ начало, хората не искаха да вървватъ, че Каулбарсъ е говорилъ такова нѣщо; но на другия день се потвърди, че тѣзи думи сж истински; защото при официалния разговоръ съ регентитѣ и министритѣ, Каулбарсъ не само че повтори съдържанието на своята рѣчь отъ миналия день, но още я допълни и съ не до тамъ приятни бѣлѣжки. — Освѣнь това, той каза на регентитѣ и министритѣ, че запрѣнитѣ офицери

безусловно трѣбва да се пустнатъ, тъй като едно партизанско правителство нѣма право да сжди членоветѣ на друга една партия. Така е волята на царя, каза той, и българитѣ сега вече знаятъ, какво трѣбва да правятъ. Единъ отъ министритѣ попита Каулбарса, да ли той удобрява едно офицерско съзаклѣтие противъ господаря си. На това Каулбарсъ отговори, че наистина офицеритѣ сж се опятнили за винаги съ това съзаклѣтие и не могжтъ да останатъ вече въ армията, но все пакъ тѣ не могжтъ да се осждятъ и накажатъ. Колкото, обаче, се отнася до изборитѣ, той каза, че тѣ трѣбва непременно да се отложатъ и че русското правителство ще ги счита за незаконни, ако тѣ станатъ при настоящето развълнувание на духоветѣ; сетнѣ, той каза, че е необходимо нуждно да се дигне военното положение, тъй като „властвующата партия“ подъ неговото було тжпчи и угнѣтява другитѣ партии.

Тѣзи искания пробудиха въ българитѣ общо зачудвание и гнѣвъ; но тѣ си напомниха застрашителната политика на Карцова и не вѣрваха до тамъ въ истинностьта на тѣзи искания. Руссситѣ сж вече много пжти оставали неиспълнени заплашванията си, и въ личнитѣ си обноски сж показвали такива недостатъци, щото българитѣ вече имъ въ нищо не вѣрватъ; тази

бѣше, именно, причината, гдѣто тѣ помолиха г. Каулбарса да имъ заяви писменно своитѣ желания. Тѣ не вѣрваха, че г. Каулбарсъ ще имъ испълни желанието, но останаха излъгани. На 15 септемврий на г. министра Начевича биде дадена една нота, която сетнѣ стана исходящата точка на цѣлата каулбарсова агитация. Тя гласеше така:

Господинъ Министре!

За да допълня това, което Ви казахъ при вчерашната ни срѣща, и споредъ заповѣдьта на императорското правителство, имамъ честь да Ви съобща, че по мнѣнието на това правителство, свикванието на великото народно събрание при настоящето положение на страната не може да се признае за законно, и рѣшенията му нѣма да иматъ предъ очитѣ на царя и правителството му никакво значение.

Заради това азъ съвѣтвамъ българското правителство върху слѣдующето:

1). Да отложи изборитѣ, на колкото е възможно по-дълго време;

2). За да излѣзе страната отъ развълнуваното положение, въ което тя се намира за сега, и за да се даде възможность, щото изборитѣ да станатъ свободни и безъ натискъ,—то трѣбва незабавно да се дигне военното положение

и да се освободятъ всички онѣзи, които сѫ запрѣни за случката на 9 августъ.

Благоволете да приемете моето отлично почитание и уважение.

(Подписалъ:) **Баронъ Каулбарсъ.**

Тази нота възбужда човѣка къмъ двѣ различни разсѫждения. Първо, този видъ намисание въ работитѣ на чужда държава, безсѫмненно е нѣщо нечувано и безумно. Каулбарсъ безъ друго трѣбваше да разбира поне толкова отъ вънкашната политика, щото да знае, като какво впечатление ще произведе въ странство това явно показвание на русскитѣ планове. Слѣдъ тази нота, Руссия не е могла вече да каже предъ великитѣ сили, както преди, че тя не иска да се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на България. Каулбарсовата нота отвори очитѣ не само на Европа, ами и на онѣзи малцина българи, които още се двоумѣха върху русскитѣ намѣрения. Сега вече цѣлия свѣтъ знаеше, какво искатъ русситѣ. За това, много разумно бѣше отъ страна на българитѣ, гдѣто тѣ поискаха едно писменно изложение на русскитѣ искания; а г. Каулбарсъ се показа слабъ дипломатъ и веднага откри русскитѣ батерии . . . .

Още отъ по-голѣма важность ми се показва второто разсѫждение. Че Руссия направи съзаклѣтие противъ българския князь,—това зна-

еше цѣлъ свѣтъ; но до сега тя поне скриваше своитѣ намѣрения, като казваше предъ Европа: че нѣма нищо общо съ това съзаклѣтие; че не защищава бунтовническитѣ офицери, а е само противъ наказанието имъ, тъй като се страхува, че то ще даде поводъ за голѣми размирици въ България, и т. н. Но сега съ единъ ударъ г. Каулбарсъ раскѫса това було и провъзгласи русското царство солидарно съ българскитѣ съзаклѣтници. *Той явно е призналъ, че съзаклѣтническитѣ шайки сѫ нѣщо законно въ държавитѣ и че тѣ не подлѣжатъ на никакво наказание.* Съ една дума: *царския пратенникъ показа, че Руссия удобрява своя нихилизмъ въ чуждитѣ държави и че го преслѣдва само въ своята.* Азъ не зная, да ли русския царь е обмислилъ значението на постѫпката на своя си пратенникъ. Ако той не е направилъ това, то поне другитѣ сѫ го направили. Късо време слѣдъ това въ България излѣзе една брошура отъ г. Захария Стояново подъ название „*Коронясванитѣ нихилисти въ България.*“ Съдържанието на тази брошура показва доста ясно, какво мнѣние иматъ българитѣ за генералъ Каулбарса и постѫпката му. Нихилизма е една болесть, която не може да се премахне само съ грубата сила; напротивъ, за отстранението на тази болесть сѫ нуждни и морални орѫдия. Но

Руссия прави тъкмо противното; тя въ своята държава преслѣдва нихилизма съ груба сила, а въ България го подпомага морално. Това, наистина, е нѣщо нечувано и се практикува само отъ царската Руссия; но то ще ѝ принесе твърдѣ лоши сетнини—и тя сама ще трѣбва да испие ядътъ, съ който е искала да отрови България.

Азъ нѣмамъ намѣрение да се занимавамъ тукъ съ вѫтрѣшната русска политика; русското правителство трѣбва да знае какво прави, и ако то това не знае, то е негова вина. Обаче, колкото се отнася до впечатлението на каулбарсовата нота на българския народъ, то още въ първата минута бѣше ясно, че българското правителство нѣма да приеме русскитѣ искания, нито пъкъ може да ги приеме, ако и да поиска. Тъкмо въ минутата, когато Каулбарсъ предаде тази нота, въ България владѣеше едно помирително настроение—и мнозина бѣха на мнѣние, че всичко може да се допустне, само ако то не нарушава честьта и независимостьта на страната. Това настроение, наистина, се е много пѫти измѣнявало; но русситѣ никогашь не сѫ могли да го разберѫтъ и да се възползватъ отъ него. Да, тѣ много пѫти сѫ правили тази грѣшка, че сѫ се показвали груби на българитѣ тъкмо тогава, когато не е трѣбвало, и съ това

възбуждали въ тѣхъ отново упорство. Така бѣше и сега, и едногласното рѣшение на регентитѣ и министритѣ бѣше, че русскитѣ искания въ тази форма не могѫтъ да се приематъ. Колкото се отнасаше до военното положение, то българското правителство отъ начало още каза, че не туря голѣма тяжесть на оставанието му; но то посъвѣтва г. Каулбарса въ собственния му интересъ, да се откаже отъ своитѣ изисквания; сѫщо така то му забѣлѣжи, че слѣдъ диганието на военното положение ще се появятъ вѣстници, които ще пишатъ за г. Каулбарса и за господаря му лоши нѣща, и че спорѣдъ конституцията българското правителство нѣма сила да забрани тия вѣстници. Г-нъ Каулбарсъ отговори, че е видѣлъ вече доста таквизи вѣстници и се очудва отъ смѣлостьта имъ, съ която тѣ нападаха князь Александра и прибави, че нему не му би било приятно да се пише нѣщо лошо за неговия господарь. Като му се сетнѣ отговори, че това не може да се забрани спорѣдъ сѫществующата свобода на печата въ България, то Каулбарсъ каза, че отъ това никакъ не се страхува. Достатъчно е, само да му се проводятъ редакторитѣ на таквизито вѣстници, то той ще поговори съ тѣхъ и ще ги убѣди въ тѣхната неправда и вѣрва, че тѣ тогава ще пишатъ съвсѣмъ друго-яче. Нему му се каза,

че има хора, които по никакъвъ начинъ не могжтъ да се „убѣдятъ“: но Каулбарсъ мислеше, че това нѣщо е маловажна работа—и така му се обѣща диганието на военното положение.

Относително отлаганието на изборитѣ, министерския съвѣтъ още отъ начало дойде до убѣждение, че не е възможно да се удовлетвори това желание на Каулбарса. Особено г. Стамболовъ поддържаше това мнѣние, а Каравеловъ напротивъ настояваше да се удовлетвори руското желание. Каравеловъ остана самъ, и регенството заедно съ министерския съвѣтъ взе рѣшение да не отстжпи въ нищо на руситѣ.

Третото искание, относително освобождаванието на запрѣнитѣ офицери, се посрѣщна сжщо така съ упорство; но министерския съвѣтъ все пакъ бѣше наклоненъ да направи съ руситѣ единъ компромисъ, споредъ който да се задържатъ подъ арестъ само главнитѣ дѣйци, а увлѣченитѣ офицери да се пустнатъ.

Причината, гдѣто този компромисъ не стана, бѣше пакъ г. Каулбарсъ. Той, вѣроятно, е забѣлѣжилъ, че българското правителство се колебае въ рѣшенията си и е помислилъ, че ако той застрашава българитѣ съ гнѣва на царя, то тѣ веднага ще се уплашатъ и ще му испълнятъ желанието. И така г. фонъ Каулбарсъ си сѣдна до масата, взе най-хубавото си перо и

съчени единъ циркюляръ на русскитѣ консули въ България. Този циркюляръ стана толкозъ прочутъ, щото сетнѣ доби името „дванадесетѣхъ заповѣди на Каулбарса.“ Той гласеше така:

Когато дойдохъ въ София, срѣщнахъ се съ една депутация и ѝ държахъ рѣчь, съдържанието на която азъ раздѣлямъ на 12 точки — именно:

I. България преживява сериозенъ кризисъ, отъ пълното и сполучливото разрѣшение на който зависи нейното бѫдѫще. Господарьтъ императоръ се надява, че въ настоящата минута всичкитѣ българи, като оставятъ вѫтрѣшнитѣ свои *козни*, открито и дружно ще се прилѣпятъ къмъ Руссия и съ пълно и нераздѣлно довѣрие ще се отнесѫтъ къмъ тѣхния освободитель, русския царь, който има предъ видъ единственно благото на България.

II. Времето на празднитѣ думи и заявления се мина и за това царьтъ и Руссия чакатъ фактове, въ които българитѣ несѫмненно ще докажатъ своята преданность, и само въ този случай на пълно можатъ да се надяватъ, че господаря императора ще благоволи да поддържа пресуспѣванието на страната, както вѫтрѣшно, така и извьнъ.

III. Руссия не желае и не стреми къмъ поробването на България; напротивъ, тя же-

лае развитието на страната въ всѣко отношение, и ако само българитѣ се приближатъ къмъ най-добрия свой братъ, Руссия, то можатъ да расчитватъ на помощь и поддържка въ тия въпроси, които сѫ толкова близко свързани съ тѣхното сѫществувание и съ бѫдѫщето на държавата.

IV. Не всичкитѣ, обаче, факти показватъ на това довѣрие, което Руссия би имала право да очаква отъ страна на българитѣ.

Така, напр., правителството счело за нуждно да поздрави царя въ неговия именненъ день; всемилостивѣйшата телеграмма, съ която се отговорило на това поздравление, се скрила и не била обнародвана. Думитѣ на господаря императора къмъ българския народъ трѣбваше да бѫдѫтъ публикувани съ всичкитѣ срѣдства, които правителството (българско) има на свое расположение.

V. *Скърбно впечатление* произвожда на всѣко истинско военно лице чудовищний фактъ за изгарѣнието знамената на струмский полкъ и на юнкерското училище. Знамето е свѣтиня, която се подарява на военнитѣ части за пазение. Ако тая часть се покаже недостойна да го пази, то знамето може да бѫде отнѣто и поставенно съ почести въ черкова; да се изгаря обаче, най-свѣтото нѣщо за войската, е голѣмъ и не-

чутъ въ историята подривъ на военнитѣ основи и на всѣкакви понятия за войнската дисциплина. По отношение къмъ юнкерското училище, тоя фактъ въ *въспитателно* отношение може само да произведе върху бѫдѫщето младо офицерско поколение разрушителни понятия за военната честь.

VI. Ако излѣзе вѣрно, че заедно съ знамената е билъ изгоренъ и русский георгиевский крьстъ, който е украшавалъ тѣзи знамена, то българитѣ *сѫ нарушили съ тази постѫпка самитѣ основи и правила на международното приличие.*

VII. Фактъ е, че послѣдното народно събрание заранньта гласува да изрази чувства на преданность на господаря императора, а въ друго засѣдание исказало своитѣ симпатии на князь Батемберга — нѣщо, което съставлява смѣшна непослѣдователность, която хвьрля не твърдѣ приятна сѣнка върху депутатитѣ на събранието.

VIII. Нито князь Батембергъ, нито нѣкои отъ неговитѣ братя, подъ никакъвъ предлогъ не можатъ да се вьрнатъ въ България и стѫпятъ на нейния престолъ.

IX. Ние искаме, щото великото народно събрание да бѫде събрано само подиръ изборитѣ, направени безъ всѣкакви принуждения и съвършенно свободно; защото желаемъ, щото

българския народъ да може откровенно и свободно да се завземе съ обсжжданието въпроса за избора на князь и на своята бждащность.

X. За това считаме необходимо и искаме, щото военното положение да бжде дигнато и офицерить, които сж взели участие въ преврата, да се пустнатъ на свобода немедлѣнно; сжщо и изборитѣ за велико народно събрание да се отложатъ така, щото между двѣтѣ желания и изборитѣ да се истечатъ около два месѣца, въ времето на които българския народъ да може да се успокои и да помисли здраво за предстоящето рѣшение.

XI. По поводъ освобождението на офицеритѣ азъ исказахъ взглядъ, че ние не признаваме въ настоящето правителство (българско), състояще отъ политически партий и въ отсжтствието на законно и постоянно правителство, нравственното право да сжди и преслѣдва друга една, така сжщо, политическа партия; а за това и искаме тѣхното немедлѣнно освобождение.

XII. Най-послѣ съвѣтваме всичкитѣ истински патриоти българи да забравятъ миналото, да помислятъ за бждащето и дружно и единодушно да се завзематъ къмъ подготовлението на новий държавенъ животъ, който ще се открие напредя имъ и ще приготви на пълно здрава,

очистена отъ всѣкакви миазми, почва за своето ново и младо правителство.

(Подписалъ:) *Генералъ Н. Каулбарсъ.*

До издаванието на този циркюляръ, все се намираха нѣколко заблудени душици, които говорѣха за умѣренностьта и високата дипломация на г. фонъ Каулбарса; но слѣдъ издаванието му, тѣ се убѣдиха въ противното. Това не бѣше вече единъ посрѣдникъ или приятелски съвѣтникъ, това не бѣше вече единъ дипломатъ, а просто единъ русски генералъ-губернаторъ, който е дошалъ въ една провинция да приеме юздитѣ на управлението ѝ, и да я влада по своему. При всичко, че съдържанието на този циркюляръ и да бѣше своеобразно, но начина на обнародванието му премина всѣка граница на законностьта. Г. Каулбарсъ даде да се хектографира неговия циркюляръ и го распрьсна чрезъ особени, за тази цѣль наети, хора и гавазитѣ си. Такова нѣщо, вървамъ, не се още случвало, гдѣто единъ дипломатически агентъ да распространява въ чужда държава възмутителни възвания, които не само че оскърбляватъ правителството и цѣлата страна, но и подстрѣкаватъ народа къмъ непокорность. Каулбарсовия циркюляръ не само казва, че настоящето правителство нѣма никаква законна основа, но

той още и подбужда народа да опорствува и свали правителството.

Мнозина сѫ си задали въпроса, като кой е скроилъ този циркуляръ? Едни мислятъ, че г. Каулбарсъ е авторътъ му; други пъкъ казватъ, че този циркуляръ е билъ испратенъ изъ Петерсбургъ телеграфически Каулбарсу. Въ смисьльта и тонътъ на този циркуляръ се вижда едно голѣмо сходство съ извѣстната телеграмма на русския царь, испратена въ отговоръ на князь Александровата телеграмма отъ Руссе. Сетнѣ казватъ, че ако този циркуляръ да е излѣзалъ отъ главата на Каулбарса, то той поне не щеше да съдьржа таквизи лъжливи заявления, за които русския консулъ въ София знаеше добрѣ, че не сѫ вѣрни. Така, напр., заявлението, че е билъ изгоренъ единъ георгиевски крьстъ съ знамето на военното училище. Полковникъ Сахаровъ е билъ доста дълго време началникъ на това училище и знаеше много добрѣ, че на това знаме не се намѣрвалъ въпросния крьстъ. Сѫщо така бѣше извѣстно на консулато, че телеграммата на русския царь до българското правителство не се обнародвала за това въ Държавния Вѣстникъ, защото г. Неклюдовъ е нарочно молилъ министерството да се не обнародва. Таквизи погрѣшки, казватъ, не би могли да ставатъ, ако г. Каулбарсъ бѣше

самъ автора на циркюлярътъ.—Цѣльта на циркюлярътъ се вижда ясно: русситѣ искаха да покажатъ на българитѣ, че русския царь иска безусловна покорность и рабство. Русситѣ бѣха увѣрени, че българитѣ наедно съ правителството си, ще паднатъ на колѣне и че ще се покорятъ предъ Каулбарса; но тѣ останаха излъгани и показаха отново, колко малко познаватъ българитѣ. Българското правителство бѣше до крайность възмутено отъ каулбарсовата постѫпка, и застрашителната политика на русскитѣ агенти имаше само този успѣхъ, че съедини още потѣсно членоветѣ на родолюбивата партия. Грубостьта на русскитѣ агенти показа ясно на българитѣ, какво тѣ има да очакватъ отъ Руссия, ако тя тури кракъ на България. Въ българитѣ се пробуди духътъ на опорството, и на всѣкадѣ се чуваха думитѣ: *„ние не сме тюркменска орда и не искаме да постѫпватъ съ насъ, като съ такава.“* — Както вече казахме, каулбарсовия циркюляръ не само пробуди негодувание между българското правителство, ами и между целия български народъ. Това негодувание се показа главно чрезъ това, че каулбарсовитѣ разносачи, гдѣто и да се появяха и поискаха да продаватъ „дванадесетѣхъ точки,“ биваха навредъ налагани и изривани. Азъ имахъ случая да забѣлѣжа при това една чудновата чърта

отъ българския характеръ: на всъкждѣ, гдѣто се налагаха разносачитѣ на циркюляра, тѣмъ имъ се казваше, че ги налагатъ само за това, гдѣто распрьсватъ фалшификувани документи. Азъ зная положително, че за това нѣщо е нѣмало никакво нагласяваније, а че народа е самъ дошалъ до това дипломатическо срѣдство, което му дало възможность да налага каулбарсовитѣ разносачи, безъ да наруши уважението противъ единъ чуждостраннѣнъ консулъ. Този предлогъ, наистина, бѣше прозраченъ—и хората знаяха твърдѣ добрѣ, какво правятъ; но тази чърта е за мене толкова забѣлѣжителна, щото азъ не можахъ да я замълча.

На г. Каулбарса, разбира се, не бѣше угодно, гдѣто неговитѣ разносачи срѣщаха на всъкждѣ една такава очевидна несполука; за това той, на 17 септемврий, отправи една нота до българското правителство, въ която се оплакваше отъ лошото обнасяние съ „русскитѣ поданници.“ Че тѣзи русски поданници сж получили едва преди нѣколко дена русски пашапорти, а по-преди сж биле български поданници,— това знаеше всѣкой. Когато русския драгоманинъ предаде тази нота на г. Начевича, послѣдния му каза, че сжжалява за станолото и че ще накаже виновницитѣ, щомъ тѣ се уловятъ. Сжщо така той съобщи на драгоманина, че бъл-

гарското правителство отблъсва отъ себѣ-си всѣка една морална отговорность, ако не се спре разпространението на подобни възмутителни възвания, който явно подстрѣкаватъ народа къмъ въстание. До сега българското правителство се държеше строго въ отбранително положение; но съ това съобщение, то премина къмъ настжпателно, и отговаряше на обвиненията сжщо съ обвинения. Г-нъ Каулбарсъ не се само опита да опълчи населението противъ правителството, но той извърши и явни насилия противъ българската власть. Когато въ София се арестува единъ разносачъ, нѣкой си Прокопий Ивановъ, г. Каулбарсъ проводи своя драгоманинъ и единъ гавазинъ въ полицията, и тѣ съ револвери въ ржцѣ освободиха запрѣния. Слѣдователно, благодарение на г. Каулбарса, въ София почнаха да се появяватъ безрѣдици: населението започна да се вълнува—и г. Каулбарсъ бѣше близо да постигне цѣльта си и да произведе истински смутове. Сжщо такива явления се появиха и изъ провинцията, а особено въ Пловдивъ, гдѣто русския консулъ разпространяваше циркюляра изобилно и го залѣпи на портитѣ на консулатото. Съ разносачитѣ, които распрьсваха циркюляра изъ крьчмитѣ въ Пловдивъ, стана сжщото, както и въ София, т. е. тѣ и тука биваха налагани врѣдъ, гдѣто се появяха. Само

тая бѣше разликата въ Пловдивъ, че множество народъ се събра предъ русското консулато и започна да роптае. Това, види се, бѣше много неприятно за консула и той заповѣда на своя гавазинъ да махне залѣпения циркюляръ—и народа се распрьсна подъ виковетѣ „да живѣе независима България!“ Отъ тукъ става ясно, че г. Каулбарсъ не е постигналъ нищо друго съ „дванадесетѣхъ си точки,“ освѣнъ да уголѣми още по-вече умразата на българитѣ спрямо руситѣ. Поведението на народа му показа доста ясно, че циркюляра му е ударилъ на пѣсъкъ.

Въ сжщето време, когато г. Каулбарсъ се опита да развълнува народа съ „дванадесетѣхъ си точки,“ между българското правителство и русското консулство се водѣха преговори за „тритѣхъ точки.“ На 17 септемврий министерския съвѣтъ взе окончателно рѣшение, щото двѣтѣ първи точки по никакъвъ начинъ не могжтъ да се приематъ; но сжщевременно се рѣши да се не отговаря веднага на русската нота, а да се помоли регента г. Стамболовъ да отиде при г. Каулбарса и да го увѣри още веднжжъ въ невъзможностьта на приемванието на русскитѣ искания. Правителството знаеше твърдѣ добрѣ, че г. Каулбарсъ ще постоянствува на своитѣ искания, но то искаше поне да му покаже, че е наклонено да направи едно помире-

ние между Руссия и България. Г-нъ Стамболовъ отиде на другия день при г. Каулбарса и се опита да го увѣри, че е нѣщо невъзможно да се приематъ исканията му. Обаче, г. Стамболовъ не можа да сполучи—и работата си остана, както и по-преди.—Слѣдъ това, министерския съвѣтъ рѣши да отидатъ скупомъ при г. Каулбарса и да му докажатъ, че русскитѣ искания не могжтъ да се приематъ, безъ да се наруши българската конституция. Тѣ му казаха, че отлаганието на изборитѣ е нѣщо невъзможно спорѣдъ основния законъ, и че освобождението на запрѣнитѣ офицери не зависи отъ министерството, а отъ сждебнитѣ власти, които сж съвършенно независими отъ правителството. Сетнѣ, тѣ му казаха, че сж готови да дигнатъ военното положение и да покажатъ съ това своитѣ добри намѣрения спрямо Руссия. Каулбарсъ прие това заявление съ твърдѣ голѣмо неблаговоление и каза на министритѣ, че тѣ съ своитѣ законности показватъ само лошата си воля. При това, г. Каулбарсъ забѣлѣжи, *че негово величество русския царь познава много по-добрѣ българскитѣ закони и българската конституция, отъ колкото самитѣ българи; слѣдователно, ако царя изисква нѣщо, то това ни най-малко не може да стои въ противоположность съ законитѣ*. Сетнѣ, той се обѣща, че ще извѣсти теле-

графически българскитѣ възражения, но мисли, че тѣ не ще се приематъ, тъй като това, което царя веднъжъ каже, е единъ неизмѣнимъ законъ.

Слѣдъ като българското правителство направи всичко възможно, за да заобиколи едно прямо отказвание на русскитѣ искания, то на 20 септемврий предаде г. Каулбарсу една нота. Въ тая нота г. Началичъ казва, че българското правителство крайно благодари на Руссия за добритѣ ѝ съвѣти, че вече то ги е испълнило отъ части чрезъ диганието на военното положение и че ще ги испълнява и за напредъ *„до колкото ще позволяватъ законитѣ и конституцията на страната.“* Съ тази учтива нота бѣха отблъснати русскитѣ искания, и г. Каулбарсъ побърза да искаже своето джлбоко съжаление на българското правителство и да го направи отговорно за всичкитѣ проистекающи слѣдствия.

Г-нъ Каулбарсъ се увѣри вече слѣдъ кратко време, че тѣзи слѣдствия не ще бждлтъ толкозъ врѣдителни за българския народъ, и за това той почна да мисли за други срѣдства, съ които да направи българитѣ по-крѣхки и да ги очерни предъ очитѣ на Европа. И ето, въ главата на Каулбарса блѣсна великата идея, че най-доброто срѣдство за достигание цѣльта си, е да повдигне бунтове въ България. На 21 сеп-

темврий г. фонъ Каулбарсъ повикалъ при себѣ-си македонския войвода Бабаджанъ, който бѣше въ тѣсни сношения съ русското консулство въ София. Бабаджанъ е отъ войводско произхождение и има, както ужь казватъ, голѣмо влияние надъ своитѣ еднородци. Тъй като въ София живѣятъ много македонци, то руситѣ се надяваха, че този македонски герой ще може да направи чудеса. Г-нъ Каулбарсъ безъ забикалки попиталъ Бабаджана, да ли той може да повдигне въ София единъ бунтъ противъ правителството съ помощьта на своитѣ македонци—и колко пари му сѫ нуждни за тази цѣль. Къмъ казаното г. Каулбарсъ прибавилъ, че ако бунта успѣй, то руситѣ ще дойдатъ въ България и сетнѣ ще освободятъ Македония отъ турското иго. На Бабаджана се хареса този планъ и той отговори, че ще се споразумѣе съ своитѣ еднородци и резултата ще съобщи на генерала. Бабаджанъ откри този планъ на нѣколко македонци, но не намѣри голѣмо съчувствие отъ тѣхъ. Работата, види се, се показа опасна на добритѣ македонци, и двамина отъ тѣхъ отидоха при майоръ Паница и го попитаха, да ли той удобрява бабаджановия планъ. Невиннитѣ македонци похлопаха на чужди врата, защото майоръ Паница имъ разкри по такъвъ очевиденъ начинъ бабаджановия планъ, щото послѣдний не посмѣя вече

да се покаже въ срѣдата на македонцитѣ. Този опитъ за въстание показваше явно, че г. Каулбарсъ е встжпилъ на революционерна почва.

Въ първитѣ дни на идванието си въ София, г. Каулбарсъ е ималъ разговоръ съ единъ отъ г-дата регенти. Въ този разговоръ той казалъ на генерала, че регенството, именно за това не може да приеме русскитѣ искания, защото народа въ нѣкои градища, както, напр., въ Пловдивъ, ще опорствува съ всичкитѣ си сили противъ приеманието имъ.

„Не вѣрвайте на това,“ отговорилъ Каулбарсъ. „Никой не ще опорствува, и ако отъ Пловдивъ пристигнатъ нѣкои лоши извѣстия, то азъ ще отида тамъ и ще говоря съ народа. Народа обича царя, и при първата ми още дума, той ще извика „урра“—и всичко е свършено.“ Отъ тукъ се вижда, че г. Каулбарсъ още тогава омаше идеята, че ще може да постигне всичко съ ораторството си и че само случай чака да покаже своя високъ ораторски талантъ. И наистина, такъвъ случай се представи Каулбарсу много по-скоро, отъ колкото даже и самъ той си е предполагалъ.

21 септемврий бѣше предпослѣднята недѣля на изборитѣ. Предъ видъ на това, въ София се събра единъ митингъ, въ който да се посъвѣтватъ гражданитѣ за предстоящитѣ избори.

На площадътъ, предъ малката черковица, се събра доста народъ—и депутатина Илия Вълчевъ държа една рѣчь на събранието. Той расказа, че е ходилъ съ нѣколко софийски граждани при г. Каулбарса да му поднесе желанията на българскитѣ патриоти и да го помоли, щото Руссия да помогне на българитѣ, за да се уварди независимостьта и свободата на България. Събрания народъ слушаше съ голѣмо внимание вълчевата рѣчь, и въ сѫщото време, едно известно русско мекере махна съ шапката си и извика: „да живѣе русския царь, долу България!“ Този нечуванъ сербезликъ постигна съвършенно цѣльта си. Всички събрани се хвърлиха на русското мекере, свалиха го на земята—и юмруцитѣ сърдчено почнаха да се сипетъ по гърба му. Нѣкои отъ приятелитѣ му поискаха да му помогнатъ, но и тѣхъ ги сполѣтя сѫщата участь. Народа, навърно, щеше да ги убие, ако полицията да се не намѣси и ги отърва. Нѣколко отъ налаганитѣ бидоха откарани съ кола въ болницата, а единъ сполучи да избѣгне въ русското консулство, гдѣто г. Каулбарсъ, вѣроятно, го чакаше съ голѣмо нетърпение. Щомъ Каулбарсъ съзрѣ налагания, то негова милость веднага се качи на единъ пайтонъ и се опѫти къмъ мѣстото, гдѣто стана нещастието. Когато Каулбарсъ пристигна на мѣстото, народа се бѣше вече уми-

рилъ и слушаше спокойно вълчевата рѣчь. Каулбарсовото пристигание се забѣлѣжи веднага —и народа го поздрави по учтивъ начинъ. Той отъ начало почна да се расхожда нерѣшително нагорѣ-надолу край навалицата; сетнѣ, той си проби пѫть презъ тълпата къмъ трибуната и помоли Вълчева да му я отстѫпи за малко време. Вълчевъ испълни това желание, г. Каулбарсъ се качи на трибуната и биде симпатично поздравенъ отъ народа. На българитѣ, види се, направи добро впечатление, гдѣто единъ русски генералъ се въскачи на народната трибуна и участвува при гражданскитѣ политически съвѣщания.

Каулбарсъ забѣлѣжи това впечатление на народа и почна да ораторствува на своитѣ братушки. Той каза, че е дошалъ тукъ за това, защото въ консулатото му докарали единъ човѣкъ, който билъ битъ, за гдѣто е викалъ „да живѣе русския царь.“ „Това не е истина! той вика „долу България!““ се чуваше отъ всички страни, и г. Каулбарсъ бѣше принуденъ да измѣни темата си. „Укротителя на народа“ започна сега да расказва за добритѣ намѣрения на царя, който има предъ очи само благото на България. „Това не е истина!“ извика народа, а слѣдъ това загърмѣха думитѣ: „да живѣе независима България!“ Г-нъ Каулбарсъ не при-

надлѣжи къмъ числото на тия мѫже, които се уплашватъ лесно, и за това той се опита да продължи рѣчьта си. Сега, той започна да говори и разяснява на народа „тритѣхъ си точки.“ Той каза, че запрѣнитѣ офицери веднага трѣбва да се освободятъ. . . . . . .

„Не може, не може!“ викаше народа. „Може, може!“ отговаряше Каулбарсъ; но народа бѣше на друго мнѣние и остана при своето „не може.“ Каулбарсъ започна да се сърди— и думитѣ „може“ и „неможе“ продължавваха да огласяватъ въздуха; но най-сетнѣ хилядата гърла надвиха единственното гърло на г. Каулбарса. Слѣдъ това, Каулбарсъ започна да говори за отлаганието на изборитѣ, и повторно се появи едно несъгласие между него и народа. Народа викаше: „изборитѣ не могѫтъ да се отложатъ,“ а Каулбарсъ пъкъ — „могѫтъ, могѫтъ.“ Генерала угади, че тия несъгласия на мнѣнията не ще могѫтъ да докаратъ до никаква цѣль, и той започна да заплашва и ругае народа. Но това заплашвание само възмути още по-вече народа, и виковетѣ „да живѣе независима България“ ставаха още по-силни; и когато Каулбарсъ започна да заплашва народа съ юмрука си, то стана една силна гюрюлтия. Рѫцѣтѣ и бастунитѣ повиснаха на въздуха, и народа започна да се тика напредъ. Приблѣднялъ като платно и треперящъ отъ гнѣвъ, Каулбарсъ искаше да надвие бура-

та; но всичко бѣше напраздно, и неговия гласъ не можеше вече да надвие гюрюлтията. „Да живѣе България, да живѣе конституцията ѝ!“ ечеше отъ всички страни, и между тѣзи викове се смѣсваха „долу! долу!“ Положението бѣше дошло до тамъ, щото доби изглѣдъ, като че народа иска да нападне Каулбарса; но за щастие, това не стана—и Каулбарсъ се убѣди, че е време вече да се махне отъ трибуната. Съ думитѣ „така не може да остане,“ той остави трибуната, и заварденъ отъ жандармитѣ се качи на пайтона си.

Щомъ Каулбарсъ напустна митинга, то народа отново се умири и слушаше безъ никакво вълнение своя ораторъ, който го насърдчаваше да се сплоти, като единъ човѣкъ, около знамето на независимостьта на България. Слѣдъ това, народа се опѫти къмъ домътъ на министръ президента, г. Радославова, гдѣто стана една одушевленна акламация и се предаде единъ адресъ на регенството и министерството. Въ този си адресъ, народа моляше своитѣ управници да защищаватъ независимостьта на България до послѣдня капка кръвь и да не приематъ рускитѣ искания. Г-нъ Радославовъ държа една рѣчь, въ която каза, че регенството и министерството ще направятъ всичко зависяще отъ тѣхъ, за да искаратъ България непокѫтната отъ

кризата. Съ това народа се утѣши и се отказа да посѣщава г. Каулбарса въ русското консулство, както бѣше си предначърталъ по-напредъ.

Какво е постигналъ Каулбарсъ съ ораторствуванието си предъ народа? Първо, той е далъ случай на софийскитѣ граждани да искажатъ чувствата си по единъ най-ясенъ начинъ; второ, той е показалъ чрезъ своето недипломатическо повѣдение, че правото и закона трѣбва да сѫществуватъ само тогава въ България, когато то скимне на Руссия; и трето, той е унищожилъ съ собственната си рѫка послѣдното останало уважение на българитѣ къмъ Руссия. „Каулбарсовата магйосническа сила“ бѣше унищожена, и българитѣ презъ цѣлия този день говореха само за несполуката на каулбарсовото ораторствувание.

Но право да си кажа, на българитѣ пакъ не имъ бѣше до тамъ добрѣ, защото тѣ мислѣха, че г. Каулбарсъ веднага ще замине и че раздора между България и Руссия е готовъ. Съ една дума: българитѣ бѣха твърдѣ замислѣни и се страхуваха отъ лошитѣ сетнини. Но тукъ българитѣ добиха неочаквана помощь, и то отъ самия Каулбарсъ. Веднага слѣдъ своето ораторствувание, той се опѫти при германския посланникъ, г. фонъ Тилмана, и му съобщи,

че е съвсѣмъ доволенъ отъ своя ораторски успѣхъ. При това той му каза, че ще направи една обиколка изъ България, за да упознае народа още по-точно. Подобно съобщение той направи и на австрийския посланникъ, г. фонъ Буриана, и на нѣколко други. Още въ сѫщия день, софийското население узна, че г. Каулбарсъ не мисли за отмъщение, а напротивъ е много зарадванъ отъ успѣха си! Това пробуди въ столицата една извънрѣдна радость, и софийското население се изрази, че ако г. Каулбарсъ е задоволенъ отъ успѣха си, то е готово да му послужи и съ други нѣща. . . .

Обаче, българското правителство не бѣше до тамъ зарадвано отъ г. Каулбарса. То виде нечувана варварщина отъ генерала и знаеше, че споредъ това може да очаква отъ Руссия само най-лоши нѣща. Къмъ това се придружи и сѫмнителното му пѫтуване изъ провинцията, което нѣмаше никаква друга цѣль, освѣнь да подстрѣкава народа и офицеритѣ противъ регентството. Българското правителство знаеше, че безбройни русски агенти се скитатъ изъ страната и распрьскватъ лъжливи слухове между населението, за да го заплашатъ. Въ София се арестуваха нѣколко таквизъ, които се усмѣлиха да се расхождатъ преоблѣчени въ жандармски дрѣхи изъ улицитѣ; всѣкой знаеше, че русско-

то консулство е пълно съ сжмнителни хора; освѣнь това се получиха извѣстия, че отъ Цариградъ множество черногорци преминуватъ въ България и че въ Шуменъ между офицеритѣ се забѣлѣжило вълненние и непокорство. Слѣдователно, всички вѣрваха, че ще избухне нейдѣ въ провинцията въстание. При всичкитѣ тѣзи заплашвания, българското правителство отъ друга пъкъ страна се радваше, че сега поне Европа вече явно ще види, какви цѣли гони Руссия въ България и че тѣ сж противоположни на интереситѣ на Европа. И наистина, каулбарсовото повѣдение въ България пробуди общия гнѣвъ на Европа, и великитѣ сили се показаха по благосклонни къмъ българитѣ. Разбира се, работитѣ не дойдоха до тамъ, както това се искаше на българитѣ; но рѣчьта на Тисса въ маджарската камара пробуди до нейдѣ пакъ надеждата на българитѣ.

Българското правителство ни най-малко не попречи на Каулбарса за пжтуванието му изъ провинцията; то само извѣсти г. Неклюдова, че се отказва отъ всѣка една отговорность, ако г. Каулбарсъ повторно отиде „между народа," и ако при появянието си не бжде приетъ съ такова уважение, което българитѣ длъжатъ на единъ представитель на негово величество, русския царь.

XIX.

Пжтуването на господинъ фонъ Каулбарса изъ провинцията.

Въ Орхание, Вратца, Плѣвенъ. „Тритѣ точки на г. Каулбарса“ и „тритѣ противо-точки на народа.“ Добритѣ селѣни въ с. Княжа. Г-нъ Каулбарсъ почва да става непредпазливъ. Офицеритѣ въ Свищовъ не щжтъ и да знаятъ за добритѣ намѣрения на г. Каулбарса. Руссе и Шуменъ. Г-нъ Каулбарсъ остава излъганъ въ надеждитѣ си. Полковетѣ не настжпватъ къмъ Търново. Майоръ Петровъ причинява голѣма скръбь на г. Каулбарса. Лошитѣ хора въ Варна.

Г-нъ фонъ Каулбарсъ претърпя такова блъскаво фиаско на народната трибуна въ София, щото мнозина вървaха, че той ще се откаже отъ намърението си, да пжтува изъ България; но господствому още на другия день почна пжтешествието си въ мрачната страна—и невърующитѣ останаха излъгани. Азъ имамъ право да наричамъ въ този случай така България, защото се убѣдихъ, че г. Каулбарсъ е ималъ мрачни понятия за тази страна. Преди тръгването си, той е казалъ, че при неговата рѣчь въ Со-

телно и му каза, че тѣ всички уважаватъ и обичатъ русския царь, но че обичатъ и своето правителство. Слѣдъ това, депутацията състави своя отговоръ и го предаде на генерала. Отговорътъ гласеше така:

Първо: населението има пълно довѣрие въ регенството и министерството и мисли, че само настоящето правителство е въ състояние да искара България отъ тѣжката криза, въ която се тя намира. Второ: населението е на мнение, че изборитѣ трѣбва да станатъ веднага, тъй като за отлаганието имъ нѣма никаква причина, и че протаканието на настоящето положение е въ ущърбъ на търговията, занаятчийството и земледѣлието. Трето: населението изисква, щото съучастницитѣ на мръсното престѫпление противъ негово височество княза, да се накажатъ строго, тъй като само съ това може да се поддържа законностьта въ страната и дисциплината между армията.

Отъ този отговоръ г. Каулбарсъ не е билъ никакъ задоволенъ и се разгнѣвилъ на орханийцитѣ. Но той е нѣмалъ никакво право за това, защото, както той е ималъ своитѣ „три точки," така сѫщо и българитѣ сѫ имали своитѣ „три противо-точки."

На другия день г. Каулбарсъ се опѫти за Вратца, гдѣто работата му имаше колко-годѣ

по-голѣмъ успѣхъ, но все не пакъ такъвъ, какъвто той отчакваше. Той държа тамъ една рѣчь върху „тритѣ си точки“ и каза на народа, че тѣ трѣбва да се приематъ, тъй като това е волята на царя. Резултатътъ на каулбарсовата рѣчь бѣше този, че една двадесеточленна депутация прие „тритѣ точки,“ а друга една петдесеточленна—ги отхвърли. Слѣдователно, миссията на г. фонъ Каулбарса и въ Вратца удари на пѣсъкъ.

Въ Плѣвенъ приемътъ му бѣше много студенъ. Тамъ го дочака една депутация, изслуша рѣчьта му и му каза, че ще обмисли върху отговора; но г. Каулбарсъ не дочака този отговоръ, тъй като той много бързаше и смѣташе на 29 септемврий да бѫде на изборитѣ въ Шуменъ.

На градското населѣние г. Каулбарсъ предаваше само „тритѣ си точки,“ а на селското —той откриваше своитѣ най-тайни мисли. Така именно стана въ селото Княжа; тамъ той попиталъ селѣнитѣ, да ли изборитѣ сѫ свободни. „Да, тѣ сѫ свободни и ние можемъ да избираме, когото си щемъ,“ отговорили селѣнитѣ. Той повторно ги запиталъ, да ли изборитѣ сѫ съвсѣмъ свободни. „Тѣ, наистина, сѫ свободни, но все пакъ могѫтъ да бѫдѫтъ и по-свободни,“ отговорили пакъ селѣнитѣ. Слѣдъ това единъ

старъ селѣнинъ казалъ слѣдующето: „изборитѣ ще бѫдѫтъ само тогава съвсѣмъ свободни, когато русситѣ дойдатъ въ България.“ Г-нъ Каулбарсъ бѣше много зарадванъ, гдѣто слѣдъ толкова дълго търсение, едва най-послѣ е набуталъ „истинския народъ.“ Въ тази си радость, той е открилъ сърдцето си на братушкитѣ и имъ казалъ слѣдующето:

Тѣ трѣбвало да му дадѫтъ писменно, какъ изборитѣ не биле свободни и че искали русситѣ. Ако русситѣ още не сѫ въ България, то за това биле криви самитѣ българи. Сегашното положение не можало да се продължи и настоящето правителство трѣбвало да падне. *Гарнизонитѣ отъ Руссе и Шуменъ сѫ се биле вече отправили за къмъ Търново, за да освободятъ заарѣснитѣ офицери. Главното е, щото добритѣ български граждани да биле имали пълно довѣрие въ русския царь, който отъ все сърдце обичалъ българитѣ.*

Тази рѣчь бѣше твърдѣ чудновата, не сама по себѣ-си, но и заради посрѣщанието си съ една важна случка. Когато, именно, г. Каулбарсъ предизвѣсти на княжаскитѣ селѣни настѫпванието на шумненския и руссенския гарнизони противъ Търново, въ Шуменъ се случи едно твърдѣ сѫмнително нѣщо. Командиритѣ на тритѣ въ Шуменъ квартирующи полкове, капи-

танитѣ Козаровъ (на артиллерията), Диковъ (на пѣхотата) и Людскановъ (на кавалерията) отправиха една телеграмммa на г. Стамболова, въ която тѣ го моляха да испълни русскитѣ желания, тъй като България „не можела да води война съ Руссия.“ Още отъ напредъ се знаеше въ София, че въ Шуменъ работата не върви така, както трѣбва. Слѣдователно, щомъ се получи тая телеграмма, правителството веднага направи всичкитѣ възможни приготовления, за да може да потуши бунта въ този градъ само съ едно махвание. Полковетѣ отъ Пловдивъ, Сливенъ, Търново и Руссе получиха заповѣдь да бѫдѫтъ готови, щото да могѫтъ да се отправятъ всѣка минута противъ Шуменъ. Сѫщевременно военния министръ, г. полковникъ Николаевъ, попита телеграфически тримата командири, какво значи тѣхната телеграмма до г. Стамболова и да ли тѣ иматъ намѣрение да се намисатъ въ политиката. Телеграфическия отговоръ на командиритѣ бѣше до нейдѣ утѣшителенъ. Тѣ телеграфираха на г. Николаева, че никогашь не сѫ мисляли да направятъ нѣщо противъ регенството и че телеграммата имъ до г. Стамболова е само единъ частенъ патриотически съвѣтъ. Обаче, тѣ узнали сега, че сѫ се лъжели и за това молятъ за извинение. Военния министръ ги упрости—и слѣдователно, гар-

низона отъ Шуменъ не настжпваше къмъ Търново. Сжщо и въ Руссе се появи нѣщо сжмнително: 24 часа преди да държи г. Каулбарсъ рѣчьта си въ с. Княжа, русския консулъ Шахотинъ се представилъ предъ бригадния командиръ, подполковникъ Филова, и му врждчилъ „дванадесетѣхъ точки“ заедно съ една особена заповѣдь отъ генералъ Каулбарса. Въ тази заповѣдь се казваше на Филова, че трѣбва незабавно да освободи запрѣнитѣ офицери и че ще бжде строго наказанъ, ако не испълни заповѣдьта. Въ този день г. Филовъ испълни още своята длъжность, отговори отрицателно на Шахотина и съобщи каулбарсовата заповѣдь телеграфически на военното министерство.

Сега иде въпроса, какъ г. Каулбарсъ е можалъ да раскаже на селѣнитѣ въ с. Княжа, че гарнизонитѣ отъ Шуменъ и Руссе настжпватъ къмъ Търново? Случката въ Шуменъ и Руссе, и рѣчьта на г. Каулбарса въ с. Княжа показватъ ясно, че той е билъ приготвилъ единъ военнѣнъ смутъ, но само че се е лъгалъ, като е мислилъ, че даденитѣ му заповѣди ще бждятъ безприкословно испълнени. Никой не може да си представи, че г. Каулбарсъ е лъгалъ княжаскитѣ селѣни; напротивъ, той е вѣрвалъ, че заповѣдитѣ му сж се испълнили и че сж избухнали вече военни смутове. За българското пра-

вителство предвременната хвалба на г. Каулбарса докара голѣма полза; тя му откри опасностьта и го принуди да вземе нуждниtѣ мѣрки, за да се предвардятъ кръвопролитията.

Онзи, който се още сѫмнявалъ, че представителя на русския царь е подстрѣкавалъ българскитѣ офицери противъ законното си правителство, той отъ каулбарсовата постѫпка въ Свищовъ се убѣдилъ въ противното. Слѣдъ като се свърши посрѣщанието въ Свищовъ и народа предаде „тритѣ си противот-очки“, г. Каулбарсъ проводи единъ свой агентинъ до дружинния командиръ отъ плѣвненския полкъ съ молба, да дойде заедно съ всичкитѣ офицери отъ гарнизона при него. Отговорътъ на дружинния командиръ бѣше кратъкъ, но ясенъ; той каза на каулбарсовия агентинъ, че не е възможно на офицеритѣ да удовлетворятъ желанието на генерала, тъй като офицеритѣ нѣматъ право да се мѣсятъ въ политиката. Г-нъ Каулбарсъ никакъ не се стрѣсна отъ тази несполука и прибѣгна къмъ друго едно срѣдство; той сѣдна при масата и написа слѣдующето писмо до командиря на свищовската дружина:

„Азъ пѫтувамъ изъ България по заповѣдь на негово величество русския царь и сьмь натоваренъ отъ него да съобща желанията му на българския народъ. Предъ видъ, че тѣзи цар-

ски желания се отнасятъ и до българската армия, то азъ моля командиря да благоволи да дойде при мене съ всичкитѣ си свободни офицери."

(Подписалъ:) *Генералъ фонъ Каулбарсъ.*

Сжщо и този опитъ на генерала не постигна желаемата цѣль; командиря просто му отговори, че той не може, нито да измѣни, нито пъкъ да прибави нѣщо къмъ първия си отговоръ.

По причина на тия неблагоприятни обстоятелства г. Каулбарсъ считаше за най-разумно да продължи пжтуванието си, и тъй като въ Свищовъ не се намърваше въ това време вапоръ, то негова милость бѣше принуденъ да отплава съ една варка за Руссе. Това пжтуване съ варка не малко развълнува българското правителство, когато руссенския управитель, г. Мантовъ, телеграфически яви въ София, че г. Каулбарсъ не е пристигналъ на опредѣленото време въ Руссе, и че по Дунава владѣе една страшна бура. Между Свищовъ и Руссе се появяватъ често таквизи силни вѣтрове, щото малкитѣ варки се напълватъ съ вода и потжватъ. Този случай се повтаря често, и когато г. Каулбарсъ отъ часъ на часъ не се являваше, то хората почнаха да мислятъ, че той се е удавилъ въ Дунава. Какви сетнини щеше да повлѣче

по-диръ си това приключение! Отъ само себѣ-си се разбира, че това нещастие щеше да се струпа на главата на българитѣ. Русситѣ, безъ друго, биха казали, че българитѣ сѫ нападнали г. Каулбарса срѣдъ Дунава и сѫ го погубили, или пъкъ, че тѣ съ лошото си магйосничество сѫ предизвикали тази бура и съ това сѫ причинили загинванието му. Слѣдователно, българското правителство бѣше много зарадвано, когато получи телеграмма, че Каулбарсъ наедно съ варката си е пристигналъ надъ-вечерь благополучно въ Руссе. Въ този градъ генерала биде посрѣщнатъ отъ русския консулъ, отъ единъ русски гавазинъ, отъ двама български патриоти и отъ двама жандарма. На другия день г. Каулбарсъ покани при себѣ-си руссенския управитель, г. Мантова; но уви! вмѣсто г. Мантова се испречи предъ генерала единъ расиленъ отъ окрѫжното управление и му предаде едно писмо. Това писмо, наистина, бѣше отъ г. Мантова, но само че съ отрицателно съдържание. Г-нъ Мантовъ съобщи на генерала, че не може да дойде при него, но че ще се счита за щастливъ, ако той го почете съ една визита . . . . Г-нъ Каулбарсъ, види се, не е познавалъ още добрѣ г. Мантова, та за това се е и обърналъ къмъ него. По-голѣмо щастие имаше генерала при бригадния командиръ, подполков-

ски желания се отнасятъ и до българската армия, то азъ моля командиря да благоволи да дойде при мене съ всичкитѣ си свободни офицери.“

(Подписалъ:) *Генералъ фонъ Каулбарсъ.*

Сжщо и този опитъ на генерала не постигна желаемата цѣль; командиря просто му отговори, че той не може, нито да измѣни, нито пъкъ да прибави нѣщо къмъ първия си отговоръ.

По причина на тия неблагоприятни обстоятелства г. Каулбарсъ считаше за най-разумно да продължи пжтуванието си, и тъй като въ Свищовъ не се намърваше въ това време вапоръ, то негова милость бѣше принуденъ да отплава съ една варка за Руссе. Това пжтувание съ варка не малко развълнува българското правителство, когато руссенския управитель, г. Мантовъ, телеграфически яви въ София, че г. Каулбарсъ не е пристигналъ на опредѣленото време въ Руссе, и че по Дунава владѣе една страшна бура. Между Свищовъ и Руссе се появяватъ често таквизи силни вѣтрове, щото малкитѣ варки се напълватъ съ вода и потжватъ. Този случай се повтаря често, и когато г. Каулбарсъ отъ часъ на часъ не се явяваше, то хората почнаха да мислятъ, че той се е удавилъ въ Дунава. Какви сетнини щеше да повлѣче

никъ Филова, когото г. Шахотинъ и виддинския консулъ г. Карцовъ бѣха много заплашили. Тѣ сж казали на Филова, че русската окупация е неизбѣжна и че ще стане генералъ, ако се покори на г. Каулбарса, а фелдфебелъ—ако опорствува. Тия заплашвания, види се, станаха причина, щото г. Филовъ да си изгуби главата и да направи, въпрѣки запрѣтяванието на началството му, едно посѣщение на г. Каулбарса. Освѣнь това, Филовъ подканваше и офицеритѣ отъ руссенския гарнизонъ да отидатъ при г. Каулбарса; но офицеритѣ не искаха да послушатъ своя началникъ и му казаха, че не сж наклонни да правятъ познанство съ русски генерали. Генерала, наистина, имаше удоволствие да се забавлява съ г. Филова; но българското правителство считаше таквизи забавления за твърдѣ опасни и проводи телеграфическа заповѣдь, да се арестува Филовъ. Тази заповѣдь се испълни и на филовото мѣсто се назначи г. подполковникъ Любомский. Сжщата участь сполѣтя и подполковника Шиварова, бригадния командиръ въ Шуменъ. На негово мѣсто се назначи г. капитанъ Велчевъ, като привремененъ бригаденъ командиръ на шумненската бригада; и така двѣтѣ бригади, които русситѣ си избраха за подкопавание на българското правителство, се намърваха вече въ патриотически ржцѣ. Тъзи

мѣрки, противъ двама виши офицери, наистина, бѣха много строги; но българското правителство бѣше принудено да ги направи и съ това да даде примѣръ на другитѣ офицери въ случай, че тѣ встѫпятъ въ сношение съ генерала.

Г-нъ Каулбарсъ, спорѣдъ намѣрението си, пристигна въ деньтъ на изборитѣ, 29 септемврий, въ Шуменъ. Този градъ е 7 километра отдалеченъ отъ желѣзната станция—нѣщо, което може да се разясни само чрезъ това обстоятелство, че тази желѣзница я е построилъ баронъ Хиршъ .... Въ Шуменъ г. Каулбарсъ има за пьрвъ пѫтъ случая да види една многочисленна депутация. Отъ начало, генерала мислеше, че тази депутация принадлѣжи къмъ „истинския народъ"—и за това той съ радость и нетърпение чакаше момента, за да се срѣщне съ нея. Този моментъ дойде: депутацията се спре предъ генерала—и той я поздрави съ думитѣ „здрасвуйте братушки!" Но, о ужасъ! братушкитѣ вмѣсто да му отговорятъ по руски „здрави желаемъ ваше превъсходителство!" извикаха думитѣ: „да живѣе независима България! и предадоха на слисания генералъ своитѣ „три противо-точки." Близо до входа на града генерала, наистина, има удоволствието да се види съ „истинския народъ," предвожданъ отъ бившия министръ г. Икономова. Този хубост-

никъ каза на генерала твърдѣ благозвучни патриотически думи и прие съ въсхищение „тритѣ му точки.“ Само това бѣше лошото, че числото на този „истински народъ“ отговаряще точно „на дванадесетѣхъ точки“,—нито единъ човѣкъ по-вече, нито пъкъ единъ по-малко. Предъ хотела, гдѣто г. Каулбарсъ се спре, се събра едно голѣмо множество народъ и викаше непрестанно „да живѣе независима България!“, „да живѣятъ регентитѣ и министритѣ!“ Тѣзи викове, разбира се, не се харесаха на г. генерала—и той бѣше много разнѣвенъ. Тукъ въ този хотелъ г. Каулбарсъ се срѣщна за първъ пѫтъ съ своя си предтече, г. майоръ Петрова. При тази си срѣща, г. Каулбарсъ не забрави да подхвърли на г. Петрова, че той подстрѣкавалъ народа противъ него и по този начинъ му отнелъ случая да намѣри „истинския народъ.“ Г-нъ Петровъ отблъсна по най-категорически начинъ това обвинение и се извини, че той не може да се впусне въ по-нататашни политически расправии съ него, тъй като нѣма право да се мѣси въ политиката. Г-нъ Каулбарсъ каза на Петрова, че ако той не иска да говори съ него за политика, то поне да испѫди тълпата предъ хотела. На това г. Петровъ отговори на генерала, че той нѣма никаква власть да пѫди народа, и го посъвѣтва да се отнесе съ своето

искание до шумненския управитель — нѣщо, което генерала по-сетнѣ и направи. Отъ тукъ ясно се вижда, че работата въ Шуменъ не се показа така, както я отчакваше г. Каулбарсъ. Шумненския гарнизонъ не настѫпваше къмъ Търново, нито пъкъ мисляше да настѫпва — и каулбарсовата хвалба излѣзе бошъ-лафъ.

Сѫщо и Варна не принесе никаква радость на г. генерала. Слѣдъ като се свърши посрѣщанието и народа предаде своитѣ „три противоточки“ на г. Каулбарса, навалицата се отправи къмъ домътъ на г. Г. Живкова и му направи една шумна овация. Тъй като домътъ на г. Живкова се намърваше близо до русското консулато, то генерала имаше случая да чуе овацията. Но тази овация, види се, трѣбва да е наскърбила твърдѣ много г. генерала, защото той се появи на прозореца, започна да заплашва въсклицающия народъ съ прьстъ и му отправи нелъскателния епитетъ „дуракъ.“ Този епитетъ, наистина, не е нито учтивъ, нито пъкъ отговаря на цѣльта си; но той поне показа на свѣта, въ какво душевно състояние се е намървалъ г. Каулбарсъ, слѣдъ като той обиколи България отъ едина край до другия—, отъ София до Варна. Въ София хората, съ които генерала имаше работа, бѣха нихилисти и цигани, а въ

Варна—дураци. Но гдѣ остана „истинския народъ“?

Каква разлика между километра № 11 предъ София, гдѣто единъ австрийски чехъ и една русска финландка поздрави г. Каулбарса въ името на българския народъ,—и между грознитѣ демонстрации на лошитѣ хора въ София, Шуменъ и Варна!

XX.

Изборитѣ за великото народно събрание.

Безопасностьта въ София. Майоръ Поповъ. Пристигванието на селѣнитѣ. Рѣчьта на Неклюдова. „Изборитѣ сѫ незаконни." Нападанието на селѣнитѣ върху избирателното бюро се отблъсва. „Къмъ русското консулство!" Звѣрницата на г-на Неклюдова. Колегитѣ на Неклюдова не искатъ да разбератъ неговата човѣколюбива задача. София се забавлява. Първото сблъсвание. Счупванието прозорцитѣ на английското консулство. Второто сблъсвание. Русскитѣ гавази стрѣлятъ на народа. Бомбардиранието на английското и германското консулства. Господинъ Неклюдовъ вижда, че работата става сериозна и испѫда селѣнитѣ. Арестуванието на селѣнитѣ. Дипломатическия походъ на г-на Неклюдова. Резултата на изборитѣ въ София и провинцията. Убийствата въ Дупницата.

При всичкитѣ заявления на г-на Каулбарса, че царя нѣма да признае законностьта на изборитѣ, българското правителство пакъ не се поколѣба и опредѣли да станатъ изборитѣ на 29 септемврий, тъй като извѣстията изъ провинцията обѣщаваха, че всичко ще се извърши тихо и мирно. Само за София всичкитѣ патриоти—българи се страхуваха, да не би да стане

тамъ нѣкое-си смущение; защото русскитѣ агенти явно се расхождаха и агитираха изъ софийския окржгъ. Сжщо така въ София ежедневно пристигаха различни подозрителни личности — и всички намираха гостоприемство и прибѣжище въ русското консулство. Въ хотела „Русски Царь,“ — както софийцитѣ наричаха русското консулство, — често се намѣрваха по 40 такива гости. Още три дни преди изборитѣ българското правителство очакваше всѣкой часъ, щото гоститѣ на г-на Неклюдова да нападнатъ нощя правителството и да произведатъ бунтъ. Даже се говореше, че неклюдовитѣ гости иматъ намѣрение, да заробятъ нощя регентитѣ Стамболова и Муткурова. Но ако тѣ да бѣха се опитали да направятъ такова нѣщо, то азъ напълно съмь увѣренъ, че предприятието имъ щеше да удари на пѣсъкъ; защото г-нъ майоръ Поповъ бдеше съ четири очи, деньмъ и нощьмъ, за тишината и безопасностьта на столицата. Майоръ Поповъ е отъ тѣзи хора, които малко говорятъ, но много вършатъ: гдѣто и да се обърнеше човѣкъ въ София, деньмъ или нощьмъ, то винаги ще срѣщнеше тихия майоръ, въсѣдналъ на бѣлъ конь и придруженъ отъ нѣколко кавалериста. Щомъ софийцитѣ виждаха майора да обикаля града, тѣ винаги биваха спокойни, тъй като знаеха, че има кой да се грижи за

безопасностьта имъ. Това го знаяха и неприятелитѣ на България, и единственно на туй се длъжи, гдѣто предателитѣ не се опитаха да свалятъ регенството.

Въ деньтъ на изборитѣ, 29 септемврий, времето бѣше много хубаво, и до 11 часа изборитѣ ставаха съ най-голѣма тишина. Избирателитѣ безъ шумъ бѣха си избрали бюро, и цѣла София бѣше тиха и спокойна. Всичкитѣ граждани, като се връщаха отъ избирателното бюро, извѣстяваха на врѣдъ, че изборитѣ ставатъ толкова тихо и безъ вълнение, щото омръзва човѣку и да стои тамъ. Всѣкой вѣрваше, че до край ще останатъ така и че поканенитѣ отъ русситѣ селѣни отъ софийския окржгъ, или сж приели заповѣдь да останатъ въ домоветѣ си, или пъкъ сж се отказали отъ покорностьта си къмъ Руссия.

Но за жалость, тази надежда не се оправда. Около $11^1/_2$ часа селѣнитѣ пристигнаха въ града и се събраха предъ мѣстото на изборитѣ, безъ да влѣзатъ при самото бюро. Тѣ се нарѣдиха по войнишки въ рѣдове и щомъ извършиха това, даде се знака „къмъ русското консулство!“ Веднага слѣдъ това, селѣнитѣ се отправиха къмъ русското консулство, съпровождани отъ множество любопитни, жандарми и отъ самия Поповъ, който лично искаше да види,

какво ще правятъ шопитѣ. Всичкитѣ селѣни бѣха облѣчени въ хубави, нови, праздничнии кожуси—и азъ напълно сьмь увѣренъ, че тѣ никакъ не биха ги облѣкли, ако да сж предвиждали, какво има да имъ патятъ горкитѣ кожуси! Минаванието на селѣнитѣ презъ града, види се, имъ правеше голѣмо удоволствие, защото тѣ се смѣяха и радваха, гдѣто софийцитѣ съ таково любопитство ги слѣдваха и изглѣждаха. Щомъ шопитѣ пристигнаха предъ русското консулство, тѣ начаса се събраха предъ балкона, отъ който не отколѣ г-нъ Богдановъ държеше рѣчь на тълпата. Нѣколцина шопи се отдѣлиха отъ тълпата и се отправиха къмъ портата на консулството, гдѣто нѣколко минути преговоряха съ гавазитѣ. Слѣдъ връщанието имъ, се избра една депутация, която и влѣзе въ консулството. Послѣ това единъ кметъ държа на събратията си кратка, но сладка философска рѣчь и я свърши съ думитѣ: „да живѣе русския царь!“ Шопитѣ повториха силно тѣзи думи—и веднага слѣдъ това на балкона се появи г-нъ Неклюдовъ, който биде поздравенъ отъ шопитѣ съ грѫмогласни урра. Слѣдъ като се поклони на своитѣ вѣрни братушки и имъ даде знакъ да млъкнатъ, той съ високъ гласъ започна да имъ говори. Рѣчьта му бѣше кратка; въ нея се споменуваше само за любовьта на русскія царь

къмъ българския народъ, и че е невъзможно да станатъ изборитѣ сега. „Какъвъ и да бжде резултата на изборитѣ, Руссия никогашъ нѣма да ги признае — и за това тѣ сж незаконни.“ Господинъ Неклюдовъ свърши своята рѣчь съ думитѣ: „да живѣе русския царь и българския народъ!“ Рѣчьта му се посрѣщна съ въсхищение отъ 150-тѣхъ „кожуси.“

Ако селѣнитѣ бѣха разумни, то тѣ, като покорни слуги на Руссия, трѣбваше да се распрьснатъ и да си разотидатъ изъ кжщята си; но цѣльта на тѣхнитѣ господари не бѣше да напуснатъ столицата безъ скандалъ. Едва Неклюдовъ свърши рѣчьта си и едва послѣднитѣ урра бѣха спрели, то предводителитѣ на „кожуситѣ“ на часа извикаха: „напредъ!“ Шопитѣ се пакъ нарѣдиха и се опжтиха къмъ старата часть на града. Отъ посоката, която тѣ взеха, всѣкой можеше да разбере, че тѣ отиватъ на посѣщение на избирателното бюро. Азъ, съ нѣколко приятели, за да надпреваримъ селѣнитѣ, качихме се на единъ пайтонъ и се опжтихме къмъ мѣстото на изборитѣ. Ние сполучихме да пристигнемъ на Гурковата площадь, преди още шопитѣ да бѣха дошле. Тукъ, въ народното училище ставаха изборитѣ. Нѣкои отъ избирателитѣ влизаха и излизаха отъ зданието; други пъкъ хвърляха любопитни поглѣди презъ полу-

отворената врата въ градината на училището; невиннитѣ продавачи на грозде и различни други овощия каняха зрителитѣ съ своята стока; тукъ-тамъ се расхождаше нѣкой стражаринъ съ недоволно лице, че стои безъ работа.

Въ това време, ненадѣйно се чуха викове, —и веднага слѣдъ това навалицата натисна вратата па училището. Всичко, което се случи слѣдъ това, ставаше съ такава бързина, щото човѣкъ не можеше да схване цѣлия ходъ на случката. Щомъ шопитѣ се приближиха до зданието, тѣ тичешкомъ се втурнаха напредъ — и съ урра нахълтаха въ градината. Но още половината отъ тѣхъ не бѣха влѣзли въ градината—и заднитѣ рѣдове трѣбваше да се спрѫтъ. Послѣднитѣ веднага започнаха да бомбардиратъ съ камани градината, отъ гдѣто излизаха страшни викове. Но въ сѫщата тази минута сцѣната се промѣни: вратитѣ се съвършенно раствориха— и въ градината се забѣлѣжи единъ купъ натрупани селѣни, които, викащецъ и махащецъ съ рѫцѣ и крака, лѣжаха единъ върху други. Вънншнитѣ селѣни напираха да влѣзатъ въ градината, а влѣзналити вече бѣха отблъснати, и като съ всичкитѣ си сили се мѫчеха да избѣгатъ навънъ, тѣ се сблъскаха съ влизающитѣ и нападаха единъ върху други. Задъ този купъ се забѣлѣжиха сопаджиитѣ, които мѫжки отуп-

ваха праха отъ кожуситѣ. На селѣнитѣ, разбира се, не имъ се хареса тази услуга, та затова тѣ побързаха да очистятъ градината. Но сопаджиитѣ бѣха толкози услужливи, щото и вънъ, на улицата ги съпровождаха съ своитѣ сопи— и юнашки ги налагаха. Никогашь въ живота си, азъ не сьмь се толкози смялъ, както при тази случка: защото бѣганието на селѣнитѣ съвършенно приличаше на бѣганието на стадо уплашени овце, само че въ този случай овцитѣ имаха крали-марковска голѣмина.

Само нѣколцина шопи не можяха да избѣгнатъ отъ зрѣлището, тъй като имъ бѣха разбити носоветѣ — и кръвьта непрестанно течеше отъ тѣхъ. Но тѣзи жъртви на сопаджиитѣ бѣха добрѣ надъхани: защото, щомъ тѣ си избърсаха кръвьта отъ лицата съ ржкавитѣ на кожуситѣ си, веднага извикаха: „хайде къмъ русското консулато!“ Сжщо и избѣгналитѣ извикаха тѣзи думи и се отправиха къмъ това мѣсто, гдѣто слабия и нещастния намърва защита и помощь . . . .

Шопитѣ тичаха като стадо овци къмъ „хотела на русския царь“—и пострадалитѣ се надпреварваха да показватъ своитѣ разбити носове. Тѣ, види се, трѣбваше да сж биле твърдѣ задоволени отъ боятъ, и азъ вѣрвамъ, че едно улично хлапе исказа вжтрѣшнитѣ имъ мисли,

когато извика съ завидливость: „тѣ ще получатъ добъръ бакшишъ!“ Въ русското консулато побързаха да дадятъ прибѣжище на тия нещастници: щомъ тълпата се доближи до консулато, пѫтнитѣ врати веднага се раствориха, погълнаха нещастнитѣ — и въ една отъ долнитѣ стаи тутакси се постанови една привременна болница. Никогашь, може би, не се е преглѣдвалъ съ такава голѣма внимателность разбитъ носъ на нѣкой български селѣнинъ, както тукъ въ русското консулато. Случайно ли бѣше, или нарочно порѫчено, — не знамъ, но фактъ е, че разглѣдванието отъ лѣкаря на всѣкой разбитъ носъ се извършваше при единъ надпѫтенъ прозорецъ, тъй щото публиката ясно можеше да види операциитѣ на доктора. Кръвьта на ранецитѣ се измиваше отъ доктора съ сюнгерь, а ранитѣ се привързаха съ бѣли, ленянии кърпи. Мокритѣ сюнгери отъ кръвь и вода се истискваха въ голѣмо гърне, което постоянно се изнасяше въ двора предъ шопитѣ, за да видятъ кръвьта на пострадалитѣ си братия. Това, навѣрно, се правеше само за туй, за да се смирятъ развълнуванитѣ духове на шопитѣ; защото е доказано, че глѣданието на кръвь успокоява нервитѣ . . . . Слѣдъ късо време се показаха 38 привързани шопи. Всѣки се удивляваше отъ голѣмото число на раненитѣ, тъй като много доб-

рѣ се знаеше, че само на 10—12 души бѣха разбити носоветѣ. Ранитѣ на другитѣ, вѣроятно, сѫ произлѣзли въ самото консулато!

Въ двора селѣнитѣ бѣха раздѣлени на особни групи — и помежду тѣхъ се расхождаше г-нъ полковникъ Сахаровъ и ги утѣшаваше и похваляваше за крайната имъ привързанность къмъ русский царь. Тукъ всичко отиваше мирно и тихо, само сегисъ-тогисъ се прекѫсваше словото на Сахарова отъ възклицанията на шопитѣ, отправени къмъ бѣлия царь. Отъ нищо не се забѣлѣзваше, че вънкашната публика искаше да стори нѣщо лошо на шопитѣ. Било то, че шопитѣ се страхуваха отъ външно нападение, било пъкъ, че имаха намѣрение да нападнатъ външната публика: тѣ тутакси, слѣдъ свършвание рѣчьта на Сахарова, се отправиха къмъ единъ купъ дърва и почнаха да ги преобръщатъ на страшни сопи. Но тъй като таквази работа не може да се върши добрѣ безъ нуждниτѣ орѫдия, то слугитѣ на консула побързаха и донесоха потрѣбнитѣ сѣчива за обработвание на сопитѣ — и дворътъ на русското консулато скоро заприлича на сопаджийска фабрика. Тѣзи сѫмнителни приготовления можаха да се видятъ твърдѣ ясно отъ улицата; сѫщо така имаше едно мѣсто, отъ което шопитѣ можаха да се

преброятъ точно: резултата на това преброение възлизаше около 150—160 души.

Въ сжщото време, когато шопитѣ въ консулатото се занимаваха съ правание сопитѣ, въ околностьта се събра доста народъ и глѣдаше съ любопитство „кожуситѣ,“ безъ да покаже лошо намѣрение противъ тѣхъ. Забавлението на шопитѣ и публиката ставаше презъ ржшетката на портата. Шопитѣ правяха впечатлението на една звѣрница отъ затворени диви звѣрове, заобиколени отъ любопитна публика. У звѣрницитѣ и зоологическитѣ градини човѣкъ обикновенно вижда, какъ дѣцата и лошитѣ хлопета дразнятъ дивитѣ звѣрове, не да имъ нанесятъ болка, а да видятъ, какво ще правятъ, когато ги закачатъ съ сламка или съ нѣкоя прьчка. Така бѣше и тука, само съ тази разлика, че и дивитѣ звѣрове, т. е. шопитѣ раздразняваха публиката. Съ една рѣчь: народа се забавляваше прекрасно, и хубавото време подпомагаше още по-вече на това народно увеселение.

Между това г-нъ Неклюдовъ бѣше напусталъ консулатото и заобикаляше своитѣ колеги, за да имъ извѣсти, че консулатото му е напълнено съ нещастни жьртви на една деспотическа власть и да ги помоли, да се увѣрятъ лично отъ състоянието на раненитѣ. Сжщевременно той извѣсти на г-на Начевича, че не иска

полицейска защита на консулатото си, тъй като е въ състояние да отблъсне всѣко нападение и безъ чужда помощь. Дипломатическитѣ агенти се събраха на съвѣщание при г-на Ласцелеса въ английското консулство, отъ гдѣто можеше да се види всичко, каквото се върши въ двора на русското консулато. Рѣшението на дипломатитѣ не излѣзе по желанието на г-на Неклюдова; защото тѣ всички знаяха твърдѣ добрѣ, че биението въ зданието на избирателното бюро бѣше предизвикано отъ шопитѣ, та за това сж заслужвали да бждхтъ бити. Дипломатитѣ, безъ друго, сж били убѣдени, че шопитѣ не сж нищо друго, освѣнь слѣпо орждие на революционерно и демагогическо русско агенство. При това трѣбва да забѣлѣжя, че дипломатическото тѣло глѣдаше съ отвращение на постжпкитѣ на г-на фонъ Каулбарса, та не е много да говори въ полза на русското агенство. Съ една дума: неклюдовото желание не се испълни, и консулитѣ казаха, че нѣма защо да прегледатъ раненитѣ шопи, които за нарушаване на тишината ги наказаха съ бой, и че това е една работа, въ която тѣ нѣматъ право да се мѣсятъ. Консулитѣ просто помолиха г-на фонъ Буриява, представитель на Австро-Унгария, да отиде при г-на Неклюдова и да му съобщи рѣшението имъ. Той се отправи въ русското консулато и исказа

на г-на Неклюдова рѣшението на колегитѣ си. Г-нъ Неклюдовъ прие това рѣшение съ видимо негодувание—и помоли г-на Бурияна, поне той да прегледа раненитѣ. Послѣдния склони да направи това, но не като консулъ, а като частно лице. При това г-нъ Неклюдовъ му представи единъ шопъ, сѣдящецъ на голѣмъ батлакъ, комуто „ужъ биле счупени ребрата." Този случай, по мое мнение, е твърдѣ чуденъ; защото човѣкъ съ исчупени ребра не може да сѣди върху батлакъ. Г-нъ Неклюдовъ, види се, има съвсѣмъ чудни понятия за „строшаванието на ребрата."

Около избирателното бюро стана всичко тихо, и работата на изборитѣ се вършеше съ голѣма тишина. Въ старата часть на града не се случи нищо особенно, а въ новата — владѣеше веселие и задоволствие. Въ градината свиреше музиката, и народа се расхождаше въ нея; само сегисъ-тогисъ се отправяха нѣколцина любопитни къмъ русското консулато, за да прегледатъ тамошната звѣрница и, слѣдъ прегледанието й, пакъ се вършаха тихо въ градината. Музиката и шопитѣ докарваха извънрѣдно удоволствие и развлечение на публиката. Особенно развлечение на публиката стана, когато се докара една каруца хлѣбъ въ звѣрницата и се почна да се раздава на звѣроветѣ, сир. на шо-

питѣ. Слѣдъ хлѣбътъ имъ се раздаде и изрѣдна водка, за да си наквасятъ сухитѣ гърла. Всѣки мислеше, че шопитѣ слѣдъ нахранванието си ще си лѣгнжтъ да си поспжтъ, както това правятъ добритѣ човѣци подиръ изобилното си нахранвание.

Но шопитѣ това не направиха, а почнаха да се подигравать съ околната публика. Това стана най-много на мѣстото, което лѣжи между германското и английското консулато. Шопитѣ каняха гражданитѣ въ консулатото, за да имъ наложятъ коститѣ, а гражданитѣ пъкъ се подиграваха съ шопитѣ и ги питаха, да ли имъ се харесълъ боятъ, който бѣха яли преди обѣдъ. Отъ тази невинна подигравка произлѣзе скарвание, а отъ скарвание—спречквание. Кой отъ двѣтѣ страни е захваналъ най-напредъ боятъ, —това не можеше точно да се узнае; възможно е, че спречкванието е станало и отъ двѣтѣ страни въ едно и сжщо време. Само това се знае, че отъ русското консулато бидоха хвърлени камани и тояги на публиката. Посѣтителитѣ на звѣрницата се распрьснаха изъ улицитѣ, нѣколко джамове на английското консулато бидоха строшени, полицията се яви на мѣстото—и улицата слѣдъ нѣколко минути бѣше съвсѣмъ пуста. Както се вижда, шопитѣ не само че сж удържали позициитѣ си, но сж отблъс-

нали и неприятельтъ. При бъганието си, послѣдния, наистина, е заплѣнилъ нѣколко трофей на шопитѣ, въ видъ на сопи и камани, но все пакъ бѣше принуденъ да напустне бойното поле.

Това приключение не се прие и отъ двѣтѣ страни твърдѣ трагически: шопитѣ се радваха върху избѣгванието на публиката, а послѣдната пъкъ се смѣеше и скоро се възвърне къмъ звѣрницата на г-на Неклюдова. Музиката продължаваше да свири въ градината—и веселие владѣеше на всѣкждѣ. Гувернантката на г-нъ Ласцелесъ, наистина, бѣше малко наранена въ ржката си чрезъ една тояга, но това никакъ не попречи на общото веселие.

Слѣдъ малко послѣдва друго нападение, на което ний трѣбва да обърнемъ сериозно внимание. Както казахме, публиката се събра пакъ при ржшетката на вратата — и раздразняванията почнаха отново. Тъй като г-нъ Неклюдовъ имаше намѣрение да задържи любезнитѣ си гости и презъ нощьта въ консулатото си, той заржчалъ една кола сѣно, за да си поспжтъ на него гоститѣ му. Нѣкои шегувачи между публиката казаха, че и сѣното ще бжде изядено отъ шопитѣ—и захванаха да имъ викатъ: „му, му . . . .“ Това раздразни до такава стъпень шопитѣ, щото единъ отъ тѣхъ хвърли своята тояга на публиката. Съ това бѣше даденъ сиг-

нала за втората битка — и сопи, и камани захванаха да брънчатъ по въздуха. Публиката се разбѣга изъ улицитѣ и се смѣеше върху разядосванието на шопитѣ; но въ сѫщото време се появи единъ гавазинъ на вратитѣ въ русското консулато съ револверъ въ рѫка и почна да гърми: той гърмна два пѫти въ въздуха, а четири пѫти върхъ публиката. За щастие, крушумитѣ не достигнаха до публиката, а удряха въ стѣната на английското консулато. Слѣдъ туй започнаха да гърмятъ и изъ прозорцитѣ на русското консулато: отъ едина прозорецъ излѣзоха два гърмежа, а отъ другия петь. Отъ тия гърмежи само единъ крушумъ сполучи да нарани коньтъ на единъ офицеринъ, два крушума минаха покрай главата на германския консулъ Тилмана, а другитѣ удряха въ английското и германското консулства. Г-нъ Тилманъ трѣбва да благодари само на щастието си, че не е загиналъ отъ русски крушуми.

Улицитѣ се испразниха толкова скоро отъ народа, като че нѣкоя хала го отвѣя отъ тамъ. Всичко се притискаше въ дворовете на германското и английското консулства, за да се избави отъ крушумитѣ. Въ сѫщата минута се появи полицията, придружена отъ двѣ роти войска, и затънти улицитѣ, които водятъ къмъ русското консулато.

Впечатлението, което направи този русски атентатъ на софийското населѣние, твърдѣ-мжчно може да се опише. Русситѣ работиха цѣли осемь дни, за да произведатъ смутове, и като не сполучиха да направятъ това, тѣ най-сетнѣ заповѣдаха на гавазитѣ си да стрѣлятъ на народа; да, тѣ се усмѣлиха даже да гърмятъ на чужди консулати. Народа съ ожесточение глѣдаше на тази русска звърщина, и всѣкой се питаше, какво щеше да стане, ако русскитѣ крушуми бѣха убили германския консулъ. Това явно показва, че русситѣ се мислѣха за неограничени господари на страната, и отъ несполуката на плановетѣ сж прибѣгнали къмъ тази варварщина. За българитѣ това откривание на русско-татарската натура бѣше твърдѣ полѣзно: Европа сега твърдѣ добрѣ узна, какво искатъ русситѣ, и обърна симпатиитѣ си къмъ българитѣ.

Самия Неклюдовъ започна да осѣща, че работата не трѣбвало да вземе такава посока, и за това заповѣдалъ на гавазитѣ си да кажатъ на шопитѣ, да си отидатъ, макаръ и да имаше намѣрение да ги държи до срѣдъ нощь, за да нападнатъ населѣнието и да произведатъ размирици. И така, портитѣ на русското консулато се раствориха — и отъ тѣхъ излизаха милитѣ гости на г-на Неклюдова; но щомъ гор-

китѣ се появиха на улицата, тѣ веднага бѣха обкрѫжени отъ двѣ роти на Александровския полкъ, подъ предводителството на капитанъ Петрова. Нѣколцина отъ шопитѣ искаха да опорствуватъ противъ запирането имъ, но щомъ войницитѣ имъ посочиха щиковетѣ, тѣ веднага се покориха — и вървяха предъ войницитѣ, като стадо овце. Русситѣ сѫ били на мнѣние, че властьта е нѣмала право да арестува мирнитѣ селѣни; но азъ пъкъ казвамъ, че тя имала пълно право да постѫпи така. Властьта е постѫпала съвсѣмъ законно: 1) защото шопитѣ съ сила сѫ искали да нарушатъ изборитѣ, 2) — тѣ сѫ дали поводъ за спрѣчкванието предъ русското консулато и 3) — тѣ трѣбвало да бѫдѫтъ арестовани въ тѣхенъ интересъ, защото иначе щѣха да бѫдѫтъ смазани отъ развълнувания народъ. Шопитѣ се откараха въ казармата, гдѣто имената имъ се записаха и сетнѣ се распуснаха въ малки группи. Горкитѣ бѣха се много уплашили и казваха, че кметоветѣ ги накарали да правятъ гирюлтии въ града. Тѣ много се разгнѣвиха на кметоветѣ си и ги считаха за причинителитѣ на боятъ, който бѣха яли вече по два пѫти. Както расказватъ, шопитѣ на другия день сѫ добрѣ наложили своитѣ кметове и казали, че ще направятъ сѫщото и съ г-на Неклюдова, ако имъ се падне случай да го пипнатъ. За жа-

лость, шопитѣ не можаха да направятъ туй нѣщо, макаръ и да му се слѣдваше.

Г-нъ Неклюдовъ бѣше твърдѣ нещастенъ въ предприятията си: той претърпе страшно фиаско, и като революционеръ, и като дипломатъ. Съ шопитѣ си, той удари на пѣсъкъ, а съ дипломатическата си нота, той удари въ канара. Г-нъ Неклюдовъ бѣше проводилъ една нота до г-нъ Ласцелесъ, като най-старши на дипломатическото тѣло, въ която му съобщаваше, че единъ служащъ черногорецъ въ русското консулство билъ изгърмялъ „два пжти въ въздуха,“ че съжалява за станалото и че наказалъ строго виновника. Това, наистина, бѣше русско безобразие. Всѣкой знаеше, че изъ русското консулато бѣха изгърмени по-вече отъ 10 крушума и не въ въздуха, а върхъ публиката. На тази нота той получи двѣ писма: едно отъ Тилмана, а друго отъ Ласцелеса. Г-нъ Тилманъ му съобщи, че въ стѣната на германското консулство удрали нѣколко крушума и че два—пробили прозорецътъ и минали по-край ушитѣ му; а г-нъ Ласцелесъ му казалъ, че не може да си разясни нотата, тъй като бѣха изгърмени много крушуми изъ русското консулато, и че г-нъ Неклюдовъ вѣроятно билъ написалъ нотата си непосрѣдственно слѣдъ първитѣ два гърмежа. Г-нъ Неклюдовъ отговори на това писмо съ сърдитъ

тонъ, като казваше, че двата гърмежа сж послѣдвали толкова бързо, щото въ това време не е могло да се напише една нота, и че той изобщо не дава никаква важность на аритметическитѣ исчисления. Това размѣнявание на ноти се свърши чрезъ туй, че г-нъ Неклюдовъ испрати още една нота, въ която той изрази своето съжаление, гдѣто първата му нота е дала поводъ за недоразумение. При г-на Тилмана г-нъ Неклюдовъ се извини лично.

Резултата на изборитѣ въ София отговаряше напълно на очакванията: всичкитѣ правителственни кандидати бѣха избрани съ вишегласие, а русскитѣ—ударихa въ пѣсъкъ.

Сжщото стана и въ провинцията: съединенитѣ либерални партии сполучиха да побѣдятъ съвършенно руссофилитѣ, макаръ и послѣднитѣ да подкопаваха властьта. — Само въ Вратца, Бѣла-Слатина, Троянъ, Дрѣново, Дупница и Хасково не сж могли да станатъ изборитѣ по причина на стапалитѣ безрѣдици. Всичко бѣха избрани 522 депутати, отъ които бѣха 30 консерватори, 20 руссофили и 470 правителствени — едно число, което явно показва, че пжтуването на г-на фонъ Каулбарса изъ провинцията не му принесе голѣма полза и че българския народъ не храни голѣми симпатии къмъ панславизма.

Сериозни размирици при изборитѣ станаха само въ Дупница. Въ този градецъ се намѣрватъ доста македонски пришелци, който, както видѣхме въ София, симпатизиратъ твърдѣ много съ русската рубла. На тѣхъ, вѣроятно, се обѣщало, че ще имъ се даде право да плячкосватъ въ Македония и послѣ пакъ да се врыщатъ съ плячка въ България. Освѣнь това, на тѣхъ е било раздадено едно добро количество рубли. Въ деньтъ на изборитѣ се появи въ градеца една въоружена чета, която нападнала полицията и я обезоружила. Сетнѣ, тя се отправи къмъ привърженицитѣ на народната партия и ги убила по най-звѣрски начинъ. Тѣзи жъртви на „русскитѣ приятели“ бѣха: околийския началникъ Димитриевъ, депутатитѣ Гранчаровъ и Зографский, и учительтъ Папукчиевъ.

XXI.

Положението на страната слѣдъ изборитѣ.

Независимостьта на България. Великитѣ сили. Тисса и Чюршилъ. Балканския съюзъ. Една тьмна бѫдѫщность. На българския тронъ нѣма вече да има германский принцъ!

Повѣдението на българското правителство достатъчно е показало, че то желае независима България и нѣма намѣрение да удовлетвори несправедливитѣ искания на Руссия. Отблъсването на „тритѣ точки“ и нотата на г-на Начевича, съ която казваше, че българското правителство може да приеме едно измъмвране само отъ народното събрание, но не отъ г-на Каулбарса*), — всичко това явно показваше, че правителството се стреми да запази независимостьта и свободата на страната.

Благодарение на нечуваното повѣдение на

---

*). Г-нъ Каулбарсъ отправи една нота до българското правнтелство, въ която му исказа строго измъмвране, тъй като той не бѣше задоволенъ отъ нотата на г-на Начевича.

г-на фонъ Каулбарса, политическото положение въ Европа се измѣни въ полза на България.

Германското правителство се отказа да се мѣси въ българскитѣ работи и да помага на русскитѣ планове; а Италия се показа противна на русското намѣсвание и явно подкрѣпляваше българското правителство.

Въ Австро-Унгария и Англия пъкъ дойдоха до убѣждение, че една независима България има по-голѣмо значение за европейския миръ, отъ колкото се вѣрваше. Министра президентъ Тисса отговори на 18 септемврий на една интерпелация върху българскитѣ работи, а лордъ Рандолфъ Чюршилъ на 21 септемврий държа една рѣчь въ Дартмутъ, въ която казваше, че Англия и Австрия сѫ измѣнили политическитѣ си программи. И двѣтѣ рѣчи имаха голѣмо значение за България и ще иматъ, може би, въ бѫдѫщность още по-голѣмо значение.

Тисса казалъ въ камарата на депутатитѣ, че министерството на вънкашнитѣ дѣла не е било въ никакво споразумение съ русското и германското правителства за сваленото на българский князь, или пъкъ е знаяло нѣщо за приготвленията на атентата. Сѫщо така, то не е знаяло, че князь Александръ ще каже официялно, че е приелъ българската корона отъ русския царь и че може да остане въ България

само съ неговото одобрение. Между австро-унгарското правителство и Руссия не съществували никакви споразумения или договори за нѣкое влияние на Балканския-Полуостровъ, та за това е излишно да се говори още нѣщо върху туй.

Тисса продължи своята рѣчь, както слѣдва: „Моето индивидуално мнение, азъ исказахъ вече въ 1868 г., когато бѣхъ запитанъ върху источния въпросъ. Това мнение азъ поддържамъ и днесь и казвамъ, че нашитѣ интереси никакъ не допускатъ едно промѣнение на Балканския-Полуостровъ и че желаемъ, щото тамошнитѣ държави да бждктъ самостоятелни и независими. Моето мнение споделя и австро-унгарската монархия; тя нѣма никакви завоевателни намѣрения и строго поддържа сжществующитѣ договори и ще се противи на всѣко завоювание на Балканския-Полуостровъ. Въ съюзнитѣ ни отношения съ страннитѣ държави не е станало никакво промѣнение; тѣ сжществуватъ още и до днесь, както това е потвърдилъ г-нъ министръ Калноки въ делегациитѣ. Съюзътъ съ Германия и Италия дава най-добрата гаранция, че тѣзи наши желания ще могжтъ да се прокаратъ и безъ нарушавание на европейския миръ. Макаръ и да е билъ нарушенъ миналата година берлинския договоръ въ Источна-Румелия, но

ние все пакъ ще го поддържаме и за по-нататъкъ. Сжщо така не ни е заявила никоя отъ европейскитѣ сили противното. Австро-унгарското правителство поддържа строго договорътъ, споредъ който само Турция има право да окупира васалнитѣ си държави на Балканския-Полуостровъ. Въ случай, че тя се откаже отъ това си право, то никоя чужда държава не може да окупира тѣзи държави безъ съгласието на всичкитѣ велики сили. Това сж общитѣ очъртания на нашето стремление, което ний съ съгласието на великитѣ сили и безъ нарушението на мирътъ желаемъ да постигнемъ. За постиганието на тази наша цѣль, ние ще употрѣбимъ всичко и ще дѣйствуваме не само съ думи, но въ случай на нужда—и съ сила."

Лордъ Рандолфъ Чюршилъ започна рѣчьта си съ слѣдующитѣ думи: „Политическото положение въ България ни дава поводъ да размишляване върху него по-сериозно, отколкото мислимъ. Една сурова и дебнишка сганъ е сполучила, преди още младата държава да се усили вжтрѣшно, да дигне авторитетъ на князь Александра и да го свали отъ престола. Сетнинитѣ на това жално събитие не могжтъ да се предскажетъ; само туй се знае, че е заплашена самостоятелностьта не само на България, но и на Сърбия и Романия. Този сериозенъ фактъ въз-

бужда голѣмо внимание въ Англия. Общото мнение, че Англия нѣма никакъвъ интересъ на Балканския-Полуостровъ, не е вѣрно. Съдѣйствието на Англия за свободата на народитѣ е извѣстно и образува основата за вънкашната ѝ политика. Рѣчьта на министра Тисса въ маджарската камара явно ни показва, че независимостьта и свободата на балканскитѣ държави принадлѣжатъ къмъ жизненитѣ въпроси на австро-унгарската политика. За това Англия глѣда съ голѣмо удоволствие на тази сила, която е направила начало за това велико интернационално дѣло. Азъ сьмь напълно убѣденъ, че английската политика, подъ каквито и да е условия, нѣма да се откаже отъ спомѣнатитѣ начала. Въ Европа има държави, които искренно желаятъ да се запази европейския миръ; но, за жалость, има и такива, които отъ време на време показватъ желанието си да нарушатъ мира и да уголѣмятъ своето царство отъ чужда черга. Длъжностьта на английското правителство е, да употрѣби всичкитѣ срѣдства, за да поддържа приятелскитѣ си сношения съ великитѣ сили и да изглажда интернационалнитѣ мѫчнотии по миролюбивъ начинъ. Но въ случай, че се появатъ важни събития, които би принудили Англия да вземе рѣшение, то тя, безъ друго, ще обьрне своитѣ симпатии, даже и своята помощь на тѣзи

държави, които желаятъ общия миръ и свободата на народитѣ.“

Отъ рѣчьта и на двамата дипломати явно се виждаше, че тѣ сѫ исказали мнението на държавитѣ си и че послѣднитѣ сѫ готови да употрѣбятъ всичко, за да запазатъ самостоятелностьта не само на България, но и на другитѣ балкански държавици. Както се вижда, языкътъ и на двамата дипломати бѣше твърдѣ остръ; но още по-остро се изрази пресcата, когато се извѣсти за станалитѣ приключения на 29 септемврий. За доказателство на казаното ми, искамъ да приведа тукъ заявлението на два вѣстника, които иматъ голѣмо влияние на общественното мнение и които стоятъ въ тѣсна свърска съ правителствата си. Ето какво пише консервативния „Стандартъ“:

„Повѣдението на русския агентинъ, генералъ фонъ Каулбарса, бѣше отъ първия до послѣдния день едно чудовно нарушение на интернационалнитѣ закони и на общето приличие. Ако той не е работилъ по заповѣдьта на царя си, то послѣдния не трѣбва да изгуби нито една минута, за да повика назадъ този високомѣренъ посланникъ, който изопачи заповѣдитѣ на господаря си, оскверни чувството на българския народъ и потѫпка правата му по такъвъ безобразенъ начинъ, щото компромитира Руссия и

принуди Европа да се приготви за една страшна война. Ако пъкъ този генералъ работеше по приетитѣ внушения въ С. Петерсбургъ и по заповѣдьта на царя си, то трѣбва да кажемъ, че Руссия ще доживѣе още по-лоши времена, отколкото тѣзи на царя Никола . . . . Въ всемирната история нѣма подобенъ примѣръ за подобно поведение, както това бѣше на г-на Каулбарса. Даже самия Лудвикъ XIV, който съ камшикъ въ ржцѣ се появи въ френския парламентъ, не може да се смѣта за такъвъ тиранинъ, какъвто е генералъ Каулбарсъ. Послѣдния може да се смѣта за просто произведение на „русскитѣ казарми,“ което приема длъжностьта на дипломатинъ и не притѣжава маниеритѣ на обикновенъ човѣкъ. Въ политиката или дипломацията нѣма дума, която би могла да изрази поведението на този, наистина, „извънреденъ посланникъ“—на този „перипатетически лъжецъ,“ както го нарича единъ български вѣстникъ.“

Още по-остро се изразява вѣстникътъ „Пестеръ-Лойдъ,“ органа на министра Тисса. Този вѣстникъ посвѣщава на Каулбарса слѣдующата статийка:

„Ние неволно трѣбва да се попитаме, да ли не ще наскърбимъ чувството на злодѣйцитѣ, ако оприличимъ русския дипломатически аген-

тинъ въ България съ франкфуртската тълпа, която уби генерала Ауерсвалда и князя Лихновски, или съ онази парижка сганъ, която отрѣза главата на принцесса Ламбале и я отнесе, набита на едно копие, предъ прозорецътъ на запрѣния царь. Дѣлата на тѣзи изроди отговараха напълно съ звѣрската имъ натура. Тѣ бѣха звѣрове съ човѣшки образъ, и знаяха твърдѣ добрѣ, че ще бѫдѫтъ смѣтани за такива, ако паднатъ въ рѫцѣтѣ на противната страна. Тукъ поне борбата на двѣтѣ страни бѣше еднаква и честна. Но съвсѣмъ друго-яче трѣбва да оцѣнимъ дѣлата на тия изроди, които иматъ званието да бѫдѫтъ представители и покровители на законностьта и нравственностьта и подстрѣкаватъ други къмъ най-гнуснитѣ престѫпления, и то по такъвъ явенъ и безобразенъ начинъ, щото между тѣхъ и — проститѣ разбойници не можемъ да забѣлѣжимъ нито най-малка разлика. Всѣкий безпристрастенъ човѣкъ трѣбва да признае, че този родъ хора стоятъ много по-долу, отколкото самитѣ имъ наети орѫдия. Тѣзи изроди искатъ законна защита за своята особа, а отъ друга страна тѫпчатъ закона по най-безобразенъ начинъ. Къмъ тази низость на тия хора трѣбва да се прибави още и презрителното имъ малодушие, съ което тѣ, отъ своето сигурно мѣсто, хвърлятъ огънь въ една млада

държава, която има изглѣдъ да бжде щастлива чрезъ собственната си сила, ако друга една държава отъ лакомство и злоба не пречеше въ развитието ѝ. Отъ нѣколко седмици насамъ предъ очитѣ на Европа се разиграва една твърдѣ печална игра. Единъ народъ, избавенъ едва преди нѣколко години отъ чуждо иго, показва въ най-мжчното си положение една твърдость, разсждливость и умѣренность, т. е. едно съединение отъ най-хубавитѣ преимущества, които се срѣщатъ само въ образовани и политическо-здрѣли народи и които липсватъ на много европейски нации, макаръ и нѣкои да си предаватъ сами името „културенъ народъ." Една могжщественна държава, която не е сполучила да постигне тъмнитѣ си цѣли, ужъ освободила българския народъ отъ турско робство и иска сега, като награда, да го тури подъ своето, още по-страшно иго, и употрѣблява всичкитѣ срѣдства, за да го зароби. Тя заплашва българитѣ, подкопава основитѣ на държавата имъ, подкупва, възбужда къмъ бунтъ, убийство и клѣтво-престжпничество, само и само да постигне пъкленната си цѣль. Но юначния български народъ отблъсва и противостои на всички тѣзи тъмни стрѣмления за унищожението му. Колкото по-много се напада неговото право, толкозъ по-твърдо се основава на него и разбира сжщевременно да се

държи строго въ границитѣ на законностьта и да не глѣда на най-страшнитѣ оскърбления и нападения, и при все това той остана благодаренъ на тази държава за освобождението си, която сега тъй немилостиво го мѫчи. Въ всемирната история се намѣрватъ рѣдки примѣри, гдѣто единъ народъ е можалъ да излѣзе цѣлъ отъ таквизи опасности и искушения. Сѫщо така сѫ рѣдки примѣритѣ въ всемирната история, гдѣто порокътъ и низостьта сѫ могли да тържествуватъ така явно безъ наказанието, както въ просвѣтения XIX вѣкъ. И тъй като царската русска политика се убѣдила, че всичкитѣ ѝ ниски срѣдства не стигатъ, за да покѫтнатъ благородния и юнашкия български народъ, то тя най-послѣ прибѣгва къмъ убийство! Тя подкупва и обрѫжва хайдушки чети, и като не намѣри достатъчни сили въ най-пропадналитѣ между българитѣ, прибѣгна къмъ македонцитѣ и черногорцитѣ, подкупва ги за убийството—и днесь лѣжѫтъ убити въ Дупница: околийски началникъ, двама депутати и единъ учитель. Тѣзи нещастници сѫ жъртвата на представителя на русския царь, Александръ III. Тия нечувани звѣрства ни принуждаватъ да попитаме: има ли още една Европа въ политическа смисьль? Има ли тази Европа още една нравственна цѣль? Никой не може да каже, че Европа е била из-

ненадѣна. Всичко това, което сега стана, е слѣдствие отъ единъ цѣлъ рѣдъ разрушителни дѣйствия, отъ които всѣко едно трѣбваше да предизвика друго. Безстидното повѣдение на Соболова и Каулбарса; систематическото подкопавание на князь Александра; съзаклѣтието отъ Бургасъ и защищаванието на престѫпницитѣ; посѣгателството върху князь Александра; покровителствуванието на предателитѣ; телеграммата на русския царь до князь Александра; опитванията на Богданова, Неклюдова, Сахарова и Каулбарса, за да произведатъ размирици по страната: — всичкитѣ тѣзи гнусотии и подлости сѫ получили вѣнецъ чрезъ убийството въ Дупница."

Напослѣдъкъ ще приведа още една статийка на келнската газета, която винаги подкрѣпляваше русската политика. Ето какво е съдържанието на тази статийка:

„Ако желанието на Руссия е да компромитира своята политика въ България; ако тя иска да отстрани още по-вече сърдцата на българитѣ отъ Руссия,—то представителитѣ ѝ сѫ постигнали цѣльта си. Ние до сега извинявахме поведението на Каулбарса, като мислѣхме, че той не познава характера на българския народъ; но приключенията на вчерашния денъ ни принуждаватъ да осѫдимъ, както политически, така и

нравственно постжпкитѣ му. При това, ние все пакъ оставаме вѣрни на нашето убѣждение, че Руссия има право да влияе отчасти върху българската политика; но работата има такъвъ изглѣдъ, като че орждията на русската дипломация нарочно искатъ да докаратъ врѣда на русскитѣ интереси, и то толкова по-вече, колкото по-много великитѣ сили имъ даватъ право да се мѣсятъ въ българскитѣ дѣла. Безчестното управление на русскитѣ офицери е унищожило русското влияние въ България: тѣ сж искоренили отъ българскитѣ сърдца любовьта и почитанието къмъ великия русски царь. Споредъ нашето мнение, русската дипломация сега трѣбваше съ добро да поправи това, което сж развалили нейнитѣ представители. Дѣлото на Руссия е било поддържано отъ най силния и най великия държавенъ мжжь на нашето време — князь Бисмарка; но все пакъ сж се намѣрили неспособни ржцѣ да го развалятъ. Когато генералъ Каулбарсъ се отправи за България, мнозина сж мислѣли, че ще поправи работата; но днесь се вижда, че той вмѣсто да я поправи, е развалилъ всичко. Случката въ русското консулато явно показва, че Неклюдовъ е подстрѣкавалъ селѣнитѣ да нарушаватъ рѣда и тишината. За гърмението въ германското консулато не искаме даже да кажемъ нито дума, тъй като знаеме,

че то не е било предвидено въ програмата на този день. То е развалило на статиститѣ и режиссеритѣ цѣлата имъ комедия. Въ този случай българския народъ повторно е показалъ своята добродушность и невинность; но ако русскитѣ агенти продължаватъ да подстрѣкаватъ проститѣ селѣни, за да произвождатъ размирици въ страната, то безъ друго ще дойде до кръвопролитие."

Така сѫдятъ държавнитѣ мѫже въ Австрия и Англия, така сѫди общественното мнение въ Европа върху русската политика въ България.

Колкото по-грубо се отнася генералъ Каулбарсъ въ България и колкото по-много разиграва ролята си като русски губернаторъ въ тази страна, толкозъ по-вече става явно за сърбитѣ и ромунитѣ, каква участь ги очаква, ако русситѣ завоюватъ България. И двѣтѣ държави сѫ се приближили къмъ България, и приятелскитѣ имъ сношения ни показватъ, че сѫ разбрали, какво трѣбва да правятъ. —Това съзнание, може би, е началото за прочутия „балкански съюзъ!" Бѫджщностьта ще ни покаже, да ли балканскитѣ народи разбиратъ интереситѣ си . . . .

Сега иде въпроса, какъ ще се рѣши сѫдбата на България. Положението на тази страна значително се е поправило; но при все това на българитѣ предстоятъ още тѣжки времена. Бъл-

гаритѣ сж показали, че сж достоенъ народъ, а държавнитѣ имъ мжже: Стамболовъ, Начевичъ, Радославовъ, Стойловъ, Живковъ — Каравеловъ не принадлѣжи вече къмъ държавнитѣ мжже — показаха мждрость и твърдость. Какво направи българския народъ и държавнитѣ му дѣйци, може да се оцѣни само тогава, ако знаемъ, противъ какви срѣдства е трѣбвало да се борятъ.

Русситѣ, може би, ще постигнатъ своитѣ цѣли, може би и не. Само това се знае, че тѣ нѣма да дочакатъ никаква радость въ България. Ако единъ новъ князь дойде въ страната, той ще държи или съ русситѣ и ще се омрази съ народа — или пъкъ ще държи съ народа, и тогава русситѣ ще го гонятъ сжщо както князь Александра. Съ една дума: положението на бждящия князь ще бжде твърдѣ трудно. Не зная, да ли отношенията между България и Руссия ще се поправятъ; само това зная, че русскитѣ агенти сж работили за смразването на България съ Руссия, като че нарочно сж били подкупени за туй нѣщо! Русския царь, може би, ще се убѣди сетнѣ, каква лоша услуга сж му направили неговитѣ агенти, като сж отстранили единъ мжжь отъ България, който желаелъ доброто на Руссия. Но тогава ще бжде късно.

Едно желание имамъ още преди да свърша

книгата си, и то е, щото нито единъ германски принцъ да не бжде наслѣдникъ на князь Александра! Може би, тази книга ще да доживѣе още едно допълнително издание, и тогава ще бждж неволно принуденъ да опиша печалния край на единъ мой съотечественникъ . . . .

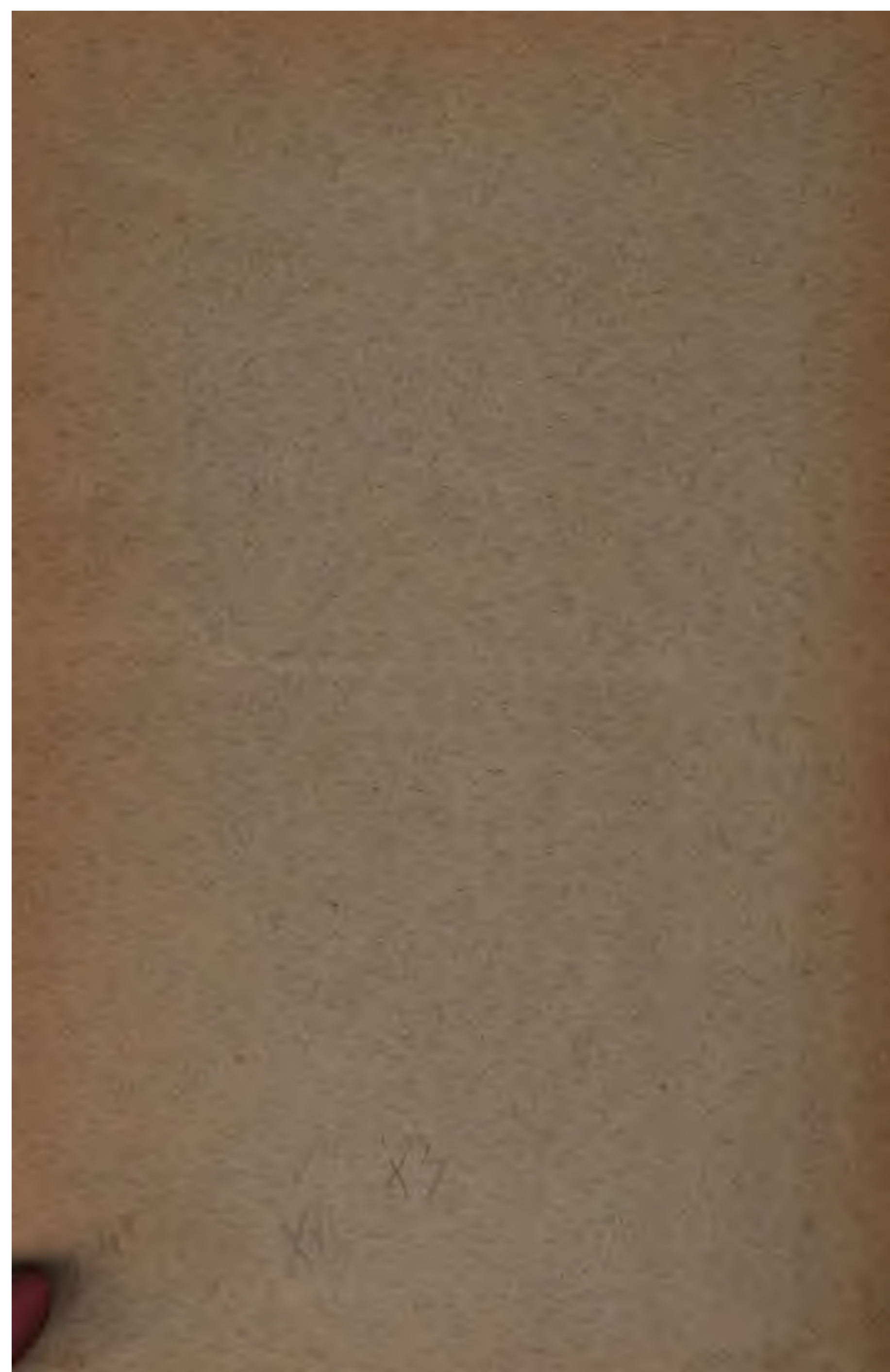

DR 86 .H8815 1890
Iz bulgarskitie burni vremena,
Stanford University Libraries

DR
86
H8815
1890

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.